

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
EĞİTİM PROGRAMLARI ve ÖĞRETİM YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ÇALIŞMASI

**CUMHURİYET DÖNEMİ ANI/HATIRA
METİNLERİNDEN EĞİTİM VE ÖĞRETİME BAKIŞ**

**ZEYNEP ERBİLGİN
12706002**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MUSTAFA GÜNDÜZ**

**İSTANBUL
2019**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
EĞİTİM PROGRAMLARI ve ÖĞRETİM YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ÇALIŞMASI

**CUMHURİYET DÖNEMİ ANI/HATIRA
METİNLERİNDEN EĞİTİM VE ÖĞRETİME BAKIŞ**

**ZEYNEP ERBİLGİN
12706002**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MUSTAFA GÜNDÜZ**

**İSTANBUL
MAYIS, 2019**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
EĞİTİM PROGRAMLARI ve ÖĞRETİM YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ÇALIŞMASI

**CUMHURİYET DÖNEMİ ANI/HATIRA
METİNLERİNDEN EĞİTİM VE ÖĞRETİME BAKIŞ**

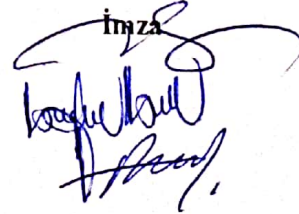
**ZEYNEP ERBİLGİN
12706002**

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 20/05/2019
Tezin Savunulduğu Tarih: 19/06/2019

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad
Tez Danışmanı : PROF. DR. MUSTAFA GÜNDÜZ

Jüri Üyeleri : DR. ÖĞRETİM ÜYESİ BÜNYAMİN BAVLI
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ BETÜL BATIR

İmza

İSTANBUL
MAYIS, 2019

TEZ ÖZETİ

Cumhuriyetin ilanı sonrasında örgün eğitim hayatından geçmiş, farklı meslekleri icra etmiş kişilerin anılarında, eğitime ve öğretime ilişkin ifadeleri nasıl anlattıklarını karşılaştırmalı olarak incelemek bu araştırmanın konusu olmuştur. Müstakil anı metinlerinin yanında okul günlerini anlatan röportajlardan da faydalanılmıştır. Anılarda genel olarak, eğitim yaşantısına ilişkin her türlü derlemeye ulaşılmıştır. Böylece eğitim sorunlarının ele alınışı farklı başlıklar altında kategorize edilmiş; okula başlama, disiplin uygulamaları, sınıf kuralları, özel gün ve bayram kutlamaları, dersler, kitaplar, yardımcı materyaller, öğretmen davranışları, öğrenci motivasyonu vb. konuların nasıl ele alındığına dair tasvirler yapılmıştır. Ayrıca, öğretmenlerin gözünden eğitim ve öğrenciler değerlendirilmiştir.

Bu araştırmada genelde eğitim bilimlerine özelde ise, eğitimin tarihi ve sosyolojik kökenlerine ilişkin resmî metinlerde rastlanılması güç bilgi, uygulama ve düşünceler elde edilmeye çalışılmıştır. Eğitimin bireysel uygulamasının farklılığı görülmüştür. Bu veriler karşılıklı incelenmiş ve eğitimin yakın geçmişine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Eğitim araştırmalarında kaynak çeşitliğinin eğitim bilimlerine farklı bir bakış katabileceği görülmüştür.

ABSTRACT

The subject of research is comparatively examination the education experiences of people who has trained with formal education and who has performed different jobs after the proclamation of republic. In addition to memories, interviews about school days have been used. In general, all kinds of compilations about educational life have been reached in the memories. Thus, the handling of education problems has been categorized under different headings; some descriptions were made about starting school, discipline practices, class rules, special day and feast celebrations, lectures, books, auxiliary materials, teacher behaviors, incentive elements etc. Also, education and students have been evaluated from the perspective of teachers.

In this study, information, practices and thoughts that cannot be found in official texts about the history of education and sociological origins of education have been reached. The variety of the individual practice of education were seen. These data were reviewed mutually and evaluations on the history of education were made. It has been observed that resource diversity in educational researches can add different information to educational sciences.

ÖZ

CUMHURİYET DÖNEMİ ANI/HATIRA METİNLERİNDEN EĞİTİM VE ÖĞRETİME BAKIŞ

Zeynep Erbilgin
Mayıs, 2019

Daha çok edebî bir tür olarak görülen anı/hatıra metinleri hayatın çok farklı alanlarıyla ilgili genellikle sübjektif bilgiler, gözlemler, değerlendirmeler ve yorumlar barındırır. Hayatın muhasebesi, değerlendirilmesi ya da savunulması amaçlarıyla yazılan anılarda eğitime, öğretime, öğrenme ortamlarına ve yöntemlerine ilişkin ilginç anlatılar bulunabilmektedir. Anı/hatıra metinlerinde eğitim ve öğretim anlatısının izini sürmek bu araştırmanın konusudur. Birçok farklı meslek gurubundan, sosyal sınıftan kişilerin yazdıkları anılar temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Araştırmanın konusu, Cumhuriyetin ilanı sonrasında örgün eğitim hayatından geçmiş, farklı meslekleri icra etmiş kişilerin anılarında, eğitime ve öğretime ilişkin ifadeleri nasıl anlattıklarını karşılaştırmalı olarak incelemektir. Müstakil anı metinlerinin yanında okul günlerini anlatan röportajlardan da faydalanılmıştır. Anılarda genel olarak, eğitim yaşantısına ilişkin her türlü derlemeye ulaşılmıştır. Böylece eğitim sorunlarının ele alınışı farklı başlıklar altında kategorize edilmiş; okula başlama, disiplin uygulamaları, sınıf kuralları, özel gün ve bayram kutlamaları, dersler, kitaplar, yardımcı materyaller, öğretmen davranışları, öğrenci motivasyonu vb. konuların nasıl ele alındığına dair tasvirler yapılmıştır. Ayrıca, öğretmenlerin gözünden eğitim ve öğrenciler değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada genelde eğitim bilimlerine özelde ise, eğitimin tarihi ve sosyolojik kökenlerine ilişkin resmî metinlerde rastlanılması güç bilgi, uygulama ve düşünceler elde edilmeye çalışılmıştır. Eğitimin bireysel uygulamasının farklılığı görülmüştür. Bu veriler karşılıklı incelenmiş ve eğitimin yakın geçmişine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Eğitim araştırmalarında kaynak çeşitliğinin eğitim bilimlerine farklı bir bakış katabileceği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Anı, hatıra, Cumhuriyet dönemi, eğitim, öğretim, öğrenci, yazar, okul.

ABSTRACT

OVERVIEW OF TRAINING AND TEACHING TO THE REPUBLICAN PERIOD, FROM THE MEMOIR/MEMORIAL TEXTS

Zeynep Erbilgin
May, 2019

The memoir texts are generally seen as literary genres. These texts usually contain subjective information, observations, assessments and comments about different areas of life. In the memoirs written for the judgement, evaluation or defense of life, there are interesting narratives about education, teaching, learning environments and methods. It is the subject of this research to trace the narrative of education and teaching in the memoir texts. The memories of people from many different professions and social classes have been used as the main source.

The subject of research is comparatively examination the education experiences of people who has trained with formel education and who has performed different jobs after the proclamation of republic. In addition to memories, interviews about school days have been used. In general, all kinds of compilations about educational life have been reached in the memories. Thus, the handling of education problems has been categorized under different headings; some descriptions were made about starting school, discipline practices, class rules, special day and feast celebrations, lectures, books, auxiliary materials, teacher behaviors, incentive elements etc. Also, education and students have been evaluated from the perspective of teachers.

In this study, information, practices and thoughts that cannot be found in official texts about the history of education and sociological origins of education have been reached. The variety of the individual practice of education were seen. These data were reviewed mutually and evaluations on the history of education were made. It has been observed that resource diversity in educational researches can add different information to educational sciences.

Key words: Memory, memoirs, Republican period, education, training, student, writer, school.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ	IX
1. GİRİŞ	1
1.1. Modern Eğitimin Doğuşu	2
1.2. Eğitimin Devlet, Toplum ve Birey Açısından Önemi	4
1.3. Anı ve Hatıra nedir?	5
1.3.1. Anıların Tarihi	7
1.3.2. Anıların Objektifliği	9
1.3.3. Anılar ve Tarih	13
1.3.4. Anıların Yazılma Zamanı	14
1.3.5. Anılarını Yazan Kişiler	17
1.4. Anılar Neden Yazılır?	18
2. YÖNTEM	25
2.1. Araştırmanın Önemi.....	28
2.2. Araştırmada Kullanılan Temel Kaynaklar	29
2.3. Temel Kaynaklar ve Anı Sahiplerine İlişkin Kısa Bilgiler	32
2.4. Araştırmanın Varsayımları.....	33
2.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	33
3. BULGULAR ve YORUM	36
3.1. Okula Başlama	36
3.2. Öğretmenin, Okulun ve Okumanın Kişiliğe ve Meslek Seçimine Etkisi	43
3.3. Okullarda Disiplin, Ödül ve Ceza Sistemi	50
3.4. Ders Kitapları, Yardımcı Kitaplar ve Diğer Ders Materyalleri	58
3.5. Hikâye ve Masal Kitapları, Romanlar, Dergiler	60
3.6. Milli Bayram ve Özel Günlerin Kutlamaları	61
3.7. Oyun ve Eğlence Faaliyetleri, Arkadaş Çevresi	65
3.8. Okul Kıyafetleri	67
3.9. Okul Ortamı Özellikleri	69
3.10. Okula Ulaşım İmkânı	74
3.11. Ebeveynlerin Okul ve Eğitime Bakışları	75
3.12. Beslenme ve Okul Harçlığı	79
3.13. Sınavlar ve Değerlendirmeler	81
3.14. Pansiyonlu Okullar.....	85
3.15. Dönemin Siyasi Koşullarının Eğitim Üzerindeki Etkisi	91
3.16. Tatiller.....	96
3.17. Öğretmenlerin Anılarında Eğitim	99
4. SONUÇ	103

KAYNAKÇA	110
-----------------------	------------

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1:** Mehmet Fuat, Anaokulunda Yapılan Müsamereden Bir Kare Sunuyor. Yıl, 1932. Gölgede Kalan Yıllar, 53. 40
- Şekil 2:** Pakize Türkoğlu, İlkokul Beşinci Sınıfta Arkadaşları İle Birlikte Öğretmenleri Tarafından 23 Nisan Töreni Sonrası Doğa Yürüyüşünde. Kızlar da Yanmaz, 421... 63
- Şekil 3:** Cahit Kayra ve arkadaşları okul bahçesinde top ve kalkan oyununda. Yıl 1925. 38 Kuşağı Cumhuriyetle Yetişenler, 15. 65
- Şekil 4:** Şemsa Yeğin, Bakırköy Osmaniye İlkokulu açılış töreninde beşinci sınıf öğrencisi olarak açılış konuşmasını yapıyor, 8 Kasım 1952. Hayal Molaları, 67. 72
- Şekil 5:** Haluk Yavuzer, okuduğu ilkokulun bahçesinden bir fotoğraf sunuyor. Taş Sektirirken Anıların Suyunda, 37. 73
- Şekil 6:** Altan Öymen, Mimar Kemal İlkokulu’ndaki diploma kütüğünden bir karede sınıf geçme notları “pekiyi” olarak görünmekte. Ancak bunun bir övgü sebebi olmadığı belirtiliyor. Bir Dönem Bir Çocuk, s. 380..... 82

1. GİRİŞ

İnsan, canlılar içinde yetişmesi, büyümesi, bulunduğu ortama ve topluluğa ayak uydurması bakımından en zor ve en uzun süreci yaşayan varlıktır. İnsanın başkalarına muhtaç halde geçen uzun bir çocukluk ve yetiştirme/büyüme hayatı vardır. Bu süreçte hayatta kalabilmesi için gereken bütün davranışları ve bilgileri başkalarının yardımıyla, çoğu kez de deneme yanılma yollarıyla öğrenebilir. Birkaç istisna dışında yaşayabilmek için neredeyse doğumdan hiçbir miras getirmez. Bu da insanı başta annesine olmak üzere diğer insanlara ve çevresine mutlak olarak muhtaç bırakır. Ancak insan için hayat çocukluk sürecinde öğrendikleri ile bitmez. Gittikçe karmaşıkleşan ve genişleyen bir ortama doğru sürüklenir. Çevresini güzelleştirmek, başkalarına yardım etmek, kendisinden sonrası için eserler bırakmak, yeni icatlar yapmak insanın içgüdülerinden ve beklentilerindendir. Farklı beklentilerin olması da insanların daha çocukluktan itibaren daha çok bilgi edinmesini, hayata, çevreye ve doğaya daha farklı bakmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk, insanı yeni bilgi ve davranış edinmeye sürükler. Bu sürecin adına kabaca eğitim diyebiliriz.

İnsan daha çocukluğundan itibaren bilinçli ya da bilinçsiz bir eğitimin içine girer. Anne babasından ve yakınlarından informal eğitim yoluyla davranışlar öğrenmeye başlar. Bu eğitimin bir planı ve programı yoktur. Sadece hayatta kalabilmek için gerekli davranışların öğretildiği, yeme içme, temiz olma, oyun oynama vb. pratikleri barındırır. Ancak çoğu zaman kontrol dışı olduğu için, özellikle aile dışına çıkıldığında informal eğitimin olumsuz yönleri de görülmeye başlar. İstenmeyen davranışlar, sözler, uygulamalar çocuklar tarafından öğrenilmeye ve davranışlarında tatbik edilmeye başlar. Bu da aile, toplum ve devlet için tehlike anlamına gelir. Elbette informal eğitim ile çok verimli ve istenilen haller de öğrenilir. Örneğin bir ustanın yanında meslek öğrenme de bu türden eğitime girer. Ustadan sanat öğrenmenin de çoğu kere bir planı ve programı yoktur. Çırak, ustasını süreç içinde takip eder ve taklit ederek istediği şeyi nasıl yapacağını öğrenir. Böylece insanlar meslek sahibi olurlar. Informel eğitim kontrol dışı olduğu için çocuğun istemediği şeyleri öğrendiği gibi, onlar üzerinde başkalarının tasarruflarına da kapı

aralayabilir. Bütün bu olumsuzluklar informal eğitimin sınırlı olması gerektiğini ortaya koymuştur. Ancak burada belirtilmesi gereken bir durum varsa o da informal eğitimin hayat boyu devam etmesidir. Zira düzenli okul hayatı bitse de yaşam devam etmektedir, yeni gelişmeler ve değişimler olmaktadır ve insanların bunları öğrenme ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç da toplumda kendiliğinden gerçekleşir. Aslında bu tür eğitimin adı sosyolojide “sosyalleşme” ya da “toplumsallaşma” olarak adlandırılır. Bireyler sosyalleşmeleri sonucunda toplumda sadık, güvenilir, iş yapar bir parça haline gelir. İnsanlık tarihinin en başından çok yakın zamana kadar hayata tutunma ve toplum içinde var olma büyük oranda bu şekilde gerçekleşmiştir.

Okul türünde formel eğitim ortamını andıran yapıların tarihi M.Ö. 4000 yıllarına kadar uzanır. Sümerlerde okul benzeri yapılar vardı ve zamanın öğretmeni rolünü üstlenen sınıf abileri görev yapmaktaydı; okulda belirlenmiş bilgiler öğretiliyor, yoklamalar yapılıyor, ödevler veriliyor, ödül ve ceza uygulamalarına yer veriliyordu.¹ Daha sonra Atina Okulu ve Akademisi kuruldu ve üst düzey entelektüel bilgilerin de öğretildiği mekânlar meydana geldi. Orta Çağda ise manastır okulları ve daha sonrasında İslâm toplumlarında medreseler, sıbyan mektepleri ortaya çıktı ve toplumun ihtiyaç duyduğu bilgi buralarda üretildi ve yayıldı. Ancak unutulmaması gereken bir durum vardır ki o da, söz konusu formel eğitim yapısının son derece dar, sadece yönetici elit ve din adamlarına mahsus olmasıdır. Sıradan halkın erişimine bazen tamamıyla kapalı, bazen de oldukça sınırlı olan bu okullar muhtemelen toplumun ancak yüzde bir-ikisi kadar bir kısmına hitap edebiliyordu. Bu bakımdan bugünün eğitim sistemlerinin kökenini Sümerlere kadar uzatmak kronolojik olarak doğru kabul edilemez ve bir tür anakronizm içerir. Informel eğitim her ne kadar bazı zaaflar içerse de varlığını hâlâ devam ettirmektedir ve ettirecektir. Zira hayat sürekli değişmekte ve insanın yaşamı boyunca yeni öğreneceği durumlar olabilmektedir.

1.1. Modern Eğitimin Doğuşu

Bugün akademik araştırmalarda ve siyasal yönetimin ifadesinde kastedilen eğitim informal eğitimin tamamıyla dışında yeni bir olguya işaret eder. Bu olgu, modern eğitim olarak da adlandırılan, kendinden önceki sistem/geleneksel eğitimden çeşitli yönleri ile farklı bir öğretme ve öğrenme biçiminin adıdır. Buradaki modern kavramından da anlaşılabilceği üzere tarihsel süreçte zaman ve mekân bakımından

¹ Samuel Noah Kramer, **Tarih Sümer’de Başlar**, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2014), 12.

belirgin bir yer ve duruma, modernizme işaret eder. Modernizm, sanayi çağı sonrasında Avrupa’da ortaya çıkmış yeni hayat tarzının adıdır. Bu yeni hayat başta devlet ve siyaset etme biçimi olmak üzere, ekonomi, eğitim, din, felsefe, iletişim, hukuk, askerlik, sağlık ve boş zaman alışkanlıkları bakımından yeni stillerin başlangıç noktasıdır. Bu yeni hayat biçimine modern hayat da denilebilir ve en başat unsurunun devlet olduğu söylenilebilir. Modern devlet, Ortaçağ devletlerinden farklı olarak en başta yönettiği insan toplulukları ile arasındaki ilişki, iletişim ve yönetim meşruiyeti bakımından farklılıklar gösterir. Ortaçağ devletleri tanrı adına toplumları yönetirken, modern devletler yönetimi millet hâkimiyetine, halk egemenliğine dayandırmışlardır. Dolayısıyla devlet, karşısında muhatap olarak kabul ettiği insan topluluklarından yeni davranışlar, roller ve vazifeler beklemeye başlamıştır. En başta vergi olmak üzere, askerlik, hukuk kurallarına uyma ve seçimle iş başına gelecek insanların seçiminde rol alma eylemleri bu vazifelerden bazılarıdır. Bütün bunlara vatandaşlık görevleri de denilebilir. Buradan bakıldığında artık tebaa ya da reayanın yerine vatandaş gelmiştir. Vatandaşlık, ancak belli bir bilgi ve davranış değiştirme sonrasında kazanılabilecek ve olunabilecek bir durumdur. Bu sayede devlet, kendisine itaat eden ve böylece de yönetim meşruiyetini sağladığı insanlar topluluğu elde edecektir. Bu yeni insan topluluğunu meydana getirmenin en kestirme, en kesin ve emin yolu da bütün insanlara zorunlu bilgilerin verilmesi ile olacaktır. İşte on sekizinci yüzyıl sonrasında devletin denetiminde, kontrolünde ve mümkün mertebe parasız ama zorunlu eğitimin ortaya çıkmasında böylesi bir arka plan mevcuttur.

Modernite ve modernleşmenin bir de ekonomik boyutu vardır. Sanayi devriminin ardından üretimde otomasyon, seri üretim, doğal kaynakların sorumsuz biçimde kullanılması, makinalaşma ve kapital servet birikimi yeni bir ekonomik sistemin doğmasını sağlamıştır. Bu tür bir ekonomik yapı büyük ölçüde Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Fabrikalaşmaya dayalı bu üretim sisteminin sürdürülebilir olması için yeni işçilerin işe alınması, bunların bir miktar okuma yazma bilmesi ve teknik bilgilere sahip olması gerekli görülmüştür. Bu bakımdan yeni ekonomik sistem de modern eğitimin ortaya çıkmasını ve bütün toplumda hâkim bir hale gelmesini istemiş ve devlet yönetimini bu konuda desteklemiştir.

1.2. Eğitimın Devlet, Toplum ve Birey Açısından nemi

Modern eğitim, toplumun bütün kesimlerini kapsayacak şekilde ortaya çıkmasının ardından Avrupa’da başlamak üzere dünyanın diğer toplumlarına da peyderpey dağılmaya ve kabul görmeye başlamıştır. Öyle ki yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde Birleşmiş Milletler Beyannamesinin eğitimle ilgili maddelerinde herkesin ilk eğitim alması ve bunun ücretsiz olması dünyaya gelen her insanın temel bir hakkı olarak görülmüş ve hukukileştirilmiştir. Bu bakımdan sadece ilk eğitim değil, orta ve yükseköğretim de sanayi ağı sonrasında başta devletin olmak üzere bütün toplumsal kesimlerin ve bireylerin temel ihtiyaç alanlarından biri haline gelmiş ve zorunlu ihtiyaçlardan görülmüştür. Bu bakımdan topluma yeni katılan bireyler en küçük yaşlarından itibaren eğitim almaya başlamış ve bu eğitim nerede ise bazı durumlarda hayatın orta yaşlarına kadar devam etmiştir. Bazı durumlarda hayatın çok daha ileri yaşlarında da devam etmektedir.

Bütün toplumu kuşatan bir eğitim öncelikle devletin işine yarayan bir durumdur. Zira eğitimi bireylerden oluşan bir toplum ile toplumsal hayatın kurallarını uygulamak daha kolay olacaktır. Daha da önemlisi devleti yönetenler yönetme yetkilerini bireylerden alacaklar ve onların haklarını yine onlardan aldıkları yetkilere dayanarak koruyacak ve geliştireceklerdir. Devlet aynı zamanda bütün vatandaşlarına güvenli bir hayat alanı ve ekonomik imkânlar da sunmakla görevli olduğu için eğitim sayesinde iş bulmak, yeni iş alanları ihdas etmek ve bunları yönetmek kolaylaşacaktır. Bu sayede ekonomik gelişme de gerçekleşebilecektir. Eğitimi bireylerden oluşan işletmelerin üretimleri daha yüksek olacak ve bu da ekonomik büyümeyi sağlayacaktır. Devlet halkına verdiği eğitim sayesinde daha güvenli bir hayat da oluşturur. İnsanlar birbirlerinin haklarına daha çok saygı duyarlar.

İkinci olarak eğitim toplumun çok ihtiyaç duyduğu bir alandır. Yaşatılması istenen ve kuşaklarca devralınan ulusal ve uluslararası değerlerin, kültürün devamı için toplumun gerek formel gerekse informal eğitime ihtiyaı vardır. İnsan hakları ve farklılıklarına saygı duyma, hoşgörü, empati, işbirliği, yardımlaşma gibi anlayış ve değerler ile toplumsal alanda meydana gelen değişimlerin de kitlelere ve bireylere kazandırılmasında, eğitimın rolü önem teşkil edecektir.

Üçüncü olarak eğitim bireyin temel ihtiyaçlarından biridir. Bireyin kendisini toplumda kanıtlayabilmesi, çeşitli sosyal ve günlük ihtiyaçlarını gerek topluma uyum sağlayarak gerek de özel olarak karşılaması bakımından eğitime ihtiyacı vardır. Bireyin yaşamına yön veren eğitim-öğretimin kapladığı süre, çoğu kere üç beş yaşından itibaren başlar ve bazen yirmili yaşlara kadar, bazen de daha uzun süre (otuz kırk yaşına kadar) devam eder. Bireyin eğitim almış olması kendine güvenini sağlaması bakımından da önem taşıyabilir. Bireyin eğitime olan ihtiyacı, toplumun ihtiyacı ile de ilişkili tutulabilir. Çünkü kişiler, belirli düzeyde bir toplumsal düzeye ulaştıklarında toplumun gerek duyduğu yenilik ve gelişmeleri de kendisine bireysel bir hedef olarak koyabilecektir. Belirli bir eğitim seviyesine erişen bireyler, devletin toplumdan ve kendisinden beklentilerinin de farkına varır ve bir seçim yapması da söz konusu olur. Çünkü birey bu noktaya eriştiğinde var olan sistemi geliştirmeye hizmet etmeyi ya da bu sistemden rahatsızlığının farkına varıp bunu değiştirmeyi tercih edebilir.

Bu araştırmada anılar içerisinde eğitime ayrılan kısım, yazarın bu konuya verdiği önemle ya da anılarını niçin yazdığı ile ilişkili olarak değişiklik göstermektedir. Bazı yazarlar ancak bir-iki cümle ile anımsayabildikleri eğitim anılarından söz ederken bazıları neredeyse tamamıyla eğitim anılarını belgelendirecek tarzda eserlerini kaleme almıştır.

1.3. Anı ve Hatıra nedir?

Kişinin hatırladıkları, yaşamının bir döneminin ya da tüm bir hayatının, sonradan çekilmiş fotoğrafı gibidir. Kimileri ise bu hatırladıklarını kaleme almakta ve buna “hatıra” ya da günümüzde yaygın olarak kullanılan tabiri ile “anı” adını vermektedir.

Cumhuriyet dönemi öncesindeki yazılı kaynaklarda ‘anı’ yerine ‘hatıra’ kelimesi kullanılmaktadır. ‘Hatıra’ Arapça kökenli bir sözcüktür ve “yaşanılmış olayların anlatıldığı otobiyografik eserlerin ortak adı”² olarak tanımlanır. Hatıra, “içte kalan, düşünme, tortu, iz, kalıntı anlamlarına gelen ‘hutür’ kelimesinden türetilmiştir; ‘hutür’ kelimesinde, kendi kendisiyle konuşup geçmişini anma anlamı da saklıdır.”³ Ayrıca hatıra, “yaşanmış şeylerden zihinde kalan her türlü iz, hatıra

² M. Orhan Okay, “Hâtırat”, **DİA**, C.16, (1997): 445.

³ İsmet Zeki Eyüboğlu, **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998), 317.

kalan, hafızalarda yaşamaya devam eden şey”⁴ , “insanın iradesi dışında zihnine gelen veya kalpte hissedilen duygu ve düşünceler”⁵ şeklinde de tarif edilmektedir.

Arapçada edebiyat alanında kullanılan “hâtırat”, hatıra kelimesinin çoğuludur. “Hatırat, yazarının bizzat yaşadığı veya yakından şahidi olduğu, işittiği olayları anlattığı otobiyografik eserlerin ortak adı”⁶ anlamındadır. Kavramsal anlamı ile hâtırat, “bir kimsenin yaşadığı zamana, bulunduğu işlere, görüştüğü kimselere dair düşüncelerini ve duygularını içinde topladığı kitap”⁷ anlamına gelir.

Kimi yazarlara göre anı ve hatıra aynı şey değildir; dolayısıyla biri diğerinin yerine kullanılmamalıdır. Anı sözcüğü “anmak”, hatıra da “hatırlamak”tan gelmektedir. “Hatırlamak, iradî bir fiil olmayıp gayrı iradî bir şeydir. Anmak ise iradî bir şey olmaktadır. Bir insan hatırlamaya çalışabilir ama anmaya çalışması gerekmez.”⁸ Anmak eyleminin, kişinin kolayca ve bir çabaya gerek duymadan gerçekleştirebileceği bir edim olması nedeniyle hatırlamanın yerini tutamayacağı belirtilir. Emin Özdemir ise anının, “Arapçadan söz dağarcığımıza girmiş olan ‘hatıra’ sözcüğünün genel ve terimsel anlamını üstlenerek dildeki yerini almış”⁹ olduğunu belirtir ve ekler: “hatıranın yabansılığı yanında anı sözcüğünün, dilimizin soluğunu yansıtan bir sıcaklığı, bir bizdenliği vardır.”¹⁰ Bununla birlikte, anmak ve hatırlamak kelimeleri arasındaki ilişki Arapçada zıkr ve hatır kelimeleri arasında da görülebilir. “Araplar anma için ‘zıkr’ kökünden türemiş sözleri kullanmışlardır. Bu kökten gelen *tezkire* ya da çoğulu olan *tezâkir* sözcüğü dilimizde anıya karşılık olmuştur.”¹¹ Fakat geçmişini kaleme alan kişilerin çoğunluğunun bu çeşit bir ayrımı dikkate almaması sebebiyle ve günümüzde hatıra- hâtırat için sıklıkla tercih edildiği göz önüne alınarak bu araştırmada genellikle ‘anı’ terimi kullanılacaktır. Alıntılarının aktarılmasında ise bizzat yazarın kullandığı hali verilmektedir.

Anı, “kişinin özel ya da toplumsal yaşamı için yazdığı yazılar,”¹² , “yaşanmış olgulardan ve bilinç içeriklerinden belleğin sakladığı izler”¹³ , “bir kimsenin görüp

⁴ İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, C. 1, 4. bs. (İstanbul: Kubbealtı Lûgatı, 2011), 482.

⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Havâtır”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 16, 523.

⁶ Orhan Okay, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 216.

⁷ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2011), 391.

⁸ Ali Birinci, **Tarihin Hududunda; Hâtırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri**, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 54.

⁹ Emin Özdemir, “Anı ve Anı Dilimiz Üzerine”, **Türk Dili Anı Özel Sayısı**, S. 246 (1972), 398.

¹⁰ Özdemir, **age**, 398.

¹¹ İbrahim Olgun, “Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı”, **Türk Dili Anı Özel Sayısı**, S. 246 (1972), 403.

¹² Özdemir, **age**, 398.

geçirdiği olayları, durumları ve yaşantıyı saptayan yazı”¹⁴ ya da “kişinin kendi yaşamının belirli bir bölümünü yazması”¹⁵ tanımlarına sahip olup, terimsel anlamıyla da, “bir kimsenin kendi başından geçen ya da kendi döneminde ortaya çıkan olay ve olguları gözlemlerine, bilgilerine dayanarak anlattığı yazı türü”¹⁶ açıklamasını karşılamaktadır.

1.3.1. Anıların Tarihi

İlk anı örneğine yazıyı bulan ilk medeniyet olan Sümerlerde rastlandığı bilgisi mevcuttur. Samuel Noah Kramer tarafından yazılan, birbiriyle bağlantılı beş makaleden oluşan ve hepsinde de yazılı insanlık tarihinin ilklerinin işlendiği *Tarih Sümer’de Başlar* adlı eserde, M.Ö. 3000’li yıllardan itibaren insanlığın ilkokulları, eğitim programları, öğretmen ve öğrencilerinin nasıl olduğu konularında yazıya geçirilen anılar derlenmiştir.¹⁷ Yine bu eserde “ilkokullar” başlığı altında, öğrenciler tarafından incelikle kazınan yazı defterlerinin, Sümer okullarında geçerli olan öğretim yöntemi ve eğitim programının yapısı hakkında pek çok şey söylediği ve hatta Sümer öğretmenlerinin kendilerinin de okul yaşantısı üzerine yazmaktan hoşlandıkları bilgisi mevcuttur.¹⁸ Ayrıca Kramer’in yazdığı kitabı Türkçeye çeviren ve yazdığı on üç kitapla Sümer ve Hitit kültürlerini tanıtmaya çalışan Muazzez İlmiye Çığ tarafından kaleme alınan eserlerden birinde de; M.Ö. 3500’lü yıllarda yaşayan Nippurlu Ludingirra, anılarını yazdığı tabletlerde ülkesini dile getirmiştir. Kendisi bir öğretmen olan Sümerli Ludingirra yetmiş yaşına geldiğinde, ülkesinin unutulmaması için bir şeyler yapmanın gerekli olduğuna inanır ve anılarını yazmaya başlar. Anılarını yazma sebebini ise şöyle belirtir:

Ben küçük bir adamım. Bunu önlemek elimden gelmez diye yakınıyordum. Bir gün, birdenbire aklıma geldi. Ben bir yazar olduğuma göre ulusumuzun bulduklarını, başardıklarını, geçmişimizi, geleneklerimizi, ne kadar uygar olduğumuzu, gerek Sümerliliklerini unutmaya başlayan gençlerimize, gerek daha sonra gelecek kuşaklara neden yazılarımla bildirmeyeyim

¹³ Orhan Hançerlioğlu, “anı”, *Türk Dili Sözlüğü*, 4. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007), 37.

¹⁴ Hançerlioğlu, *age*, 37.

¹⁵ S.H. Steinberg , “memories”, *Cassel’s Encyclopaedia of Litterature*, 1953, Vol. I., 63’den akt. Olgun, *age*, 403.

¹⁶ Özdemir, *age*, 398.

¹⁷ Kramer, *age*, 12.

¹⁸ Kramer, *age*, 22.

dedim ve yaşamöykümü yazmaya karar verdim. Böylece her tarafa, herkese, her çağa ulaşacağımı umut ediyorum.¹⁹

Türkçedeki ilk anı örneği olarak, aslında bir siyasetname olan “Bilge Kağan’ın *Göktürk Kitabeleri* (735) kabul edilmektedir”²⁰ fakat farklı yazarlar tarafından anıların bu kadar uzak geçmişe dayanmadığı, özellikle XVI. yüzyılda önem kazandığı ve edebî bir tür haline geldiği söylenmektedir: “Bu asırdaki ilk büyük örneği Bâbü’ün (1483-1530) *Vekâyii*’dir.”²¹ XVII. yüzyılda ise anıların birdenbire çoğaldığı belirtilir. Anıların geçmişi hakkında Salâh Birsell, “Batıda zengin bir anılar edebiyatı vardır. Biz bu yönden züğürdüz”²² der. Çünkü Birsell’e göre Batıda edebiyat türü olarak anıların yazılmaya başlaması çok eski çağlara dayanır. “İlk çağ yazarlarından Ksenophan (İ.Ö. 427-355), Romalılarda Buyurgan Silla’nın (İ.Ö. 136-79) anıları, Sezar’ın *Gallia Savaşı* (İ.Ö. 51) ile *İç Savaş* (İ.Ö. 44).”²³ anı yazmanın çok eski çağlara uzandığını örnekleyen bulgulardır.

Anıların tarihi günümüz verileri ile araştırılmak istenirse, Birsell’in anı yazılma başlangıcını Batı ülkelerine dayandırması yanlış olabilir. Çünkü yukarıda değinildiği üzere anı yazma tarihinin M. Ö. 3500’lü yıllara kadar uzandığını belirten çalışmalar vardır.

Bununla birlikte incelenen diğer kaynaklarda, eski metinler arasında anıların (hâtıratların) yer aldığı ancak bu anıların özellikle edebî bir tür olmayıp siyasî ve tarihî karakterde yazılmış oldukları belirtilmektedir. Orhan Okay’a göre: “Hâtırat, Doğu milletlerinde başlı başına bir edebiyat türü değil; genellikle tarih, seyahat, tezkire, menakıp gibi bahisler olarak yer almaktaydı.”²⁴ Emin Özdemir de Türk milletini anı yazma yönünden yetersiz görüp, “Bizde yerleşmiş, kemikleşmiş bir anı yazma geleneği yoktur. Yazın tarihimiz içinde işlenmemiş, kurak bir bölge olarak durur bu tür”²⁵ sözleriyle eleştirir de Türkçede anı notlarına “vekâyi, sergüzeşt, seyahatnâme, sefaretnâme gibi metinler arasında rastlanmakta”²⁶ olduğu belirtilmiştir. Bu bakımdan Türkçede Evliya Çelebi’nin *Seyahatnâme*’si (XVII. yy) pekâlâ bir anı türü olarak da

¹⁹ Muazzez İlmiye Çığ, *Sümerli Ludingirra Geçmişe Dönük Bilim Kurgu*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996), 12-13.

²⁰ Ali Birinci, *Tarih Yolunda; Yakın Mazinin Siyasî ve Fikrî Ahvali*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 19.

²¹ Birinci, *age*, 20.

²² Salâh Birsell, “Anı Üzerine”, *Türk Dili Anı Özel Sayısı*, S. 246 (1972), 379.

²³ Birsell, *age*, 381.

²⁴ Okay, 2011, 216.

²⁵ Özdemir, *age*, 401.

²⁶ M. Orhan Okay, 1997, 445.

kabul edilebilir. Ayrıca Türk edebiyatında ilk örnekleri XV. yüzyılda yazılmaya başlanan ve savaşları, zaferleri, kahramanlıkları düzyazı veya şiir biçiminde anlatan gazavât-nâmeler de anı niteliği taşıyan önemli yapıtlardan bir çeşit olarak tarihe geçmiştir. O hâlde denilebilir ki; “anı ve hatıra türünün azlığından şikâyet edenler her ne kadar biraz haklı gibi görünseler de, literatüre derinlemesine bakıldığında gerçeğin bunun tersi bir durumda olduğu görülmektedir.”²⁷

1.3.2. Anıların Objektifliği

Anılar yer, zaman, metot, kaynak, içerik, dil, basım, biçim vb. yönlerden farklılıklar gösterir. Kimi anılar belgelere dayanır, yalın ve objektif bir ifadeyle kaleme alındığı savunulur. “Kimi anılarda ise kişi ve olaylarla beraber anı sahibinin düşünce, duygu ve kişisel yorumları, üslûbu etkileyen edebî bir dille anlatılır.”²⁸ Geçmişte yaşadıklarını, şahit olduklarını anlatmak isteyen anı yazarları dile getirdikleri konusunda “gerçeğe bağlı kalabilmek için kimi mektuplardan, kimi belgelerden, kimi dergi ve gazetelerden, kimi görgü tanıklarından ve kimi günlüklerden de yararlanabilirler.”²⁹ Anı metinlerinin güvenilirliği konusunda, bizzat onları kaleme alan yazarlarca da bir itimatsızlık söz konusu olabilmektedir. Melih Cevdet Anday, yazmayı ve bireyin kendisini yazmasını bir tür ölümsüzlük çabası olarak niteler. Yazmanın temelinde dışarıdan bakmayı başılabildiğimiz anda ölümsüzlüğe doğru bir adım atmış olabileceğimizi savunan Anday, kendine dışarıdan bakabilmenin de kendini nesnelleştirmekle eşdeğer olduğunu vurgularken kendisiyle çelişmesine de değinmektedir; “Tuhaf bir durum doğrusu! Öznelliği temsil ettiğini sandığımız ozan(sanatçı) nasıl olur da kendini nesnelleştirmeye kalkar?”³⁰

Çocukluğunu ve gençliğini kaleme alan Samet Ağaoğlu, “anlattıklarımnda eksikler bulunabilir, bilerek veya unuttuğum için ama uydurma, hayır”³¹ diyerek anılarında hafızasının aldandığı noktaların da olabileceğini ancak sonuçta kendisinin tarih yazmadığını belirtir. Buna karşın başka bir yazar ise anılarda anlatılanlar kadar anlatılmayanların da önemli olduğunu savunmaktadır: “Yazar, uzaktan tanık

²⁷ Mustafa Gündüz, “Sosyoloji Çalışmalarında Anı ve Hatırat Türü Eserlerden Yararlanma”, **Milli Eğitim, Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar 2004, S.162, 18.

²⁸ Okay, 1997, 445.

²⁹ Birsal, **age**, 378.

³⁰ Melih Cevdet Anday, **Dünyada Geçirdim Çocukluğumu**, Haz: Sevengül Sönmez, Yalçın Armağan, (İstanbul: Everest Yayınları, 2016), 712.

³¹ Samet Ağaoğlu, **Hayat Bir Macera, Çocukluk ve Gençlik Hatıraları**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 13.

olduklarını uzun uzun anlatıyor fakat içinde yer aldığını unutmuş görünüyorsa, araştırmacı bu unutkanlığı unutmamalıdır. Bazen yazılmamış olan yazılmış olandan daha anlamlı olabilir.”³² Anıları “kişinin yaşamının belirli bir sürecini içine alması”³³ olarak tanımlayan yazarlara karşın insan hayatının yalnızca bir bölümünün yazılmış olmasını eleştiren yazarlar da vardır: “Birçok hâtıra kitabında hayatın sadece bir tarafı ve meselâ daha çok çalışma safhası anlatılmakta ve bunun dışında kalan kısımlar yok sayılmakta veya çok kısa geçilmektedir. Halbuki insan hayatı bir bütündür. Bunun bir yönünün çok daha iyi anlaşılması ve mânâlandırılması için bütünü görmek ve dolayısıyla yazmak gerekir.”³⁴

Anılarda anlatılanların tamamıyla nesnel bir gerçekliği yansıtamayacağı görüşünü paylaşan yazarlar da bulunmaktadır. “Hatıratlar ferdîdir; yansız olmaları beklenmemeli. Çünkü hatırat, yazarın kendi tarihiyle hesaplaşması demek”³⁵ sözleriyle bu görüşü destekleyen Cündioğlu, bir günlüğün baş sansürçüsünün de zaten onu yazan kişi olduğunu ileri sürmektedir. Objektiflik konusunda çeşitli görüşlere sahip olan yazarlar vardır. Ali Fuat Başgil, “Hatıra sahibi naklettiği hadiselerin hem aktörü hem de müşahidi rolündedir. Aktör sıfatıyla rolünü oynar, müşahid sıfatıyla da onu nakleder. Bu sebeple tarihçi, hatıraların tarafsızlığını-haklı olarak-daima şüpheyile karşılar”³⁶ diyerek kendisi, anılarını yazarken tüm dikkatini toplayıp tarafsızlığını korumaya çalışacağını belirtir. Mehmet Fuat ise, kendi anılarını kaleme alırken bariz bir şekilde anılara güvenmediğini belirtir. Fuat, kitabının giriş kısmında anılarının tamamıyla gerçeği ve bizzat yaşadıklarını içermeyebileceğini açıkça dile getirmektedir. Ayrıca aynı olayın iki farklı kişinin anılarındaki anlatımlarda birbirini tutmayacağını vurgulayan Fuat, çok nesnel davranmak isteyenlerin dahi birtakım şeyleri unutmuş olabileceğini öne sürmektedir.

Unutur, sonra anımsamak için kendinizi zorlar, bir şeyler çıkarırsınız. Bu kez, onlar kafanıza yerleşir, başkaları öyle olmadığını söyleseler de, direnirsiniz. Çok iyi anımsıyorsunuzdur, her şey gözünüzün önündedir, kendinize mi güveneceksiniz, onlara mı?...³⁷

şeklinde kuşkularından bahseden Mehmet Fuat, bu konuya örnek olarak da henüz doğru dürüst konuşmadığı günlere ait bir anısından söz eder. Bahsettiği anının

³² Cemil Koçak, **Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır**, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 34.

³³ Olgun, **age**, 403.

³⁴ Birinci, 2012a, 55.

³⁵ Dücane Cündioğlu, **Arasokakların Tarihi, Hatıralar ve Hatıratlar**, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012), 13.

³⁶ Ali Fuat Başgil, **Ali Fuat Başgil’in Hatıraları**, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990), 4.

³⁷ Mehmet Fuat, **Gölgede Kalan Yıllar**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 8.

kafasına nasıl yerleştğini bilmemektedir. Fakat sonradan birkaç kez, büyüklerinin kendisini yanlış anımsadığı yönde uyardıklarını, olayda bahsi geçen kişinin Fuat'ın kendisi değil, ablası olduğunu hatırlattıklarını söyler ve anılara güvenmenin kolay olmadığını vurgular.

Her insanın yaşamını kaderle kol kola yapılan bir yolculuğun tarihi olarak tanımlayan Emekli Orgeneral Edip Başer de anılarını yetmiş iki yaşında kaleme almıştır ve yazdıklarının güvenilirliği konusunda şöyle der:

Anılarımı yazarken önemli konularda tarih ve isimlerde hata yapmamaya çalıştım. Yazılı notlarımın bana katkısı büyük oldu. Ancak bütün çabama karşın yine de bazı zaman, yer ve şahıs isimlerinde, not almamış olmamdan ve hafızamın beni yanıltmasından kaynaklanan yanlışlarım olabilir. Bu tür yanlışlıklar varsa ve birilerini üzecek nitelikteyse, ilgili herkesten özür diliyorum.³⁸

Başer'in yorumlarına benzer olarak yazarlar, kayda geçirilen anılar için; kişinin doğru yanlış hatırladığı, kendi başından geçen ve içinde yaşadığı olaylar olabileceği gibi başkalarından dinlediklerinin de kaleme alındığını iddia etmektedir. Anıların objektif oluşu üzerinde durmak isteyen yazarlar, zaten güvensiz oluşlarını ve kendi yaşadıklarını dahi anlatırken emin olamadıkları hâlde başkalarından dinlediklerini aktarmakta ne denli zorlanacaklarına ve tedirgin olacaklarına değinmişlerdir. Başkalarından dinledikleri anılar konusunda kimin ve ne zaman söylediğini bilmeyen yazarlar, anlattıklarının kendileri dışında oluşan çevre için fazla reel olamayabileceğini Mehmet Fuat'ın adeta bir itirafı niteliğinde görünen şu cümlelerinde olduğu gibi peşinen söylemektedirler:

Altmış dokuz yıl yaşadım, bir şeyler gördüm, bir şeyler dinledim, bunların bende kalan tortularını size aktarıyorum. Hepsi kafamın içindeki gerçekler. Bilerek hiçbir şeyi değiştirmeyeceğim, ama yaşamın karmaşası içinde gerçekleri en doğru görünümüyle saptayıp yorumladığımı söyleyemem. Kısacası, ben bunca yıl bu anlattıklarımın doğru olduğuna inanarak yaşadım. Demek ki bunlar benim gerçeklerim.³⁹

Cemil Koçak da savunmacı anı anlayışını yıkabilmenin imkânsız olduğunu vurgular; “çünkü anılarını kaleme alanlar, bir bakıma kendilerine, fakat daha çok bugüne ve geleceğe hesap verme psikolojisi içinde davranırlar”⁴⁰ der. Salâh Birsal anı yazarları için “çokları ancak kendi hoşlarına gideni anlatır ve anılarının bir itiraf

³⁸ Edip Başer, **Kanatsız Uçmak Ana Babasız Çocukluktan Ordu Komutanlığına**, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 11.

³⁹ Fuat, **age**, 13.

⁴⁰ Koçak, **age**, 24.

kitabı olmamasına çok dikkat eder”⁴¹ ifadelerini paylaşırken Hasan Cemal ise “Yaşanmış olan niçin olduğu gibi yazılmasın ki? Yine yanılmışsam, onu da sonra yazarım”⁴² şeklinde düşüncelerini dile getirerek kendi adına nesnel davrandığını öne sürmektedir. Engin Ural ise yazdıklarının nesnellğine dair, kitabının giriş kısmında şu açıklamalarda bulunmuştur:

İlerideki sayfalarda çok şey var ama gerçek dışı bilgi veya açıklama yok. Uzun yıllar öncesindeki bazı olayların ayrıntılarından çok emin olamayınca, okuru yanıltmamak için, zaman zaman ‘galiba’ kelimesine sığındım. Bütün dikkatime rağmen gözden kaçan bazı hatalar varsa, günahı benim boynuma.⁴³

Nesnellik konusunda kimi yazarlara göre anı yazmaya başlamak için, geçmişe dair yaşantılar ve kişilere karşı duyulan kin ve öfke duygusunun zamanla aşılması ve ancak bu bağışlama duygusunun verdiği rahatlıkla yazmaya başlanması gerekmektedir. Bu çeşit bir bağışlama duygusunu özgürleşmek olarak tanımlayan Murathan Mungan, “Bir zamanlar duyduğunuz kızgınlık size artık başkasının öfkesiymiş gibi gelmeye başladığında kazandığınız bir özgürlüktür bu”⁴⁴ değerlendirmesinde bulunur. Kendisi, hayat karşısında ancak bu sayede tarafsızlık kazanmanın mümkün olduğunu savunmaktadır. Yalnızca başkaları ve olaylar karşısında değil, kişinin kendisine karşı da objektifliğinin üzerinde duran Mungan, bir bakıma hatıra yazılarının çelişkiler içerebileceğini makul görmektedir; “Hatıralarımız da kendimiz kadar çelişkiler taşır. Bu yüzden yazarken bir yabancıyı dinler gibi dinlemelisiniz bir zamanlardaki kendinizi.”⁴⁵

Anı yazarlarının yorumları değerlendirildiğinde anıların tek başlarına ele alındıklarında güvenilir bir kaynak olmayacağı söylenebilir. Anılar, tarihi oluşturan birer parça gibidirler. Çünkü anılarını yazan kişi her ne kadar iç dünyası ile baş başa kalmış olsa da, sonuçta yalnızca kişilik özelliklerini, zevklerini ya da yeteneklerini yazmaz. Yazmak isteği içindeki asıl neden de kendi niteliklerini anlatmak olamaz. Yazarın esas amacı yaşadıklarını, dış dünyanın bıraktığı izleri, benliğinde kalanları yazmaktır. Böylece yazar, anılarını anlatırken birçok boyuttan bakış sergiler. Bu nedenle anıların “yakın Türk tarihine ait zengin bir sicil kütüğü”⁴⁶ olduğu da

⁴¹ Birsal, **age**, 377.

⁴² Hasan Cemal, **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, (İstanbul: Everest Yayınları, 2012), 9.

⁴³ Engin Ural, **Çevremizde 40 Yıl Anılar, Düşünceler**, (Ankara: Efil Yayınları, 2014), 4.

⁴⁴ Murathan Mungan, **Harita Metod Defteri**, (İstanbul: Metis Yayınları, 2015), 14.

⁴⁵ Mungan, **age**, 23.

⁴⁶ Okay, 2011, 256.

söylenmektedir. Örneğin; incelediği anılarda çoğu İstanbul'a ait olan mekân tasvirlerinin de önemli bir yer tuttuğuna değinen Okay, bugün adlarına rehberlerde bile rastlanamayan semt, mahalle, sokak ve köşklerin yerlerinin, hatta sahiplerinin isimleri ve kişilik özellikleriyle beraber yüz yıl önceki planlarının elde edilmesinin bile mümkün olabileceğini belirtir: “O konaklarda, yalılarda yaşanan hayat, yaşama âdâbı, ev eşyası, ev içi kıyafetleri, komşuluklar bu hâtıratların başka bir cephesini oluşturuyor.”⁴⁷ Altan Öymen de *Bir Dönem Bir Çocuk* adlı eseri için “anı demiyorum, anılı kitap diyorum. Çünkü içinde kendi yaşadıklarım da var, çocukken farkına varsam bile bilincine varmadığım, ama büyüyünce öğrendiğim olayların içyüzü de var”⁴⁸ açıklamasında bulunur. O halde, “yazılı kültür ürünlerinden bireysel olanlar her ne kadar yazarıyla özdeşleşmiş olsa da içinde yaşanan toplumdan bağımsız değildir. Mutlaka döneminin sosyal olaylarına yönelik belirgin çizgiler taşır”⁴⁹ görüşünün anılar için de geçerli olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Ayrıca görülmektedir ki yazarlar da anı üzerinde incelemeler yapmış olduklarından, kendi yazdıkları anıların objektif ve reel oluşu konusunda birkaç söz söyleme gereksiniminde bulunmuşlardır.

1.3.3. Anılar ve Tarih

Anıların tarihi oluşturması konusunda şu noktaya da dikkat çekilebilir: “Tarihlerimiz bilimsel bir yöntemle ele alınmadan önce birer ‘vakayiname’ yani olayları anılaştıran yapıtlardı. Zamana ya da yere büyük ölçüde önem vermeden belgeleri arayıp karşılaştırmak gibi tarihin başvuracağı yollara hiç bakmaksızın görgü ve duygu araçlarını değerlendiren tarihçilik, bir çeşit hatıracılıktı.”⁵⁰ Tarihin yaşandığı döneme göre değerlendirilmesi gerektiği düşünülürse, anıların da kendilerini önemli kılacak diğer unsurlarla birlikte anlam kazanacağını belirtmek yerinde olacaktır.

Anı metinlerinin özellikle de yakın tarihe ilişkin araştırmalarda büyük bir önem arz ettiğini savunan Ali Birinci, “Her hadise veya bilgi için birden fazla hatıratı şahit göstermek en sağlam bir yol olarak görünmektedir”⁵¹ der. Aynı olayların farklı kişilerce anlatıldığında farklı bakış açılarını yansıtacağı ve değişik sonuçlar

⁴⁷ Okay, 2011, 257.

⁴⁸ Altan Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2002), 7.

⁴⁹ Gündüz, 2004, 17.

⁵⁰ Olgun, *age*, 404. Ayrıca, tarih yazıcılığı ve vakayinameler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk: Olgun, *age*, 408-409.

⁵¹ Birinci, 2012a, 39.

verebileceği unutulmamalıdır. Anı yazarı bilinçli olarak ya da belki farkında olmadan da yanlış bilgi vermiş olabilir. Bunu anlamının yolu aynı olayı farklı anılardan karşılaştırmalı olarak ortaya koymak ve muhakemesini yapmaktır. Çünkü “Kaynaklar, ipucu sağlayabileceği gibi eğer onlara eleştirel gözle bakmayı ihmal edersek bizi yanlış tarafa da yönlendirebilirler.”⁵² Ne de olsa anı yazarlarının görüş açıları ve dünya görüşleri, yazılarında önemli bir yer tutmaktadır. Yazılan her anı, bir savunma belgesi olabileceği gibi yazarının karşıt olduğu tarafa bir taarruz belgesi olma özelliği de taşıyabilir. Anı yazarı olarak tarih yazımına da katkıda bulunmuş kişiyi etraflıca değerlendirmek gerekmektedir. Birden fazla anı ve kaynağın değerlendirilmesini Birinci, “tarihin ‘karşı tarafı da dinle’ (*audi alteram partem*) kaidesinin yerine getirilmesi”⁵³ olarak tasvir eder.

Ayrıca anıların incelenmesi sırasında yalnızca belli bir görüşe mensup olan kişi ya da zümrelerin sunduğu eserlere saplanıp kalmamak gereklidir. Birbirine muhalif olan şahısların yazdıklarını incelemek ve değerlendirmek, daha objektif veriler elde edilmesine katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak Birinci’nin deyişi ile “tarihin gerçek sesinin ancak çok sesli korodan çıkabileceğine”⁵⁴ değinmek yerinde olacaktır.

1.3.4. Anıların Yazılma Zamanı

Dikkat edilmesi gereken bir konu da, anıların yazılma anıdır. Çünkü anılar, yazarın geçmişini anlattığı zamana göre de farklılık gösterebilir. Anı yazmayı, geçmişe dair hüznü bakış ve hasret olarak betimleyen Okay, “insanların hatıra yazma yaşı herhalde altmışından sonra olmalıdır”⁵⁵ der ve henüz otuz-kırk yaşında olup çocukluğunu hasretle ananları hayretle karşılar. Okay, anıların çoğalmasını da toplumun bütününde işlerin iyiye gitmediğinin neticesi olarak algılar. Toplumun ve toplumu oluşturan bireylerin geriye dönük özleminin çoğalması ve bunun yazıya dökülmesi, Okay’ın görüşüne göre mutlaka içinde bulunulan zamandan veya ortamdan hoşnut olunmadığının göstergesidir. Cündioğlu da anı yazma yaşına dair görüşlerini belirtirken adeta gençlerin elinden bu imkânı almıştır; “Gençler hatırat yazmazlar, yazamazlar zira gençlerin hatırlayabilecekleri ve/veya yazabilecekleri miktarda bir mâzileri yoktur. Hatırat yazmak evvelen yaşlıların işidir; yani yazmak

⁵² Koçak, *age*, 9.

⁵³ Birinci, 2012b, 26-27.

⁵⁴ Birinci, 2012a, 39.

⁵⁵ Okay, 2011, 253.

istediklerinde işe yarayabilecek hatıralara sahip olanların.”⁵⁶ Kimi yazarlar, yaşantıların anı olabilmesi için üzerinden yıllar geçmesi gerektiğini öne sürerek, gençlerin yaşını anı yazmaya uygun görmese de esasında burada bir çelişkiye düşülmektedir. Çünkü yazarların sözünü ettikleri yaşlılar da pekala anılarını kaleme aldıkları andan bir-iki sene evvel başlarından geçen bir olayı da anlatabilirler. Bununla birlikte anı yazma zamanı konusunda yıllar ve yaş gelişimi dışında, kişinin bir olgunlaşma kazanmış olması gerekliliği öne sürülmektedir.

Geçmişin yeniden hatırlanmasının hatırlandığı zamana bağlı ve bağımlı olduğunu vurgulayan Koçak’a göre, geçirilen yaşantının hemen ardından yazıya dökülen anılar “hafızanın nispeten kuvvetli olduğu bir zamana denk geldiğinden, çok daha ayrıntılı olabilir.”⁵⁷ Üzerinden uzun zaman geçmiş yaşantıların yazıya geçirilmesinde ise bu ayrıntıyı görmek mümkün olmayabilir. Hafıza yanılması olabileceği gibi “bizzat yazar, geçmişini aradan zaman geçtikten sonra farklı hatırlamaya başlamış olabilir.”⁵⁸ Anılarını yazmaya başlarken bu farkı açıkça dile getiren Hasan Cemal gibi yazarlar da vardır; “Aradan geçen yıllar içinde bu kitabımda yer alan bazı görüşlerim de değişime uğramış olabilir.”⁵⁹ Ancak kimi durumlarda ise yazarın, kendi görüşünün değiştiğini kabullenmesi de güç olabilmektedir; “hele bizdeki gibi itiraf geleneği de pek olmayan bir ülkede ‘ben bir zamanlar böyle düşünüyordum, şimdi değiştim’ diyebilmenin epeyce güçlükleri olduğunu yaşayarak da gördüm”⁶⁰ diyen Hasan Cemal de bu görüşü destekler. Anıların yansıttığı gerçeğin sabit olmadığını ve belki de yıllar sonra baktığımız açıya göre değişkenlik gösterebileceğini oldukça normal karşılayan yazarlar da vardır; “İçinde bulunduğumuz şu anla ters düşmemek için anılarımızda ufak tefek değişikliklere, bazı restorasyonlara gitmiş, pekala bir sahneyi değiştirmiş, mizansenleriyle oynamış, kişiler ekleyip çıkarmış olabiliriz.”⁶¹

Ayrıca söz edildiği gibi yaşanması ile yazılması arasına uzun yıllar giren anılarda, özellikle de çocukluk anılarıyla, yazımında bir kronoloji sıralaması takip edilemediği de görülebilir. Her ne kadar yazar, çocukluk anılarını, ilkokul yıllarını gibi başlıklar altında da yazsa, tarihsel bir sıralama yapmak zor olabilmektedir.

⁵⁶ Cündioğlu, **age**, 37.

⁵⁷ Koçak, **age**, 23.

⁵⁸ Koçak, **age**, 23.

⁵⁹ Cemal, **age**, 1.

⁶⁰ Cemal, **age**, 1.

⁶¹ Mungan, **age**, 21.

Samet Ağaoğlu, “Bu çocukluk hatıralarını tarih sırasına koymak güç, hatta imkânsız. Hafızamda yer tutmuş şu veya bugünün önemi, rastladığı yıl veya ayda değil, onu dolduran olayların kafa ve ruhumda bıraktığı izlerde”⁶² der. Yaşantıların yazılma zamanına özel bir önem veren Murathan Mungan, yazıya geçirilmesi geciktirilen metinleri, çok beklemiş malzemenin sahibinde eskimesine benzetir; “Çürüyüp dağılması, zamanla kıymet kaybına uğraması, anlatma hevesinin yıllar içinde tüketilmiş olması da mümkündür. Hayat, yaşarken olduğu gibi, yazarken de bir zamanlama işidir.”⁶³ Ancak bazı yazarların Ağaoğlu ve Mungan’ın yorumlarında yanlış olabileceklerini ispatlar nitelikte eserler kaleme aldığı da görülmüştür. Bu araştırmada yararlanılan birkaç eserin sahibi olan yazarlar, adeta okula başladığı günden emekliliğine kadar geçen süreci adım adım her ayrıntısına kadar betimleyerek aktarmıştır. Bu denli ayrıntıya da, yazarlar tarafından zamanla tutulan günlükler sayesinde ulaşılabildiği tahmin edilmektedir.

Çocukluk anılarının incelenmesi sırasında karşılaşılan bir diğer durum da, yazarın kendi hayatını adeta bir ülke tarihinin özeti gibi sunmasıdır. Elbette ülkenin içinde bulunduğu siyasî ve ekonomik durum, çocukluk yaşantılarını, eğitim-öğretim dönemini önemli derecede etkileyecektir. Fakat kimi anılarda yazar, çocukluk döneminde meydana gelen siyasi olaylara kendini kaptırmakta; aslında kendisinin çocuk yaşlarında kavramasının mümkün olamayacağı olayları, yetişkin halindeki bakış açısıyla yorumlayarak yazmaktadır. Bu tür yorumlara Öymen’in *Bir Dönem Bir Çocuk* eserinde henüz ilkokul yıllarında iken örnek gösterdiği ve yaşarken farkındaymış gibi cümleler kurduğu politik olaylardan bahsederken rastlanmaktadır.

İlerleyen yaşlarda anı yazmak, bazı yazarlara göre bir sorun olarak nitelendirilmektedir. Yazarlar anılarını hayatının son zamanlarında yazıyorlarsa, hafızada kalanlara göre ve ilerleyen yaşın kazandırdığı tecrübeler ışığında geçmişini yazıya döker. Bu durum da kimilerine göre “geçmiş dönemi geri kalmışlıkla itham eden zihniyetle kaleme alınmış metinler”⁶⁴ oluşturabilir. Somel, “anıların çoğunun güncelere dayanmayıp daha ziyade hayatın geç dönemlerinde, sonraki yaşam

⁶² Ağaoğlu, **age**, 101.

⁶³ Mungan, **age**, 14.

⁶⁴ Arzu Meryem Nurdoğan, “**Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)**”, Marmara Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, 675.

tecrübeleriyle koşullanmış bir biçimde geriye dönük bir bakış açısıyla yazılmış⁶⁵ olmalarını bir yöntem sorunu olarak değerlendirir. Buna karşın, Okay'ın “özellikle çocukluk hatıraları gibi yaşanmasıyla yazılması arasına uzun yıllar girmiş olan eserler, yılların biriktirdiği yeni intibaları, yeni değer yargılarını ve yeni hayat tecrübelerini de ihtiva eder”⁶⁶ yorumu da dikkate değerdir.

Anıların yazılma zamanı ile ilgili olarak Oktay Akbal, “yirmisindeki bir yaşantı altmışına gelince bambaşka bir şey olur. Yazsanız öylesine uzak bir şey çıkar ki ortaya, tanıyamazsınız. O anıdaki kişi de ne sizsiniz ne de başkalarının tanıdığı bir kişi”⁶⁷ şeklinde düşüncelerini belirtir. Fakat bu durumun tersi de düşünülmelidir ki, Koçak'ın bakış açısına göre; “Sıcağı sıcağına yazılan anıların genellikle baş etmesi gereken, bir o kadar da zor olan açığı vardır: öznenin ve duygusallığın göreceli olarak artma tehlikesi.”⁶⁸ Görülüyor ki, “Bellek garip bir nesnedir, istediğini tutar saklar istemediğini bir yerlere gizler. Kimi zaman da yaşamadığını yaşamış sayar”⁶⁹ yorumu, belleğin değişkenliğine dair yerinde bir eleştiridir. Bu durumda anıların kaleme alınma vaktiyle ilgili olarak da, yazarların nesnel davrandığını beklemenin güç olduğu söylenebilir.

1.3.5. Anılarını Yazan Kişiler

Anıların yapısal sorunlarıyla ilgili değerlendirilmesi gereken son bir durum ise, anılarını yazan kişilerin toplumda hangi role sahip olduğudur. “Türkiye’de yazılan hatıratların çoğu, sıradan insanların değil; siyaset, ordu, sanat ve bilimde önemli roller oynamış, kamusal yaşamın önde gelen şahsiyetlerine aittir.”⁷⁰ Dolayısıyla bu kişilerin hayatının büyük bir kısmında yetenek, ün ya da başarılarıyla ilgi toplamış olma ihtimalleri vardır. Bu bakımdan söz konusu kişiler, bıraktıkları eserlerle yaşamış oldukları dönemin genel görünümünü tamamıyla yansıtmayabilir.

Sıradan insanların anılarına pek rastlanmaması başka yazarlar tarafından da eleştirilen bir durum olmuştur. Yaygın olan görüşün aksine “hatıra yazmak için illâki önemli işler yapmak, önemli eserler bırakmak, belirli makamlarda görev yapmış olmak şartı aranmaz, aranmamalıdır. Sıradan insanlar da başlarından geçeni yazıya

⁶⁵ Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 299.

⁶⁶ Okay, 2011, 254.

⁶⁷ Oktay Akbal, **Anı Değil Yaşam**, (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1990), 5.

⁶⁸ Koçak, **age**, 24.

⁶⁹ Akbal, **age**, 5.

⁷⁰ Somel, **age**, 300.

dökebilirler, bulundukları çağa tanık olabilirler ve bunu bütün insanlarla paylaşabilirler. Bu durum sosyal tarihin anlaşılması için çok daha önemlidir ve gereklidir.”⁷¹ Belki de yalnızca anı yazarlığı bakımından değil sosyolojik açıdan bakılırsa toplumu oluşturan her birey ve meslek kendini ifade gücünü ortaya koyabilmelidir. Bunun eksikliği bazı edebiyatçıların yorumlarında da yer bulmaktadır.

1.4. Anılar Neden Yazılır?

Her yazılanın okunmak için yazıldığı düşünülecek olursa, anı metnlerinin de her ne sebeple olursa olsun, öncelikle başkaları tarafından okunmak için yazıldığı hükmü verilebilir. Ancak başka nedenler de sıralamak elbette mümkündür. Öncelikle anı sahiplerini yazmaya iten güç, kendilerinin haklı olduklarını ispatlama çabası olabilir. Ayrıca yazar, belki suçluluk ve hesap verme sorumluluğu taşıdığından belki de yazdıkları üzerinde gerçeklik duygusunu pekiştirmek adına bazı itiraflarda da bulunabilmektedir. Anıların niçin yazıldığına dair, Tanzimat döneminin önde gelen şair ve yazarlarından Ziya Paşa’nın kendi hayatını anlattığı ‘*Defter-i A’mâl’im*’ de bazı ipuçları vardır. Yine Cumhuriyet döneminin önde gelen siyasilerinden ve muhalif kimliği ile ön plana çıkanlardan biri olan Rıza Nur’un ‘*Hayat ve Hatıratım*’nda bilgiler bulunmaktadır.⁷² Bu kitaplardan derlenen ortak bilgilere göre genel olarak anı yazma nedenleri şöyle sıralanabilir:

Unutulma korkusundan kurtulmak, kişinin kaybolup gitmesine gönlü razı olmayacağı bir gerçeği ortaya koymak, yazma alışkanlığı içinde bulunmak, birlikte yaşadığı kişilerden kimilerine karşı duyduğu hayranlığı belirtmek, tarih ve kamuoyu karşısında hesaplaşmak, pişmanlık duygularını anlatarak rahatlamak, bir çeşit günah çıkarmak, gelecek kuşaklara bir ders vermek ve siyasal hasımlarını kötülemek ya da kendini savunmak.⁷³

Bu metne bakıldığında, her ne kadar, unutulma kaygısı, başkalarına anlamlı bir şeyler bırakma dürtüsü varsa da diğer taraftan da bir tür vicdan muhasebesinin ve itiraf kaygısının olduğu görülmektedir. Kimi durumlarda ise yazarın anı yazmaktaki amacı kendi hayatını anlatmak değil, yakın çevresini ve içinde yaşanan toplumu kaleme almak olabilir. Bu tür metinlerin de yine ifşa, açığa çıkarma, hatta öç alma duyguları taşıdıkları düşünülebilir. Böylesi anı ve hatıra yazıları yazıldığı her

⁷¹ Gündüz, 2004, 18.

⁷² Okay, 1997, 447.

⁷³ Olgun, age, 405.

döneme, ortama ve toplumsal hayata dair bilgiler, birikimler ve duygusal veriler sunmaktadır.

Birçok anı kitabının başlangıcında genellikle yazar, söz konusu satırları niçin kaleme aldığına dair bir savunma geliştirir. Günlük tutma alışkanlığının olmadığını; fakat ilerleyen yaşıyla birlikte anılarını yazdığını belirten Mina Urgan'ın anılarının ilk satırlarında böylesi bir açıklama görülmektedir. Urgan şöyle der: “Belleksiz bir toplum olmamızı önlemek için herkesin anılarını yazmasını yararlı buluyorum. Köşedeki bakkal gördüklerini kaydetse, sokağındaki evlerin nasıl apartmanlaştığını, orada oturanların ne gibi değişimlere uğradığını, kendi bakkaliyesinin nasıl markete dönüştüğünü anlatsa, bunlar bile ilginç olur bana kalırsa.”⁷⁴ Yazarın buradaki görüşlerine bakılacak olursa aslında ünlü olmayan kişilerin anılarını yazması daha gerekli ve faydalı olacaktır. Ona göre, tanınmış kişiler anılarını yazsa da yazmasa da çok şey değişmeyecektir çünkü onlar eserleri, bıraktıkları diğer materyaller ve unsurlarla her zaman yaşayacaklardır. Oysa Urgan, kendisi gibi bir öğretmeni, ölümünden sonra yakınlarından başka kimsenin anımsamayacağı gerçeğinden korkması nedeniyle yazdığını dile getirir. Edip Başer, anılarını yazma nedeni olarak, “Düşündüm ki, yaşadıklarımın içerisinde, tüm okuyanların olmasa da önemli sayıda vatandaşımın ilgisini çekecek ve bilhassa genç okurların bazı dersler çıkarabilecekleri hususlar olabilir. Bir amacım da, yaşamım boyunca tanıdığım ve birçoklarının henüz hatırlamakta olduğunu düşündüğüm olaylar hakkında bilgi ve düşüncelerimi değerli okuyucularımla paylaşmaktır”⁷⁵ açıklamalarında bulunur ve hatırlayabildiklerini mevcut anı notlarından derleyerek paylaşmanın ve gelecek kuşaklara bırakmanın kendisi için bir görev olduğunu belirtir.

Günümüzün tanınmış çocuk psikologlarından ve pedagoglarından biri olan Haluk Yavuzer, ülkenin bir bireyi olarak, meslekî hedeflerine ulaşırken yaşamış olduğu evreleri; çocuk, genç ve yetişkin gözüyle paylaşmak dileğiyle ve gelişimini yıllar boyunca gözlemlediği politik, sosyokültürel, ekonomik değerleri aktararak, okurları düşünmeye yöneltmek istediği için anılarını bir kitapta kaleme aldığını bildirir. Yavuzer, bunu yaparken de edebi kaygıdan uzak, sadece paylaşım amaçlı yapmaya çalıştığını belirtir.⁷⁶ Köy Enstitüleri üzerine yazdıklarıyla bilinen eğitimci

⁷⁴ Mina Urgan, **Bir Dinozorun Anıları**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 9.

⁷⁵ Başer, **age**, 7-8.

⁷⁶ Bu paragraftaki cümleler Haluk Yavuzer'in, **Taş Sektirirken Anıların Suyunda**, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013), 9. eserinden özetlenmiştir.

Pakize Türkoğlu da, “Anılarımı, kendimi anlatmak, geçmişe ya da çocukluğa özlem duygusuyla değil, o yıllara ışık tutmanın yararlı olacağı kanısıyla yazdım”⁷⁷ açıklamasında bulunmuştur.

Tarihe ışık tutma ile anılar arasında ilişki kuran pek çok yazar sıralanabilir. Köy enstitülerinin kuruluşuna tanıklık etmiş olan yazarlardan biri olan Süleyman Edip Balkır da, anıları yeraltındaki tarihsel kalıntılara benzettiğini ifade ederek yazmaya başlar ve *Eski Bir Öğretmenin Anıları* adıyla kitaplaştırır. Balkır, tarih dönemlerinde kopuk kalan kısımları, anıların bütünleştirdiğine inanır ve ekler:

Anıların oturduğu öylesine olaylar vardır ki bunlar yerlerinden çıkarılıp özlerine, ağırlıklarına göre dizilip ortaya konulduğu zaman belki bir ülkenin karanlıkta kalmış geçmişindeki bir köşesini, bütün çizgileri, bütün renkleri ile tanımlar; ya da bütün dünyaya yeni şeyler öğreten bulunmaz belge değerini bağlar bunlar...⁷⁸

Kimi eser sahipleri de, yaşadıkları dönemin ya da yaşantılarını geçirdikleri, eğitim aldıkları kurumun tarihte yer alışına aracılık etmek vazifesini üstlenmişlerdir. Galatasaray Lisesi’nde 1946-1954 yılları arasında öğrenim gören ve günümüzde ilk Türk atom mühendisi olarak bilinen Ahmed Yüksel Özemre, hatıralarını neden kitaplaştırdığını etraflıca anlatmaktadır: “Daha çok, gelecek nesillerdeki öğrencilere ve idarecilere söz konusu dönemdeki Galatasaray Lisesi’nin, öğrencilerine nasıl ve ne türden şahsiyet kazandırabildiğine bir ışık tutmak ve Rahmet’e vesile olmak amacıyla kaleme alınmıştır.”⁷⁹ Daha ilginç olanı; hiç gidip görmediği bir yeri, bir okulu konu alıp orada yaşayanların anılarını veya anlatılarını kaynak alarak bir anı kitabı yayımlayan yazar da bulunmaktadır: “Taş Mektep’i hiç görmedim. Yıkılmışlardı. Sadece eski fotoğraflarından biliyorum”⁸⁰ cümlelerinin sahibi olan Turan Tanyer, 1880’li yıllarda yapılmış ve 1894-95 ders yılı döneminde ilk mezunlarını vermiş olan Taş Mektep’i, yani Ankara Mekteb-i İdadisi’ni yaşantı türünde bir eser olarak yayımlamıştır. Yazarın böylesi bir eseri kaleme alma sebebi, tarihe karşı bir nevi hayranlık ya da tarihten etkilenme olarak gösterilebilir. 1979 yılında Fransızca öğretmeni olarak görevine başlayan Mustafa Naci Özer de, öğretmenlik anılarını roman tarzında anı kitabı haline getirmiş ve bu eserini bir

⁷⁷ Pakize Türkoğlu, **Kızlarda Yanmaz-Genç Cumhuriyet’te Köy Çocuğu Olmak**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), xii.

⁷⁸ Süleyman Edip Balkır, **Eski Bir Öğretmenin Anıları 1908-1940**, (İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., 1998), 5.

⁷⁹ Ahmed Yüksel Özemre, **Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi’nde Sekiz Yılım**, 4. bs. (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2017), 15.

⁸⁰ Turan Tanyer, **Taş Mektep**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 11.

dönemin belgeseli niteliğinde iddialı olmasa da yüzeysel bir anlatı olarak tanımlamıştır.⁸¹

Anı yazmayı bir nevi meslektaşları, rakipleri, çalıştığı kurumlar hatta bizatihi kendisi, kendi vicdanı ile hesaplaşma, yüzleşme olarak niteleyen yazarlar da vardır. Günümüzde farklı kanatlarda yer alan ve anılarıyla 1990'lı yıllarda hayli meşhur olup tartışmalara neden olan gazeteci Hasan Cemal niçin anı yazdığını şöyle anlatır: “İnsan, yanılan bir varlık olduğunu bildiği içindir ki bu kitabı yazabiliyor. Kendi kendisiyle çelişmekten, kendisi hakkında kuşku duymaktan çekinmediği için kendini böyle yazıya dökabiliyor.”⁸² Edebiyatçı Murathan Mungan ise yazma eylemini bir “ödeşme vaadi” olarak görür. Yazarlık çocukluğumuza dönme isteğimizin, yıllar yılı bizden saklanmış bir gerçeği bulma ümidine dayandığını ve ömrümüzün geri kalanını daha kolay yaşamamız, hayatı ve kendimizi daha kolay anlamamız için yazarak anlatmanın gerekliliğini vurgulayan yazar, “anlatmak ikinci hayattır”⁸³ inancını benimsediğini savunur. Mungan’a göre, “anıların yazmaya kalkışmak, ne olursa olsun sonuçta geçmişi yorumlamaktır; yazıya dökerek çocukluk travmasını dünyayla paylaşma arzusudur.”⁸⁴

Anılar yazılış zamanları, konuları, anlatım tarzları, yayımlanma yerleri vb. gibi durumlar bakımından tasnif edilebilir. Herhangi bir konu ya da duruma bağlı kalmayarak yazılan, kişilerin kendi hayat hikâyelerini, ya da belli bir meslek sürecini içeren anılar çoğunluktadır. Bunun yanında çocukluk, gençlik ve yaşlılık gibi hayatın belli devrelerini anlatan anılar⁸⁵ vardır. Seyahat esnasında yazılan anılar⁸⁶, edebî karakter taşıyan anılar⁸⁷, siyasî anılar⁸⁸, sanatsal anılar⁸⁹ veya meslek hayatına dair (gazetecilik, mimarlık, polislik, maliyecilik, müfettişlik, öğretmenlik ve eğitimle

⁸¹ Mustafa Naci Özer, **Refakatçi Bir Öğretmenin Anıları**, (Adana: Karahan Kitabevi, 2016), 5.

⁸² Cemal, **age**, 1.

⁸³ Mungan, **age**, 15.

⁸⁴ Mungan, **age**, 19.

⁸⁵ Kâzım Karabekir, **Hayatım**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008); Öymen, **age**; Ağaoğlu, **age**; Haldun Dormen, **Anılar**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013); Hüsrev Hatemi, **Anılar Ömür Süvarisi**, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007); ayrıca Ali Birinci, Tarihin Hududunda adlı eserinde 2005 ve 2006 senesinde yayınlanmış olan tüm hâtırat kitaplarının listesini vermiştir. Bk.: Birinci, **age**, 2012a, 56-63.

⁸⁶ Mîna Urgan, **Bir Dinozorun Gezileri**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999).

⁸⁷ Erdem Yücel, **Anılarıyla Tahsin Öz**, (İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları, 2009); Nurettin Türsan, **Anılar**, (İstanbul: Arma Yayınları, 2009).

⁸⁸ Hikmet Çetinkaya, **Sancılı Yıllar 1965-1971**, (Ankara: Tekin Yayınları, 1986); Oral Çalışlar, **68 Anılarım**, (İstanbul: Güncel Yayınları, 2008).

⁸⁹ Halit Fahri Ozansoy, **Dârülbendâ'î'nin Eski Günlerinde**, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1964); Vasfi Rıza Zobu, **Uzun Hikâyenin Sonu**, (İstanbul: Omaş Yayınları, 1990); Haldun Dormen, **Sürç-ü Lisan Ettikse**, (Ankara: Gelişim Yayınları, 1977).

ilgili) anılar⁹⁰ da farklı türlerde yazılan anı metinleri olarak görülmektedir. Özellikle belirli bir dönem, zaman aralığı ve kişilerle ilişkiler için yazılmış olan anılar bulunmaktadır. Örneğin; II. Meşrutiyet Dönemi, İttihat ve Terakki Fırkası ve Birinci Dünya Savaşı, Erken Cumhuriyet dönemi⁹¹ gibi zaman aralıklarını anlatan ya da İstiklâl Harbi, Kurtuluş Savaşı gibi daha kısa, spesifik anları, olayları ve olguları anlatan anılar da vardır.⁹² Keza bazı yazarların, gazetecilerin meşhur siyasetçiler, liderler, sanatçılar ile geçirdikleri dönemi, zamanı anlatan, belli sanat, sosyal ve kültürel çevrenin iletişim ve etkileşim tarzlarını anlatan anılar da vardır. II. Abdülhamid, Atatürk, İnönü, Menderes gibi liderlerin çevresinde bulunanlar böylesi anı metinleri bırakmışlardır.⁹³

Pek çok tür ve boyutlarda örneği görülen anı metinlerinde ortaya konulanlar bilimsel araştırmalar için kimi zaman bir ipucu, kimi zamansa başlı başına bir çalışma konusu oluşturabilir niteliktedir. 1957-58 yıllarında Gaziantep'in Tohtamur köyünde ilk öğretmenliğini icra eden ve buradaki görevi biter bitmez yaşadıklarını yazıp saklayan Uğuroğlu Barlas, sakladığı anılarını üzerinden geçen elli yılın sonunda açtığını ifade eder. Barlas'ın yayınlanmasından elli yıl önce yaşayıp yazdıkları, yakın çevresince Gaziantep kültür tarihinin bir parçası olarak görülüp kitaplaştırılır.⁹⁴ Bunun dışında, resmî kaynaklarda bazen mühim olarak görülmeyen, bazen de tarihi farklı yönlendireceği gerekçesiyle görmezden gelinen bilgileri içeren anılar da söz konusu olabilir. İslâm tarihini sosyal tarih bakış açısı ile incelemekte olan ve çalışmalarına akademik yaklaşımlarla yorumlar getiren tarihçi Ahmet Yaşar Ocak,

⁹⁰ Ahmed İhsan, **Matbuat Hatıralarım I-II**, (İzmir: A. İhsan Matbaası, 1931); Şevket Süreyya Özdemir, **Suyu Arayan Adam**, 15. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999) ; Yusuf Ziya Ortaç, **Bizim Yokuş**, (İstanbul: Akbaba Yayınları, 1966); Süleyman Nuri Öz, **Bu Nasıl Adam**, (Ankara: Minnetoğlu Kitabevi, 1970); Vedat Nedim Tör, **Yıllar Böyle Geçti**, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976); Halide Nusret Zorlutuna, **Benim Küçük Dostlarım**, 12. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008); M. Rauf İnan, **Bir Ömrün Öyküsü I-II**, (Ankara: Öğretmen Yayınları, 1986); Sami Öngör, **Geçen Yılları Düşündükçe**, (Ankara: Tekin Yayınları, 1987).

⁹¹ Kâzım Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, (İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957); Cemal Paşa, **Hatıralar: İttihad ve Terakki, Birinci Dünya Harbi**, (Çağdaş Yayınları, 1977); Kâzım Karabekir, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, (1991); Enver Paşa'nın Anıları, (haz. Halil Erdoğan Cengiz, 1991).

⁹² Mustafa Kemal, **Nutuk** (1927); Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, (1957); Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, (1960); Halide Edip Adivar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, (1962); Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası**, (1970); Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, (1993).

⁹³ Bu tür anılara örnek olarak bk.: Ruşen Eşref, **Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemâl ile Mülâkat**, (1930); Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, (1959); Falih Rıfkı Atay, **Çankaya I-II**, (1961).

⁹⁴ Uğuroğlu Barlas, **Gaziantep Tohtamur Köyü Öğretmenlik Anıları (Kasım 1957-Mayıs 1958)**, (İstanbul: Hilmi Barlas Eğitim Vakfı, 2008), 12.

sözlü tarihin ve insanların anılarının kayıt altına alınamamasını, ele geçmemek üzere heder olan bir fırsat olarak değerlendirir ve ekler:

Cumhuriyet döneminde yayımlanan – bazı gerçekleri de ister istemez saklayarak veya tahrif ederek anlatan- bazı hatıratları saymazsak Türkiye, milli mücadele tarihini sadece Nutuk’tan ve onu temel alan araştırmalardan öğreniyor yıllardır. Halkın gözünden bir milli mücadele tarihi Türkiye’de henüz yazılmadı ve yazılması da bundan sonra imkânsıza yakın gibi geliyor bana.⁹⁵

Elbette anı metinlerinde anlatılan, iddia edilen her şeyin doğru olduğunu sorgulamadan inanmak tarih bilimi açısından sorunlu bir yaklaşım olacaktır. Bu tür metinlerde anlatılanların doğruluğu büyük ölçüde, aynı olay ya da meselenin başka insanların dilinde nasıl yazıya döküldüğüne bakmakla mümkün olabilir. Bu bakımdan anılarda ifade edilenler ilk bakışta yanlışlanamayacağı gibi kesin doğru olarak da kabul edilemez. Yine de “beyan esastır” zemininde hareket etmek gerekir.

Eğitim tarihi açısından da aynı durum söz konusudur. Örgün eğitim programlarında yer almayan ancak eğitim tarihi bakımından önemli sayılacak bulgular olabilir. Konuyla ilgili olarak görüşlerini açıklayan Nurdoğan’a göre; “Otobiyografik-anı kitapları iki tür bilgiyi içermektedir: (1) Resmi eğitimin durumu hakkındaki izlenimler, (2) toplumsallaşma sürecinin gündelik/gayri resmî unsurlarıyla ilgili hatıralar.”⁹⁶ Eğitimde gündelik ve gayri resmî unsurları, okul dışı faaliyetleri içeren örtük programları görebilmenin de yegâne yolu, resmî program dışı kaynaklara başvurmaktır. Meydana gelen tarihî olayların etkisini ve nedenlerini anlamak için ayrıntılar dikkate alınmalıdır. Ayrıntıların yer alabileceği pek çok materyal/kaynak vardır. “Sosyal olguların çeşitli ve sayısız denecek kadar çok sayıda değişik belgelerde izleri kalır; arşivler, nüfus sayımları, basın, kişisel belgeler, araçlar ve aletler, resimler, fotoğraflar, filmler, plaklar, teyp bantları vb.”⁹⁷ Mektuplarla, günlükler ve tabii ki anılar da bu belgeler arasına eklenebilir.

Öğretmenlik, mahrem bir meslektir. Sınıfın kapısı kapandıktan sonra öğretim faaliyetlerinin nasıl yürüdüğünü öğretmen ve öğrencilerden başkası bilmez. Anılar, bu mahremiyeti de açığa çıkaran eserlerdir. Bu nedenle, tüm olumlu ve olumsuz

⁹⁵ Ahmet Yaşar Ocak Kitabı, **Arı Kovanına Çomak Sokmak**, Söyleşi: Haşim Şahin, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 47.

⁹⁶ Nurdoğan, **age**, 675.

⁹⁷ Maurice Duverger, **Sosyal Bilimlere Giriş**, (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006), 101.

yönler göz önünde bulundurulduğunda söylenebilir ki, “anılar olmaksızın tarihi, hele hele yakın tarihi anlamak ve yorumlamak mümkün değildir.”⁹⁸

Her ne kadar anı yazarları, anılarını anlatırken kendileriyle ilgili arzu etmedikleri ya da hoşlanmadıkları gerçeklikleri örtmeye çabalasalar da, eğitim alanında yazılmış olan anılar için bu çabanın çok da gerekli olduğu söylenemez. Yaşanan ortamdaki şahısların yaşantıları etkilemesine rağmen, eğitim anılarındaki genel anlatımın şahıslara dair değil, olay ve olgulara yönelik bir içerik bulundurması onları daha nesnel kılacaktır. Barlas da, yazışından uzun bir süre sonra ortaya çıkardığı anılarını yayınlarken, “Bu anılar liseyi yeni bitirmiş Gaziantep’li bir öğrencinin yazdıklarıydı. O nedenle lise mezunu bir öğrencinin anlatı özelliği değiştirilmeden yayınlanmalı idi... Bir tür tıpkıbasım”⁹⁹ ifadelerini kullanır. Diğer bir deyişle; yazarların eğitim hayatları hakkında kaleme aldıkları anılarda meslekî ya da siyasî kaygılarının bulunmayacağını savunmak yerinde olacaktır. Nitekim yazarların kaygılarının olmadığı bir alanda çocukluk/gençlik dönemlerini anımsayıp yazıya dökmeleri daha masumane görülebilir.

⁹⁸ Cündioğlu, **age**, 21.

⁹⁹ Barlas, **age**, 12.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, literatür taramasına dayanmaktadır. Literatür taraması, birçok avantaj ve dezavantaj barındırmaktadır.¹ Örneğin, belge incelemelerinde kullanılan teknik alanlarda çok zengin sayılmaz. İncelenecek belgelerin türleri, dilleri, konuları, zaman içindeki dağılımları da hayli farklı olduğundan değişik beceriler, formasyonlar, eğitimler ve hayli zor bir gayret de isteyebilir. Bunun yanında elde edilen bilgilerin değeri, entelektüel kapasitesi gibi nedenlerle avantajlı bir konumdadır. Bu araştırma bir arşiv taraması olmayıp, hayatın farklı alanlarında hizmet ettikten sonra anılarını yazan kişilerin metinlerini belli başlıklar altında karşılaştırmayı amaçlamaktadır.

Anılardaki eğitim anlatıları kategorilere ayrılarak çözümlenmiştir. Anı sahiplerinin, yaşadıkları döneme ilişkin, eğitim-öğretim faaliyetlerine ilişkin gözlemlerinin, iddialarının ve söylemlerinin ortak ve zıt yönleri bir araya getirilerek dönemin eğitim profili hakkında bilgiler verilmiştir. Böylece Cumhuriyet dönemi okullarında eğitim görmüş ya da eğitim-öğretim faaliyetlerine bir şekilde hizmet etmiş olan kişilerin anılarından hareketle söz konusu dönemin eğitim uygulamaları, gelenekleri, beklentileri, iyi ve kötü yönleri hakkında farklı bilgiler toplanmıştır.

Yararlanılan eserler, bizzat yaşayanı tarafından kaleme alınmış olabileceği gibi, gerekli durumlarda anı sahibinin yaşadıklarının ya da anlattıklarının bir başkası tarafından yazılmış olduğu kaynakları da içermektedir. Bu bakımdan “özel bir davranışı yaşayan kimseler tarafından yazılan, kişisel nedenlerle kişisel olarak kaleme alınan birincil dokümanlar² araştırmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Bunun yeterli olmadığı durumlar ve alıntılar için de, “asıl kaynak ile yazar arasına aracılardan girdiği kaynaklar olan ikincil dokümanlar”³dan yardımcı kaynak olarak faydalanılmıştır.

¹ Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, (Ankara: Nobel Yayınları, 2000).

² Ali Balci, **Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem, Teknik ve İlkeler**, (Ankara: Pegem-Akademi Yayınları, 2011), 226.

³ Balci, 2011, 226.

Çalışmadaki metinler aşağıda belirtilen başlıklar altında tasnif edilmiş ve benzer yönler bakımından bir araya getirilmiştir. Aynı zamanda yazar tarafından şahit olunduğu söylenerek anlatılan olaylar ya da birbirine ters görüş içerebilecek meseleler de karşılıklı olarak incelenmiştir. Ancak bütün anılarda bu sorulardan bazılarına ilişkin cevaplar bulma olanağı olmamıştır. Bazılarında birkaç başlığa yer verilirken, bazılarında daha fazla başlığa cevap verilmiştir. İncelenen anılarda dikkate alınan sorular aşağıda sıralanmıştır:

- Anı sahipleri ilk olarak okula ne zaman başlamışlardır, okula başlama durumlarıyla ilgili akıllarında kalanlar nelerdir?
- Okula başlama yaşı hakkında elde edilen bilgiler nelerdir? Bugüne göre önemli bir değişimden bahsedilebilir mi?
- İlköğretim öncesi alınan eğitim nasıldır, kreş ya da anaokuluna gidilmiş midir?
- Anı sahibi okuma yazmayı nasıl öğrenmiştir, hangi zorluk ya da sıkıntılarla karşılaşmıştır?
- Karşılaşılan ilk öğretmenin anı sahibi üzerindeki etkilerinden söz edilebilir mi? Ya da bu etkinin ya da etkisizliğin nedenleri ne olabilir?
- Anılarda, öğrencilerin ilk karşılaştıkları ve hatırladıkları kitaplar ve diğer ders materyalleri nelerdir?
 - Ders kitaplarının değişik özellikleri hakkında neler anlatılmıştır?
 - Kitapların dışında sınıfta anlatılan hikâye, masal kitapları, romanlar, dergiler ve diğer matbu materyaller nelerdir?
- Okullarda ödül ve cezaya yönelik uygulamalar hakkında neler hatırlanmaktadır?
 - Anı sahiplerinin aldıkları ödüller ya da maruz kaldıkları ceza uygulamaları var mıdır? Varsa bunlar nelerdir?
- Okulda denetim, teftiş vb. uygulamalar hakkında anı sahipleri neler hatırlamaktadır?
- Belirli gün ve haftaların kutlamaları nasıl gerçekleşmektedir?
- Anılarda anlatıldığına göre, okullardaki eğlence faaliyetleri hakkında neler söylenebilir?
 - Okulda oynanan oyunlar nelerdir?
 - Okullarda öğrenilen şarkılar ve diğer müzik metinleri var mıdır?

-Okul gezileri nasıl yapılmaktadır ve bu gezilerin öğrenci belleklerinde bıraktığı en temel iz nedir?

- Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde başlayan ve uzun yıllar kutlanan yerli malı haftası etkinlikleri hakkında neler hatırlanmaktadır?
 - Anı sahipleri, okulun fiziksel ortamı hakkında neler anlatmışlardır? Okulun mimarisinin öğrenci üzerindeki etkisi hakkında neler söylenebilir?
 - Okul kıyafetleri hakkında neler hatırlanmaktadır? Özellikle üniforma, şapka ya da başka giysiler söz konusu mudur?
 - Okul ortamının hatırdaki kalan temel özellikleri hakkında neler anlatılmaktadır?
 - Okula ulaşım, yol ve gidip gelme konularında anı sahiplerinin belleklerinde neler kalmıştır?
 - Okula ulaşım ve yol arkadaşlığı gibi meselelerin eğitim ve öğrenme üzerine bir etkisi var mıdır?
 - Okulda derslerin başlama saatleri, teneffüsler, derslerin bitiş saatleri vb. konularda ilginç uygulamalar var mıdır?
 - Ebeveynlerin okula yaklaşımı hakkında anılarda elde edilen bilgiler ve günümüze yansımaları nasıldır?
 - Aile bireylerinin okuma- yazmaya ve okulda verilen eğitime yardımcı olmaları hakkında ne tür anlatılar vardır?
 - Aile bireylerinin okuldaki eğitime paralel olarak, kişilerin gelişimindeki rolleri okula kıyasla nasıl yer almıştır?
 - Aile bireylerinin okul seçiminde ve daha önemlisi meslek seçiminde etkileri ne olmuştur?
 - Öğrencilerin meslek ve yeni okul seçiminde arkadaş çevresi ya da öğretmenlerin nasıl etkisi olmuştur?
 - Okuldaki arkadaş çevresi hakkında belleklerde kalanlar nelerdir?
 - Öncelikle okulda beslenme ve sağlık koşulları nasıldır ve bu koşulların genel hayata etkisinden bahsedilebilir mi?
- Okuldaki beslenme saatleri nasıl ayarlanmış ve nasıl uygulanmıştır?
- Beslenmede dikkat edilen hususi durumlar var mıdır?
- Okul harçlığı konusunda ailelerin tutumları nasıldır? Verilen harçlıkları harcama yerleri nelerdir?

-Okullarda verilen sağlık eğitiminin durumu nedir? Ne tür hastalıklar ya da sağlık konuları eğitimin konusu olmaktadır?

- İlkokuldan başlayarak ilerleyen sınıflarda lme ve değerlendirmeler nasıl yapılmaktadır?
 - Öğrencilerin nöbet tutma görevi hakkında bilgiler sunulmuş mudur?
 - Pansiyonlu okullar ve yatılı ğrenci olmak konusunda ne tür hatıralar anlatılmıştır?
 - Okul idarecilerinin eğitim üzerindeki etkisi nasıldır?
 - Dönemin siyasî koşullarının eğitim üzerindeki etkisi ne kadardır?
 - Tatil uygulamasında bir değişiklik gözlenmekte midir?
 - Eğitim hayatının kişilik üzerindeki etkisi nasıl tespit edilebilir?
- Okumanın etkisi ne derece önemli olmuştur?
- Okulun meslek seçimi üzerindeki etkisinden bahsetmek mümkün müdür?
- Okul saatleri dışında para kazanmak ve bunun ğrenci üzerindeki etkisi nasıl olmuştur?

2.1. Araştırmanın nemi

Eğitim çok farklı alt bilim dallarına sahip bir bilim alanıdır. Ülkemizde eğitim tarihi araştırmaları çok eski dönemlere gitmez. En önemli ve nc eser sayılan eğitim tarihi kitabı⁴ Eğitim Bakanlığının siparişi üzerine ancak 1922’de yazılabildi. Daha sonra Halil Fikret Kanat, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Nafi Atuf Kansu, Osman Ergin, Nevzat Ayasbeyoğlu, Hasan li Yücel, Faik Reşit Unat, Hasan Ali Koçer, Yahya Akyüz, Cavit Binbaşıoğlu, Mustafa Ergün, Necdet Sakaoğlu gibi bilim insanları bu alana önemli katkılar vermişlerdir. Ancak yine de son derece zengin olan Türk eğitim tarihi her yönüyle araştırılmış sayılmaz. Pek çok kurum tarihi, kişi biyografisi, tarihsel olay ve olgu üzerine henüz ciddi araştırmalar yoktur.

Bunun yanında söz konusu araştırmacıların yayınlarına, eserlerine bakıldığında daha çok literatür tarama ve resmi arşiv belgesi ağırlıklı olduğu görülür. Oysa eğitim tarihinin araştırma kaynakları çok zengindir. Bunlar arasında mektuplar, aile vesikaları, diplomalar, ödül ve ceza belgeleri, seyahatnameler ve sefaretnameler, gazeteler ve dergiler en başta gelenlerdir.

⁴ Mahmud Cevad İbnü’ř-şeyh Nafi, **Maârif-i Umûmiye Nezâreti, Tarihçe-i Teşkilât ve İcratı**, (Yayına Hazırlayan: Tacettin Kayalu), (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001).

Bugüne kadar eğitim tarihinin, resmi belgeler ve basın taraması dışında edebi türlerin ağırlıklı kullanılarak yazıldığını söylemek güçtür. Bu bakımdan eğitim tarihi sadece resmi belgeler ve basın taraması üzerinden değil diğer kaynaklarla da yazılabilir. Ya da bu tür kaynaklarla yapılan araştırmalar makro düzeyde yazılacak eğitim tarihi kitaplarına katkı verici olabilir. Bu araştırma edebi ve siyasi metin türleri arasında önemli bir yer işgal eden anı ve hatıra metinlerini temel araştırma kaynağı olarak kullanmaktadır. Bireylerin bir tür hayat savunması, başkalarına cevaplar üretme ya da hayata dair somut bir miras bırakma gibi saiklerle yazdıkları anı metinlerinde onların eğitim dünyaları, eğitim hayatları, tecrübelerine dair de son derece renkli anekdotlar, bilgiler, belgeler vardır. Gerek sahip olduğumuz değerler ve uygulamaların tarihimize nasıl yerleştiği gerek de elde edilen verilerin günümüze ışık tutacak olması bakımından bu çalışma için cumhuriyet döneminin inceleniyor olması ayrıca önemli görülmektedir. Yakın dönem entelektüel, siyasetçi, sanatçı ve eğitimcilerden oluşan geniş kitlenin anılarından eğitim ve öğretim kısımları dikkate alınarak yapılan bu araştırma, alanında önemli bir yere sahiptir denilebilir. Hem içerikte verilen bilgiler hem de tercih edilen yeni teknikler bakımından da çalışma önem taşımaktadır.

2.2. Araştırmada Kullanılan Temel Kaynaklar

Eğitimlerini Cumhuriyet döneminde (çoğunlukla doğumları 1923 sonrası olan) almış, hayatın farklı alanlarında faaliyet göstermiş kişilerin ve sözü edilen bu dönemde eğitimci olarak görev yapan kişilerin yazmış oldukları anılardır. Yardımcı kaynak olarak da yaşayanından farklı kişiler tarafından yazıya dökülen anılardan faydalanılmıştır. Araştırmada incelenen anıların listesi şu şekildedir:

1. Mahmut Makal, **Bizim Köy**, İstanbul: Sander Yayınları, 1950.
2. Şevket Süreyya Aydemir, **Toprak Uyanırsa**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 3.baskı, 1972.
3. Melih Cevdet Anday, **Akan Zaman Duran Zaman-1**, İstanbul: Adam Yayınları, 1984.
4. Ali Fuat Başgil, **Ali Fuat Başgil'in Hatıraları**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990.
5. Tevfik Sağlam, **Nasıl Okudum**, İstanbul: Nehir Yayınları, 1991.

6. Hesabali Turan, **Bir Eğitimcinin Öyküsü**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.
7. Süleyman Edip Balkır, **Eski Bir Öğretmenin Anıları 1908-1940**, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yay. A. Ş., 1998.
8. Mîna Urgan, **Bir Dinozorun Anıları**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
9. İsmail Kara, **Kutuz Hoca'nın Hatıraları Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000.
10. Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk**, İstanbul: Doğan Kitap, 2002.
11. Turan Tanyer, **Taş Mektep**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
12. Suna Kırarç, **Ömrümden Uzun İdeallerim Var**, İstanbul: Suna ve İnan Kırarç Vakfı, 2006.
13. Hüsrev Hatemi, **Anılar Ömür Süvarisi**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
14. Halide Nusret Zorlutuna, **Benim Küçük Dostlarım**, İstanbul: Timaş Yayınları, 12. Baskı, 2008.
15. Uğuroğ Barlas, **Gaziantep Tohtamur Köyü Öğretmenlik Anıları (Kasım 1957-Mayıs 1958)**, İstanbul: Hilmi Barlas Eğitim Vakfı, 2008.
16. D. Faruk TOKTAMIŞ, **Bir Öğretmenin Anıları Eğitimin İçinde 42 Yıl**, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2008.
17. Oya Baydar, Melek Ulagay, **Bir Dönem İki Kadın Birbirimizin Aynasında**, İstanbul: Can Yayınları, 2.basım, 2011.
18. Cahit Kayra, **38 Kuşağı, Cumhuriyet'le Yetişenler**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
19. Pakize Türkoğlu, **Kısa Süren Hasat, Köy Enstitüsünde Öğrenci Olmak**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2012.
20. Pakize Türkoğlu, **Kızlar da Yanmaz, Genç Cumhuriyette Köy Çocuğu Olmak**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
21. Haldun Dormen, **Anılar Sürç-i Lisan Ettikse, Antrakt, İkinci Perde**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
22. Samet Ağaoğlu, **Hayat Bir Macera Çocukluk ve Gençlik Hatıraları**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
23. Mehmet Fuat, **Gölgede Kalan Yıllar**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
24. Şemsa Yeğın, **Hayal Molaları, İstanbul'un Bir Köyünden Edebiyat Dünyasına**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

25. Alâattin Karaca, “Bir Parasız Yatılı: Sezai Karakoç”, Türk Edebiyatı, İstanbul, 2013.
26. Edip Başer, **Kanatsız Uçmak**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.
27. Engin Ural, **Çevremizde 40 Yıl Anılar**, *Düşünceler*, İstanbul: Efil Yayınları, 2014.
28. Haluk Yavuzer, **Taş Sektirirken Anıların Suyunda**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 3.basım, 2014.
29. Ahmet Yaşar Ocak, **Taşra Kökenli Bir Tarihçinin Sıradan Meslek Hayatı**, (Söyleşi: Haşim Şahin), İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
30. Ahmet Güngör, **Allı Turnam Bir Öğrencinin Anıları 1957-1962**, İstanbul: Cinius Yayınları, 2014.
31. Şelale Birgen, **Öğretmen Olmadan Önce Öğrenciydim**, İstanbul: Cinius Yayınları, 2014.
32. Filiz Özdem, **Altın Ülke: Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014. (Anılarından yararlanılan kişiler: Nursel Duruel, Güven Turan, Haydar Ergülen, Gürsel Korat, Berat Alanyalı, Semra Topal, Filiz Özdem, İnan Çetin, Doğan Yarıcı, Ayşegül Çelik, Mine Söğüt, Yekta Kopan, Murat Yalçın, Faruk Duman).
33. Füzûzan, **Parasız Yatılı**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
34. Tezer Özlü, **Çocukluğun Soğuk Geceleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
35. Murathan Mungan, **Harita Metod Defteri**, İstanbul: Metis Yayınları, 2015.
36. Melih Cevdet Anday, **Dünyada Geçirdim Çocukluğumu**, İstanbul: Everest Yayınları, 2016.
37. Mustafa Naci ÖZER, **Refakatçi Bir Öğretmenin Anıları**, Adana: Karahan Kitabevi, 2016.
38. Doğan Cüceloğlu, **Derviş’in Aklı, Prof. Ahmet Dervişoğlu ile Sohbetler**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016.
39. Ahmed Yüksel Özemre, **Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi’nde Sekiz Yılım**, 4. bs., İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2017.
40. Halide Nusret Zorlutuna, **Bir Devrin Romanı**, Ankara: Panama Yayıncılık, 2018.

2.3. Temel Kaynaklar ve Anı Sahiplerine İlişkin Kısa Bilgiler

Oldukça farklı meslek kesimlerinden ve Cumhuriyetin ilanı sonrasında farklı dönemlerde eğitim görmüş olan kişilerden seçilmeye gayret edilen anı yazarlarının, tahmin edileceği üzere anılarını kaleme alma nedeni ve şekli de değişiklik göstermektedir. Yazarların eğitim hayatı hakkında kaleme aldıkları bölümler; kimi yazarlarda neredeyse kitabın tamamına yakınıyken kimilerinde ise iki ya da üç cümleye ancak sığabilecek kadar az ve geçiştirme türündedir.

Bu araştırmada anılarından yararlanan yazarlardan bazıları şunlardır: Siyasetçi ve aynı zamanda edebiyatçı, hikâye yazarı Samet Ağaoğlu, siyasetçi ve gazeteci Altan Öymen, edebiyatçı ve eğitimci Mehmet Kara, İngiliz Edebiyatı profesörü Mîna Urgan, eğitimci akademisyen Pakize Türkoğlu, gazeteci ve yazar Cahit Kayra, sinema eleştirmeni Haldun Dormen, hekim ve aynı zamanda şair, yazar, gazeteci Hüsrev Hatemi, eski genelkurmay başkanlarından Edip Başer, Türkiye'nin ilk atom mühendisi Ahmed Yüksel Özemre öncelikli anı yazarlarının başında gelmektedir. Bu yazarlar Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına tanık olmuş kişilerdir. Ancak bu yazarların tümü bir dönemden bahsederken, sözü edilen dönemi yaşadıklarında aynı yaş grubunda bulunmamaktadır. Örneğin Cumhuriyet inkılâplarının yapıldığı yılları anlatan Mehmet Kara bir hafız gözüyle izlenimlerini sunarken, o dönemde Altan Öymen, ilkokul yıllarındaki öğrenci hâlimden, Pakize Türkoğlu ise öncelikle öğrencilik sonrasında ise öğretmenlik dönemlerinden bahsetmektedir. Elbette her yazarın penceresinden aktarılanlar göreceli bir yaklaşım arz etmektedir.

Aynı şekilde, incelenen tüm yazarların anıları farklı ya da aynı dönemi de konu alsın; kendilerinin bulunduğu yaş, yerleşim ortamı, aile bireylerinin sahip olduğu imkânlar bakımından oldukça çeşitlilik sunmaktadır. Gerek öğrenci gerek öğretmen olsun, anı yazarlarının dile getirdikleri hakkında değerlendirme yapılırken yaşadıkları ve hayatlarını idame ettirdikleri yerler göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur. Öğretmenlerin anılarındaki izlenimlere de değinilecek olursa, Mahmut Makal gibi on sekiz yaşındayken köy okulunda öğretmenlik yapmaya başlayan biri tarafından yazılan ve üzerinden çok zaman geçmeden yirmi yaşında yayımladığı anılar, dönemin psikolojisini ve duygusal sıcaklığını ziyadesiyle barındırdığından hayli olumsuz anlatımlara yer verilebilmiş ve okuyucuyu etkileyici izlenimler bırakmıştır. Bu nedenle okuyucu ve yorumlayıcı, yazılanları eleştirirken

ya da desteklerken; anı metinlerinin hangi dönemde yazıldığını, anlatılan dönemi ve yaşam yerini, çevre şartlarını bir arada tutarak değerlendirmelidir.

2.4.Araştırmanın Varsayımları

Eğitim sistemine dair farklı konulardaki sorunlar ve tecrübeler, resmi belgelerin yanında bir ölçüde sübjektif de olsa en geniş ve renkli biçimde öğretmenlerin ve öğrencilerin anılarına yansımıştır. Kişinin yazıya geçirdiği dönemdeki kendi durumuyla birlikte yazdıklarını kaleme aldığı sıradaki yaşı, çevresi, ruh hâli de yazılanların objektifliğini etkilemede önemli role sahiptir.

İncelenen anı metinlerinde kişilerin yaşadıkları dönem, yer aldıkları yaş grupları ve içinde bulundukları çevre şartlarına göre karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu karşılaştırmaya dahil edilemeyecek türde olup gerek çevre gerekse de şartlar bakımından başka bir emsali bulunmayan metinlerle karşılaşılmıştır. Bu metinlerde yer alan bilgiler her ne kadar göreceli ise de yazarının doğruyu söylediği ya da yazdığı kabul edilmektedir.

2.5.Araştırmanın Sınırlılıkları

Meşhur kişilerin anılarında karşılaşılmaması en muhtemel olan ve metot kısmında listelenen bulguların bazılarına, anılarda değinilmediği gözlenmiştir. Örneğin, Cumhuriyet öncesi dönemde çocukların mahalle mekteplerine gidecekleri ilk gün adeta bayram havasında süslemelerle, okula başlama tören ve ritüelleri ile oldukça çok karşılaşılmaktadır;⁵ fakat beklentinin aksine Cumhuriyet dönemi ve sonrasında incelenen anılarda böyle bir uygulamaya rastlanmamıştır. Aynı şekilde, okul idarecilerinin eğitim üzerindeki etkilerine değinilmesi beklenerek de başlık açılmış ama bu konuda da herhangi bir yaşıntının ifade edilmesine tesadüf edilmemiştir. Ancak bazı durumlarda, özellikle de ortaokul ve lise türündeki okullarda okul müdürü, aynı zamanda derse giren öğretmen rolünde de olduğundan, bu konudaki anılar, ‘öğretmenin kişi üzerindeki etkisi’ başlığı altında verilmiştir.

Cumhuriyetin ilanı itibariyle okullarda eğitim görmüş olan kişilerin anıları inceleneceği gerekçesiyle, bu çalışmada doğum yılı yaklaşık olarak 1920 ve daha sonraki yılları kapsayan kişilerin anıları seçilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında

⁵ Cumhuriyet öncesi dönemde ayrıntılı tören ve kutlamaların bilgisi için bk: Somel, **age**, 312-313, Birinci, 2012a, 66.

eğitimci kimliğiyle anılarını yazan kişilerden de yararlanılması bu zaman sınırını birkaç yıl daha geçmişe çekmiştir.

Tarih, edebiyat ve psikoloji alanlarında yapılan araştırmalarda anı türünün kullanımı ile yaygın olarak karşılaşılmaktadır. Eğitim araştırmalarında da anılardan yararlanılan örnekler görülmüştür. Bunlardan biri Cumhuriyet öncesi dönemde uygulanan âmin alaylarına dair yapılmıştır.⁶ Diğer bir çalışmada ise doğrudan eğitim hayatı hedef alınmamış; araştırma, çocukluk dönemi hatıraları ile sınırlı tutulmuştur.⁷ Ek olarak, tarih öğretiminde anıların kullanımına ilişkin bir çalışma da bulunmaktadır.⁸ Cumhuriyetin ilanı sonrasında anılarda eğitim konusunu kapsayan bir araştırma henüz bulunmamaktadır⁹ fakat eğitim ve anılar alanında yapılmış çalışmalar içerisinde, 1869 ile 1908 yılları arasını kapsayacak şekilde, “Çocukların Okul İzlenimleri ve Erken Toplumsallaşma Süreci”¹⁰ başlığı altında yalnızca bir bölüm olarak anılarda eğitime yer verilmiştir.

Eğitim hayatının bütünü ele alınmayıp “Sınıf Yönetiminde Karşılaşılan Olaylar, Öğretmen Tepkileri ve Öğrenciler Üzerindeki Etkileri: Unutulmayan Sınıf Anılarının Analizi” adında yürütülen bir çalışma da bulunmaktadır. Bu biyografik nitel çalışmada veriler dokümantasyon tekniği ile toplanmış, öğretmen adaylarının geçmişteki öğrenim yaşantılarını kompozisyon olarak yazıya dökmeleri istenmiş ve elli sekiz farklı hikâyeden oluşan belgeler, veri dokümanı olarak kullanılmıştır.¹¹

Ayrıca *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*’nde yayımlanan “Velilerin Penceresinden Öğrencilerin Eğitim Hayatı (Anılar Bağlamında Nitel Bir Analiz)” adında bir makale bulunmaktadır. Söz konusu makalede yüz kırk üç kişiden oluşan bir veli grubunun anılarından yararlanıldığı dile getirilmektedir. Ancak burada bahsi

⁶ Elif Aydın, “Tarihimizde Âmin Alayları ve Eğitim Açısından Değerlendirilmesi”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Ana Bilim Dalı, 2008).

⁷ Feyza Kılıç, “Dini Kimliğin Oluşmasında Yetişkin Tutumlarının Rolü (Çocuklukta Yaşanmış Hatıra Örnekleriyle)”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2012).

⁸ Caner Sunay, “Ortaöğretim İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Derslerinde Anıların Kullanımına İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, 2018).

⁹ Mustafa Gündüz, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonunda Eğitim ve Otobiyografi, Benjamin C. Fortna” **Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler**, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013), 228-263.

¹⁰ Somel, **age**, 299; Nurdoğan, **age**, 674.

¹¹ Osman Erol, Betül Özaydın, Mustafa Koç, “Sınıf Yönetiminde Karşılaşılan Olaylar, Öğretmen Tepkileri ve Öğrenciler Üzerindeki Etkileri: Unutulmayan Sınıf Anılarının Analizi”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi**, C. 16, S. 1, 2010, 25-47.

geçen anılar, yazılı kaynaklar değil; anlatı araştırması çerçevesinde çeşitli görüşmelerden toplanmıştır.¹²

¹² Erdal Toprakçı, Deniz Gülmez, “Velilerin Penceresinden Öğrencilerin Eğitim Hayatı (Anılar Bağlamında Nitel Bir Analiz)”, **Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi**, C. 6, S. 1, 2018, 253.

3. BULGULAR ve YORUM

3.1.Okula Başlama

İçinde bulunduğumuz dönemde, bilgiye ulaşma, eğitim materyallerinden yararlanma, teknoloji ve diğer olanaklar bakımından çocuklar ev ortamı dışındaki dünyayı tanımaları için yakın geçmişin durumuna göre geniş imkânlarla sahiptirler. Bu çalışmada incelenen anıları kaleme alanlar, çocukluk dönemlerinde bu tür imkânlarla fazlasıyla sahip olamadıkları yıllarda yaşamışlardır. Bu bakımdan onlar için, “ilkokul birinci sınıf, insanların ev dışı dünyayı ilk defa yoğun olarak algıladığı, kendi eviyle diğer aileler arasında ilk ayrıntılı karşılaştırmalar yaptığı yıl”¹ olması nedeniyle önem taşır. Bu önemi vurgulamak adına, Edip Başer okul yıllarına başlangıcı ve ilkokul öğrenciliğini kapsayan dönem için “adamı adam eden okul çağı”² başlığını kullanmıştır. Bu durum, geçmiş dönemlerde okulun bugünkünden çok daha önemli görüldüğünü anlatmaktadır. Okulun zihinlerde yüceltiildiği, yeri doldurulamaz bir noktaya konulduğu görülmektedir.

Okula başlama yaşı altı-yedi olarak kabul edilirse anıları incelenen kişiler çoğunlukla okula bir-iki yaş erken başlamış veya okuma-yazmayı, büyüklerini model alarak henüz okula başlamadan öğrenmişlerdir. Okula ve okumaya karşı duyulan sempatinin bir nedeni, kişinin kendisinden büyük yaştakilerle arkadaşlık kurup, okul saatlerinde bu arkadaşlarından uzak kalmayı istememesidir. Murat Yalçın, bu kaygısını şu şekilde belirtir; “Yaşım tutmadan okula gittim. Benden büyük arkadaşlarımın ilkokula başladıkları gün, köyün içinde yalnız kalmamak için ben de onlarla birlikte okula gitmeye kalktım.”³ Daha okula gitme yaşı gelmeden okula duyulan başka bir sempatinin örneği de Pakize Türkoğlu’nun anılarında görülmektedir. Antalya’nın Gazipaşa ilçesine bağlı bir köyde doğup büyüyen Türkoğlu, Cumhuriyetin ilanı üzerine geçen onuncu yıldan “Hürriyet Düğünü”

¹ Hüseyin Hatemi, *Anılar Bir Ömür Süvarisi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 30.

² Başer, *age*, 17.

³ Murat Yalçın, *Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor*, (Haz: Filiz Özdem), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 211.

olarak bahsedildiğini ve o yıllarda kendisi küçük de olsa olağanüstü bir olaydan söz edildiğinin ayrımına vardığını anlatır:

Söz açıldı mı, ‘Ben de gideceğim Hürriyet Düğünü’ne’ diye ağlıyor, günü gelmeden garanti etmek istiyordum o törene katılmayı. Başöğretmene anlatmış babam benim, ‘Hürriyet Düğünü’ne gideceğim’ diye ağlamamı. ‘Yedi yaşına girmeden okula kayıt olabilir mi?’ diye sormuş. Başöğretmen kabul etmiş. ‘Getir kaydını yapalım, mektepli olarak görsün onuncu yıl törenini’ demiş. Değilse bir yıl sonra gitmem gerekirmiş okula.⁴

Anı sahiplerinin okula başlama yaşlarının bir-iki yıl öncesinde ebeveynlerini taklit ederek okumaya istek duymaları da gözlenmiştir. Örneğin, Gürsel Korat: “Babamın ciltlediği *Akbaba* dergilerini karıştırarak, karikatürleri okuyarak, okula gitmeden okuma öğrendim”⁵ der. Bazı durumlarda da kişinin olgunluk düzeyinin erken gelişmeye başladığının etrafındaki kişilerce gözlenmesi üzerine okula bir yıl erken başlamalarının önerildiği görülmüştür. Edip Başer de, “Evi hemen karşıımızda olan Mahmut öğretmenin amcalarımı yönlendirmesi sonucu altı yaşında ilkokula başladım”⁶ ifadelerini kullanır. Bununla birlikte çocuğun yaramaz oluşu, annelerin başlarından atmak istemeleri gibi nedenler de erken okula başlama nedenidir. Bazı anı sahiplerinin ebeveynlerine göre, okula erken başlatılma sebebi çocuğun evde yaramaz olması olarak gösterilmiştir: “Zaten yaramazlığımdan dolayı annemin isteğiyle beş yaşını bitirir bitirmez evimizin karşısındaki Cumhuriyet Mektebi’ne postalandım”⁷ ifadelerinin sahibi günümüzün meşhur Osmanlı ve tasavvuf tarihçisi Ahmet Yaşar Ocak, okuldaki ilk gününü de şöyle anlatır:

Babam beni ilk defa okula götürdüğü gün, Aziz Caner isminde bir öğretmenin sınıfına teslim etmişti. Beni en ön sıraya oturtular. Ben ürkek ürkek etrafıma göz gezdirdim, bir baktım herkes bana bakıyor. Tabi sınıfa yeni gelen birini merak ediyorlar. Tahtaya baktım, o zamanki alfabede üzerinde küçük bir oğlan çocuğunun oturduğu bir at resmi vardı. Altında da ‘At, at, at!’ diye yazıyor. Öğretmen bana, ‘Oku bakayım, ne yazıyor burada?’ dediği zaman ben mırın kırın ettim, öğretmen biraz kızdı, ‘Oku bakayım’ dedi tekrar. Ben okudum, ondan sonra, ‘Aferin’ dedi, fakat ağlamaya başladım. Bunun üzerine babam çantadan çikolatayı çıkardı bana verdi. Çikolatayı herkesin gözü önünde bir güzel yedim orada. Sonra babam bırakıp gitmek istedi, adamcağız kapıya yöneldi. Ben ağlayarak peşinden koştum. Öğretmen, ‘Gel bakayım, otur yerine’ dedi. Öylece birinci sınıfa başladığımı hatırlıyorum.⁸

⁴ Türkoğlu, **age**, 266.

⁵ Gürsel Korat, **Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor**, (Haz: Filiz Özdem), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 122.

⁶ Başer, **age**, 17.

⁷ Ocak, **age**, 55.

⁸ Ocak, **age**, 57.

Bazı anılarda ise çeşitli sebeplerle okula daha ileri yaşlarda başlanmasına değinilmiştir. Hatta bu geç kalışın karşılığında hukuki işlemlerle uğraşmak durumunda kalan bir yazarın anısı ile de karşılaşmıştır. Üç sınıflı ilkokulu kendi köyünde bitirmesinin ardından dördüncü sınıf ve sonrası için eğitimine devam etmek niyetinde olan Hesabali Turan, kayıt için velisiz olarak okula müracaat eder. Okulun başmuallimi, kendisine yaşının büyük olduğunun ve okula alınamayacağının açıklamasını yapar. Duruma itiraz eden ve diğer öğretmenleri tarafından desteklenen Turan’a yaş tahsisi yapması için akıl verilir. Bunun üzerine dilekçesini yazıp mahkemeye başvuran yazara, iki şahit getirmesi durumunda yaşının küçültüleceği bilgisi verilir ve bunu uygulayan yazarın yaşı iki yaş küçültülür.⁹ Yaş problemini ortadan kaldırıp öğrenimine devam eden yazarın karşılaştığı sıkıntılar devam eder; eğitim öğretim yılı sonunda okul birincisi olmaya hak kazanan yazarın bu kez de isminin değiştirilmesi gerektiği öğretmenleri tarafından tartışma konusu edilmiştir: “Yıl sonunda sınıfımızın birincisiydim. Okula kaydolurken Hesabali ismim üzerine tartışma açıldı. Hayri Bey, ismimi ‘Oral’ olarak değiştirdi. Sait Bey, ‘Ali Oral’ şekline soktu. Böylece ilkokulda adım Ali Oral oldu.”¹⁰

Anı sahiplerinden bazılarının ebeveynleri ya da aile büyükleri, meşgul oldukları meslek bakımından kendi çocuklarına veya yakınlarına okuma-yazma öğretecek nitelikte olan kişilerdir. Bu kişilerden birkaçı için; “Okumayı babam bana daha okula başlamadan öğretti”¹¹, “okumayı yazmayı, ilkokul öğretmenliği yapmış olan teyzemden öğreniyordum”¹², “daha ilkokula başlamadan babam evde okuma-yazmayı ve çarpım cetvelini (o zamanki adıyla, kerrat cetveli) öğretmişti”¹³ cümleleri örnek verilebilir. Okuma yazmayı okula başlamadan önce öğrenmiş olan öğrenciler için de doğrudan veya sınava girme şartıyla ikinci sınıfa başlatma uygulaması Engin Ural’ın anılarında görülmüştür: “1949’da Hırka-i Şerif İlkokulu’na kaydolurken sınava girdim ve birinci sınıfa atlayarak doğrudan ikinci sınıfa başladım.”¹⁴

Okuma yazma öğrenmiş olarak 1945 yılında ilkokula başlayan yazar Doğan Cüceloğlu da, doğrudan üçüncü sınıfa kaydolduğunu belirtir; “Ben direkt 3’ten başladığım için, resim diye bir şey görmemişim, yazı diye bir şey görmemişim.

⁹ Hesabali Turan, *Bir Eğitimcinin Öyküsü*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993), 23.

¹⁰ Turan, *age*, 24.

¹¹ Ağaoğlu, *age*, 30.

¹² Öymen, *age*, 66.

¹³ Ural, *age*, 16.

¹⁴ Ural, *age*, 16.

Dördüncü sınıfta benim bütün derslerim pekiyi, resim ile yazım iyi. Eh, normal; görmedim.”¹⁵ Bu yorumların sahibi olan yazarlar, belli bir ekonomik ve sosyal tabakanın temsilcileri olarak da dikkat çeker. Çocuğunu erken okula gönderen, okula göndermeden okuma yazma öğreten ailelerin sosyo-kültürel düzeyleri geniş toplum kesimlerinden farklılık göstermektedir.

Anıların birkaçında ilkokullarda resmi kayıt yapılmaksızın öğrenci kabulüne bazense konuk öğrenci uygulaması yapıldığına rastlanmaktadır: “Önceleri sanıyorum kayıtsız gittim. Öğretmenlerin bazıları babamın tanıdıkları idi”¹⁶ ifadelerinin sahibi Ocak gibi, Berat Alanyalı da, “Yaşım anaokulu için büyük, ilkokul için küçüktü. Bir ara yol bulundu; İnönü İlkokulu’nda İclâl Öğretmen’in sınıfına konuk öğrenci olarak kabul edildim”¹⁷ örneğini sunar. Aslında bu anıdan hareketle anaokulu uygulamasının bazı yerlerde farklı gerçekleştiği gözleniyor. İlkokul için küçük olan yaş grubunun anaokulu için büyük olduğunun ifade edilmesi, bahsedilen yılda (1966) anaokullarının kreş işlevinde olduğu izlenimini vermektedir. Konuk öğrenci örneğine Murat Yalçın da örnek verir; “O yıl, böyle kayıtsız gittiğim köy okulunda beş-altı yaşında okumayı öğrendim.”¹⁸ Ancak okul öncesi eğitim konusunda daha evvelki yıllara göz atılırsa Mehmet Fuat’ın anılarında özel anaokulu eğitimi verilen bir kurumun varlığından söz edilir. Kitabında yılsonu müsamesesinden (1931-32) bir fotoğraf sunan Fuat, eğitim aldığı anaokulu için zamanında basılan el ilanını da yayınlamıştır. Bu okulun İstanbul Kadıköy’de Kindergarten adıyla Türkiye’de ilk defa açılan en asrî çocuk yuvası olduğu söylenmekte, okulun misyonu olarak da “Çocuğun ruhunu tetkik ederek verilecek terbiye sistemini beraber tatbik edeceğiz. Dimağı inkişafında en son terbiye usullerini tatbik ederek, mektebe girince şaşalamayacak, zekâsını kaybetmeyecek hâle getireceğiz”¹⁹ bilgileri yer almaktadır.

¹⁵ Doğan Cüceloğlu, **Derviş’in Aklı, Prof. Ahmet Dervişoğlu ile Sohbetler**, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016), 45.

¹⁶ Ocak, **age**, 55.

¹⁷ Berat Alanyalı, **Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor**, (Haz: Filiz Özdem), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 37.

¹⁸ Yalçın, **age**, 211.

¹⁹ Fuat, **age**, 54

Şekil 1: Mehmet Fuat, Anaokulunda Yapılan Müsamereden Bir Kare Sunuyor. Yıl, 1932. Gölgede Kalan Yıllar, 53.

Okuma-yazma başarısını kutlamak adına farklı etkinliklerin yapıldığı görülmektedir. Bunlardan biri de okuma yazmaya geçişin anısına çocuklara kırmızı kurdele takmaktır. Bu etkinliğin okuma eyleminde bir tür pekiştireç olması beklenmektedir. Kırmızı kurdele uygulamasının bir örneğini 1970’lerde ilkökul öğretimini yapan bir yazar “O zamanlar birinci sınıflarda benim gibilerine kırmızı kurdele takılırdı ki, öbür öğrencilere örnek olsunlar”²⁰ diyerek anlatmaktadır.

Okul seçimi yapılırken, ikamet edilen yere yakınlığı göz önüne alınmıştır. İstisna olan durum, Öymen’in sözünü ettiği şekilde ebeveynlerden birinin öğretmen olması durumunda çocuğun da anne ya da babasının çalıştığı okula kaydedilmesi şeklindedir. “1938 yılının Eylülünde ilkokula başladım. Okulum, annemin öğretmenlik yaptığı okuldu.”²¹ Büyük şehirlerin dışında ve Anadolu kasaba ve köylerinde, yerleşim yerine yakın bir okul bulabilmek kolay olmamıştır. Bazı anılarda okula geliş sırasında ve akabinde okula varıldığında yaşanan zorlu süreç uzun uzun anlatılmıştır:

Lapa lapa yağan ve bazen boyumuzu geçen yükseklikteki karla kaplı yoldan bata çıka gider, tahtadan okul çantamıza bir ip bağlayıp kar üzerinde çeker, bazen de üzerine yatıp kayarak ilerlemeye çalışırdık. Evden çıkmadan siyah lastik ayakkabımı giyer, pantolon paçalarını babaannemin öğrettiği şekilde yün çoraplarımın içine sokardım. Böylece paçaları kurtarırdık fakat ayakkabıların içine kar girmesini ve çorapların ıslanmasını önleyemezdik. Bu yüzden de sık sık karın ağrısı çekerdik. Okula vardığımızda sınıftaki sobanın yanında kendimize yer bulmaya çalışır, öğretmen, ‘Hadi çocuklar, oturun yerlerinize,’ deyinceye kadar sallana sallana kuruma çabamızı sürdürürdük.²²

²⁰ Yalçın, **age**, 211.

²¹ Öymen, **age**, 79.

²² Başer, **age**, 17.

Bu anıda dikkati çeken bir ayrım, Başer gibi birçok anı yazarı karşılaşmış oldukları zorluklardan ve imkânsızlıklardan bahsederken hemen hemen hiçbirinde; bu zorlukların eğitim yaşantılarında ve başarılarında gerilemeye neden olduğu ya da dersleri anlamalarına engel olduğu gibi bir türde yakarışa rastlanmamaktadır. Hatta bazı anılarda bu sıkıntılı anları dile getiren yazarın, o güç koşulları yaşamaktan zevk aldığı dahi söylenebilir.

İncelenen anıların birkaçında, anı sahibinin ilkokula özel bir okulda başladığı bilgisi mevcuttur. Fakat bu anı sahiplerinin ilkokula başladıkları vakit, henüz Cumhuriyetin ilan edilmeden önceki yıllarına rastlamaktadır.²³ Cumhuriyetin ilanı sonrası eğitim-öğretime başlayacak çocuklar için velilerinin ağırlıklı tercihi devlet okulları olmuştur.

O vakitlerin Ankara'sında (1944) makbul sayılan tutum, çocuklarını devlet okullarına göndermekti. İsmet Paşa başta olmak üzere devlet erkânının büyük bölümü öyle yapıyordu, 'icraatlarıyla' devlet okullarının eğitim düzeyini yükselttikleri iddiasındaydılar. Halkın her kesiminden çocukların gidebildiği okullar onlardı. Kendi çocuklarını, onlar yerine ayrıcalıklı okullara göndermeleri samimiyetsizlik olurdu.²⁴

Öymen devlet okulları dışındaki kurumları tercih etmeyi "samimiyetsizlik" olarak yorumlasa da değinildiği üzere bu yorumu da bir bakış açısından öte değildir. Çünkü aynı yıllarda (1945) eğitim hayatına başlayan Suna Kırâç, Ankara Koleji için "O devirde Ankara'nın bütün ileri gelenlerinin çocukları orda okurdu"²⁵ der. Üstelik her ne kadar ayrıcalıksız olarak bahsedilen devlet okulları da olsa, belirli nüfuza sahip kişilerin öğrencileri için okul yöneticileri tarafından farklı muamele uygulanmasından söz edilebilmektedir: "O günlerde oturduğumuz Şişli'de 43'üncü okul diye tanınan, tüm çevre çocuklarının gittiği bir ilkokul vardı. Müdür Sabri Bey, annemi saygıyla karşıladı ve yanağımı okşayarak orada çok mutlu olacağımı söyledi. Bu arada okulun yardım sandıklarından biri için, annemden yüklü miktarda para kopardı."²⁶

Okula öğrenci kaydının yapılması, köyde öğrenim görececek öğrenciler için farklılık göstermektedir. Yaşam koşulları ve anne-babaların bakış açısı nedeniyle, çocukların okula başlama konusunda, günümüzde bile birtakım sorunların yaşandığı durumlar mevcuttur; 1950 yılının gelişmemiş bir köyünü anlatan adı Köy

²³ Bk.: Ağaoğlu ve Urgan.

²⁴ Öymen, **age**, 390.

²⁵ Suna Kırâç, **Ömrümden Uzun İdeallerim Var**, (İstanbul: Suna ve İnan Kırâç Vakfı, 2006), 37.

²⁶ Urgan, **age**, 144.

Enstitüleriyle özdeşleşmiş yazarlardan biri olan Mahmut Makal, öğrencilerin anne babalarını ikna etmek için oldukça zorluk çektiğini anlatır:

Okulun açılmasıyla her iş bitti mi? Bir de çocuk babalarını, çocuklarını okula göndermeye kandırmak gerek. Gönülleri olmadı mı, 4274 sayılı yasa onlara vız geliyor: ‘Efendi sen de köylü imişsin, bizdenmişsin, hani lafın içime işledi de ondan. Yoksa çocuğu okutacan da ne olacak ki? Allah deldiği boğazı aç komaz. Babası nasıl ettiyse, o da öyle eder. Düşün iki öküzün ardına da sürsün çifti, işine baksın.’ Ya da, ‘Askerlikte kendini kurtaracak kadar, ıcık da mektubunu yazacak kadar öğrendi mi, gayrisi haram bize’ diyorlar.²⁷

Uğuroğlu Barlas da Makal gibi ilk öğretmenliğini icra ettiği köydeki anılarında okula başlama meselesine dair hatıralarına değinir. 1957 senesinden söz eden Barlas, okulun ilk günü bir öğrencisinin eline çan verip ‘öğretmen geldi, okul açıldı’ diyerek öğrenciyi köy sokaklarında bağırarak dolaştırdığını aktarır.²⁸

Okul kaydının yapılmasını öğrenci gözüyle anlatan ve o günün hayatındaki en önemli olaylardan biri olduğunu vurgulayan bir diğer yazar da Şemsa Yeğin’dir. Yeğin’in betimlemelerinde yalnızca okulun ilk günü değil, kayıt işlemi için okula gidilmesi gerektiğinde dahi öğrenci olacak çocuğun itina ile hazırlanışından söz edilmektedir. Yazar, büyük bir sessizlik ve saygıyla çıktığını belirttiği okul merdivenlerinden kayıt işlemini gerçekleştiren başöğretmenin söylediğine kadar tüm ayrıntılarıyla aktarır:

“Demek artık büyüdün, mektepli olacaksın, pek de akıllı bir kıza benziyorsun, sana 85 numarayı veriyorum, din dersine girecek misin diye sormuyorum, elbette gireceksin, hayırlı olsun... gibi sözler arasında başöğretmen büyük bir deftere bir şeyler yazdı, getirilen belgeleri aldı.”²⁹

Okula kayıt sırasında “Din dersine girecek misin? Elbette gireceksin” ifadesinin, yazarın sözünü ettiği 1940’lı yılların sonları hakkında önemli bir ayrıntı olduğunu da burada vurgulamak gerekir. Zira 1937’den itibaren eğitim hayatının tamamında din eğitim ve öğretimi kaldırılmıştı. 1948’den itibaren ise ilköğretimde din dersleri seçmeli olarak yeniden müfredata kondu.³⁰ İlk etapta ders seçmeli idi. Ancak dersi istemeyenler okul idaresine dilekçe vermesi gerekiyordu. Dersi istemediğine dair dilekçe verilmezse doğrudan bu dersi almak istediğine

²⁷ Mahmut Makal, **Bizim Köy**, (İstanbul: Literatür Yayınları, 2014), 23.

²⁸ Barlas, **age**, 24.

²⁹ Şemsa Yeğin, **Hayal Molaları, İstanbul’un Bir Köyünden Edebiyat Dünyasına**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2013), 42.

³⁰ Mustafa Öcal, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi**, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016).

hükmediliyordu. Yazarın burada bahsini ettiği konuşma da bu durum üzerine gerçekleşmiş görünüyor.

3.2. Öğretmenin, Okulun ve Okumanın Kişiliğe ve Meslek Seçimine Etkisi

Bireylerin sosyalleşmesinde ilk adıma zemin hazırlayan okul ve bunun resmî olarak ilk şekillendiricisi olan öğretmenin karakter üzerinde oluşturduğu etki bilinen bir gerçektir. Öğretmenin bir insanın yetişmesindeki rolü, katkısı tarihin en eski dönemlerinden beri farklı şekillerde sürekli dile getirilir. Elbette burada öğretmenin yanında okul ortamının da etkisinden söz etmek gerekir. Keza okulda alınan eğitimin, kişilik, karakter ve ruhun biçimlenmesi gibi hususlar üzerindeki tesiri büyüktür. Örneğin, Ahmed Yüksel Özemre, okul ortamı ile birlikte derslerin işleniş yöntemlerinin dahi kişilik şekillenişindeki önemine değinmiştir: “Mme Calloud, dilbilgisinde *Analyse Logique*’i (Mantıksal Çözümleme’yi) o kadar sağlam ve şaşmaz bir biçimde öğrettiydi ki ben, kendi hesabıma, Galatasaray Lisesi’nden mezun oluncaya kadar bu bilgiyle çok rahat idare ettimdi.”³¹ Özemre, bahsettiği yöntemi ayrıntılarıyla aktarır ve kendisinin bu sayede mantıklı düşünceye ve olayları mantıki bir biçimde yorumlamaya adapte olduğunu dile getirir.

Bu araştırmanın ortaya çıkardığı gerçeklerden biri de, okul ortamında bireylerin nasıl yeni kimlikler edindiklerini ya da bu durumların değişim ve dönüşümlerine etkilerini itiraftan geri kalmamalarıdır. Okulun örtük programı olarak kabul edilebilecek müfredat dışı uygulanan birtakım faaliyetler bireylerin gelişmesinde ve kimlik sahibi olmalarında büyük önem taşır. Bu başlık altında incelenecek olanlar da, yazarların kendilerine eğitim yaşamları süresince kılavuzluk etmiş olan öğretmen, okul müdürü ya da yardımcısı veya toplumun farklı kesimlerinden dolayı da olsa eğitime etkisi olan kişilerin ve müfredat programı dışında yazarların okudukları kitapların birey üzerindeki etkisini değerlendirmek olacaktır.

İnsanın ilk öğretmeni kaçınılmaz olarak annesi ve babası veya bunların rolündeki ailesidir. Aileden sonraki ikinci yuva, sosyalleşmenin önemle devam ettiği yer olan okulda, kişiliği şekillendiren ilk etkinin sahibi öğretmendir. Öğrenme, bireyin doğumundan hemen sonra başlasa da öğrenilenlerin hatırlandığı anlar, okul

³¹ Ahmed Yüksel Özemre, *Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi’nde Sekiz Yılım*, 4. bs. (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2017), 35.

hayatının anılarıdır çoğu kez. Sadece okul sınırları içerisinde, öğretmenin etkileri sıralanırsa; kişiyi toplumsallaştırma, kişide davranış değişiklikleri oluşturma, kişiye bir bakış açısı kazandırma ve meslek seçiminde kılavuzluk etme rollerine sahiptir öğretmen. Hatta öğrencisi aracılığıyla dünyayı değiştirme etkisi olan kişidir. Bu bakımdan öğretmenler, yalnızca bireyleri değil, toplumları da şekillendirmektedir. Toplumun şekillenmesindeki rolü ve önemi fark edilmesi sonucu da öğretmenlerin toplumsal değişimdeki etkilerini inceleyen, araştıran eserler kaleme alınmıştır.³²

Anılarda da öğretmenlerin anı yazarı üzerindeki etkisine sıklıkla değinilmekte ve unutulamayan, daima hatırlanan, tavsiyelerine kulak verilenler her daim zikredilmektedir. Elbette bazı öğretmenlerin eleştirildiği, öğrenciler üzerinde menfi tesirler bıraktığı da söz konusudur. Ancak çoğunlukla hatırlananlar iyi olanlardır ve onlar sürekli şükranla anılmıştır. Örneğin zamanımızın tasavvuf ve marjinal gruplar tarihçisi Ahmet Yaşar Ocak'ın anımsadığı ve korku ile sevgiyi iç içe yaşadığı bir anısına dair öğretmeni hakkında şu ifadeler yer verir:

Öğretmenimiz Aziz Bey, çok muhterem bir insandı. Ondan hem çok çekinir hem de onu çok severdim. Okulun bahçesinin bir köşesinde arı kovanları vardı. Öğle tatilinde hademelere dışarıdan lavaş pide getirtir, dolabında sakladığı tereyağını da çıkarıp ballı dürüm yapar, fakir çocuklara verirdi. Ama sert görünümüydü. Bazen kızardı, biz de korkardık.³³

Eğitim hayatlarına ilişkin anılarını yazanlar, pek çok ilk hadiseyi zikrederler: ilkokula gidiş, ilk aferin, ilk ceza, ilk karne, ilk ödül, ilk arkadaş edinme vb. durumlar genelde hep hatırdadır. Bu ilk anımsamalar, bireylerin daha sonraki davranışlarının şekillenmesine bir başlangıç noktası oluşturmuş gibidir. Zira anı sahipleri edindikleri huyların kaynağını bu ilklere bağlamakta çok zorlanmazlar. Bir yazarın ömür boyu çektiği korkuların kaynağını okuldaki uygulamalara bağlaması bunun örneklerinden biridir:

Taliha Hanım, kendi elleriyle sınıfın halkasından çıkardı beni, bir köşeye götürüp bıraktı. Bu olay da birçok şeye sebep oldu, mesela haksızlığa uğrama korkusuna yol açtı bende. Zor durumda kalanların önce suçsuz olduğuna inanıp meseleyi sonra sorgulamak gibi bir ilke edindim. Başkalarıyla konuşup oynayamayan, sorunlu görünen çocuklara yönelmeyi vazife edindim.³⁴

³² Yahya Akyüz, **Türkiye'deki Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1839-1950)**, (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012).

³³ Ocak, **age**, 57.

³⁴ Ayşegül Çelik, **Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor**, (Haz: Filiz Özdem), (İstanbul: YAPI KREDİ YAYINLARI, 2014), 12-13.

Yazarların çocukluk yaşlarında yazı ve edebiyat konusunda model alınıp özenilen kişiler de, öğretmenleri olmuştur. Yazında, sanatta üne kavuşmuş bir öğretmen kadar çocuğu büyüleyen az insan olduğunu düşünen Melih Cevdet Anday, “Benim ilk tanıdığım ünlü öğretmen Halit Fahri Ozansoy’dur. Ozanın bizler gibi bir insan olduğunu sınıfta görmek, şiire heves etmek için cesaret vericiydi”³⁵ der. Öğrencilerinin yazma yeteneğini, edebiyata ilgilerini de ilk fark edenler öğretmenleridir. Ya da birçok yazarın öğretmeni tarafından fark edildikten sonra dile ilgisi artmış; kendilerinin yazmayı bir meslek edinmelerinde öğretmenlerinin desteğine dikkat çekmişlerdir:

Ortaokulda dille ilgili farkındalığım başladı. Bir gün sınıfta kompozisyon ödevimi okuduktan sonra Türkçe öğretmenimiz, ‘Arkadaşınızın dili çok hoşuma gidiyor’ demişti. Eve gider gitmez aynanın karşısına geçip dilime bakmış ve öğretmenimizin hoşuna giden şeyin aslında bu olmadığından iyice emin olmuşum. Şaka bir yana sözcüklerle uğraşmaktan çok hoşlanıyordum.³⁶

Bazı anı yazarlarının meslek seçimini yapmasında öğretmenleri ile yaşadığı diyaloglar tamamıyla belirleyici olmasa dahi, kendilerine bir bakış açısı kazandırdığını açıklamışlardır. 1950-1953 yılları arasında Şişli Ortaokulu’na devam eden şair ve tıp hekimi, yazar Hüsrev Hatemi, tarihte ve tarihi olayları değerlendirme yönteminde etkili olduğuna inandığı okul müdürüyle arasında geçen bir diyalogdan şöyle bahseder:

Müdürümüz Ali Oğuzman, uzun teneffüs dediğimiz ders arasında, benimle karşılaştı. İlk ve son defa olarak bana, bir arkadaşıyla konuşuyormuş gibi şunları söyledi. ‘Dün bir hatıra kitabı okudum. Bu kitaba göre İttihatçılar, önce Fransa ve İngiltere ile ittifak yapmak niyetinde olmuş. Fakat Arap devletlerinde gözü olan İngiltere ve Fransa bizi bölebilsinler diye bunu reddetmişler. Yani İttihatçıların Almanlara yaklaşması bir seçim değil, mecburiyet imiş’ bu sözleri heyecanla ve biraz da koltuklarım kabarak dinledim. Ciddiyeti ile tanınan Ali Oğuzman Hoca, benimle arkadaşı gibi konuşuyordu. Selâm vererek teşekkür ettim. Sınıfa girdim. O zamana kadar da ders kitaplarında yazan tarihten çok, gazete makaleleri ve takvim yapraklarında yazılan tarihi sevdim. 1952 yılının o bahar günü içimden ‘ben Ali Oğuzman Bey’in anlattığı tip tarihle ilgileneceğim’ kararını vermişim.³⁷

Benzer bir örneğe eğitimci Başer’in anılarında da rastlanmaktadır. Ortaokul son sınıf öğrencisi iken, eğitim yılının sonlarına doğru bir gün okul bahçesinde, Hava Kuvvetleri Komutanlığı’nda görevli bir pilot tarafından öğrencilere havacılıktan,

³⁵ Anday, **age**, 719.

³⁶ Alanyalı, **age**, 46-47.

³⁷ Hatemi, **age**, 115.

“geleceğin göklerde olduğu”ndan söz edilerek bu meslek ile ilgili bir tanıtım konuşması yapılır. Mesleğinin kendisine yaşattığı duygulardan bahseden pilotun sözleri Başer’i oldukça etkilemiştir. Her ne kadar bunun için, içerisinde bulunduğu sosyal koşullar neticesinde kendisine yeterince güveni olmadığını düşünse de, Başer bu etkiyi haklı çıkaracak bir seçim yapar ve önce Kuleli Askerî Lisesi’ni, ardından da Harp Okulu’nu bitirir.³⁸

Haldun Dormen ilkokul dördüncü sınıftaki öğretmenini “Bedia Hoca, şefkat dolu pırıl pırıl gözleriyle hiç konuşmadan ‘aferin, bugün iyi çalışmışsın’ dediği zaman dünyalar benim olurdu sanki”³⁹ diyerek anımsar. Ocak da, İmam-Hatip Okulu’nun lise kısmındaki edebiyat hocasından söz eder:

Derste okuduklarımdan yararlandığımı görmek, onun çok hoşuna giderdi. O beni, tarih tahsili yapmaya teşvik eden ilk hocamdı. Son sınıftayken bana bir gün dedi ki; ‘Bak, sen bu kitapları okuyup geliyorsun, burada anlatıyorsun, bu çok güzel. Belli ki, tarihe meraklısın. Okulunu bitirdikten sonra dışarıdan lise imtihanlarına gir, mutlak surette ya Dil-Tarih-Coğrafya’ya yahut İstanbul Üniversitesi’ne kaydol.’ Dediğini yaptım.⁴⁰

Anı sahipleri, bazen kendi yaşamları üzerindeki etkilerine değinmeseler de öğretmenlerinin davranış biçimlerinden, ödüllendirme ve cezalandırmadan, ayrımcılıktan ya da adaletten de bahseder. Bu uygulamaların bazılarına, dönemin öğrencileri üzerindeki etkisini anlamak adına değinilecektir. Örneğin Hüsrev Hatemi, ilkokul öğretmeninin sınıfta öğrencileri sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarına göre yerleştirdiğinden ve aslında açık bir şekilde eşitsizlik uyguladığından söz eder:

Ön sırada saçları çok iyi taranmış, kurdela cici kızlar. Onların arasına serpiştirilmiş aynı sosyal sınıftan, havalı erkek çocuklar. İlk iki sıra bitince üçüncü ve dördüncü sıralarda orta halliler oturtulmuştu. ...Beşinci sıra, hayatı erken tanımak zorunda kalmış kabadayı erkek çocuklar ve onların arasında da kabadayı olmayan, yetimhaneden gönderilen iki Hristiyan çocuk vardı.⁴¹

Hatemi, bir ilkokul anısını anlatırken (1945) bir arkadaşından da söz eder: “Somer, tam bir II. Dünya Savaşı çocuğudur. Onu kaç kereler, Darülaceze’nin şişe cam toplayan kumbaralarına, evde toplanmış şişeleri atarken gördüm. Çünkü o, 1940’lı yılların eğitimini almıştı.”⁴² Hatemi, burada sözü öğretmenlerinin verdiği

³⁸ Başer, **age**, 39’dan özetlenmiştir.

³⁹ Haldun Dormen, **Anılar**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 32-33.

⁴⁰ Ocak, **age**, 89.

⁴¹ Hatemi, **age**, 112.

⁴² Hatemi, **age**, 109.

tavsiyelere, öğütlere getirir: “ ‘Çocuklar yırtık gezmek ayıptır, yamalı gezmek ayıp değildir.’, ‘Çocuklar, soba başında ısınırken sokaktaki fakirleri düşünün.’ sözleri benimle birlikte, Somer’in de kulaklarında çınlamıştı.”⁴³

Edebiyatçı, hikâyeci ve siyasetçi Samet Ağaoğlu, ortaokul yıllarını anlatırken edebiyat öğretmenini hatırlar: “Sınıfa çoğu zaman terlikle gelir, kürsüde tercümesi veya başka yazılarıyla uğraşırken bizleri birer birer kaldırır, ezberlettiği parçaları söyletirdi. Bir kulağı dinliyor, bir gözü çocuklara bakıyor, okuma kusurlarını da, yaramazlıkları da hemen görüyor, derecesine göre azarlamaktan tokada kadar cezalandırmakta gecikmiyordu.”⁴⁴ Ağaoğlu, ulûm-i diniye (dinî bilgiler, ilmihal bilgileri) öğretmeni hakkında da ilginç sayılabilecek değerlendirmelerde bulunur: “yarı şair, yarı feylesof, tarihçi, edebiyatçı, ileri fikirli bir sarıklı”⁴⁵ der ve ekler: “Derslerinin büyük kısmını şiirler okuyarak, hikâyeler anlatarak doldururdu.”⁴⁶ Ağaoğlu, sözünü ettiği dinî bilgiler öğretmenin rahatsızlandığı sırada kendisinin yerine getirilen yeni öğretmeni ile de yaşadığı bir anısından söz eder:

Bir gün beni derse kaldırarak önce ismini sordu. Söyledim, ‘Samet, efendim’. Yüzü kızarak bağırdı. Tekrar sordu. Sesim kısılmıştı. Yavaşça kekeledim, ‘Samet’. Birbiri arkasından iki şiddetli şamarın ateşiyle yanaklarım yandı. Birden arkasını dönerek koşarcasına sınıftan çıktı.⁴⁷

Ağaoğlu, öğretmenin şiddetli tepkisinin nedenini daha sonra okul müdiresinden öğrenir. Esasında ismi Abdüssamet’tir, “Her şeyi duyan Allah’ın kulu” manasında. Sadece “Samet” ise Allah’ın “ her şeyi işiten” anlamındaki sıfatı olduğu için öğretmen buna kızmıştır. Başer de öğretmenlerinin sadece okuldaki eğitimle meşgul olmakla kalmayıp öğrencilerin tavır, davranış, ahlâk ve terbiyeleriyle de ilgilenmekten kendilerini sorumlu saydıklarını; yanlışları görüldüğünde öğretmenlerinin, gereğini uygun gördükleri şekilde yaptıklarını ancak o günün koşullarında uygun gördükleri şeklin her zaman bilimsel olmayabileceğini nazik bir üslûpla anlatmıştır:

Bir gün okul bittiğinde mürekkep hokkamı sınıfta unuttuğumu eve yaklaştığımda anlamış ve almak için koşarak okula dönüyordum. Yolun kıvrım yaptığı yerde Mahmut öğretmenle karşılaştık. Kızgın biçimde ‘Nereye?’ diye sordu. ‘Mürekkep hokkamı sıramda unuttum da onu almaya gidiyorum,’ dedim. Sözümlü bitirmemle birlikte suratımda öyle bir tokat patladı ki, yan

⁴³ Hatemi, **age**, 109.

⁴⁴ Ağaoğlu, **age**, 114.

⁴⁵ Ağaoğlu, **age**, 117.

⁴⁶ Ağaoğlu, **age**, 117.

⁴⁷ Ağaoğlu, **age**, 117.

tarafındaki bahçe duvarına doğru savruldu. Sonra da, ‘Bir daha bir şeyini unutmazsın,’ deyip yürüdü gitti.⁴⁸

Okuyucu tarafından günümüz eğitim durumlarına nazaran hayretle ve yer yer kızgınlıkla karşılanan bu tür öğretmen tutumlarına karşın, anı sahipleri, öğretmenlerini gayet sakin ve öfkesiz anımsamaktadır. Yukarıdaki cümlelerin sahibi olan Başer, bahsi geçen öğretmeninden de saygıyla söz eder: “Bana bir anne ya da abla şefkatiyle yakınlık gösteren, derslerimle birebir ilgilenen Ayşe ve Nadide öğretmenlerimi unutmam mümkün değil ve elbette Mahmut öğretmenimi de.”⁴⁹ Haldun Dormen de, Galatasaray Koleji’ndeki edebiyat öğretmenini, “Öğrencilerine cetveliyle acımasızca vurduğu halde, gene de bayılırdım onun derslerine. Sonradan tiyatroculuğuma ve öğretmenliğime çok yararı olan bir şey öğrendim kendisinden. Espri ile her şey daha kolay öğretilabiliyordu”⁵⁰ sözleriyle anar. Dormen, isimlerini verdiği diğer iki öğretmeninden de saygıyla söz eder:

Feruzat ve Muhittin Sadak Beyler öğrencilerini insan yerine koydukları için severdim onları. Başka hocalar için 725 idim. Bir numaraydım yalnızca. Dersine çalışmış ya da çalışmamış bir numara. Haldun’luğumun hiçbir önemi yoktu. Oysa hem Feruzat Bey, hem Muhittin Bey, numaranın arkasındaki insanla da ilgilenirlerdi. Utangaç mıydı? Meraklı mıydı? İleride ne olmak istiyordu? Ailesinin durumu neydi? Öğrencilerini birer ufak insan olarak görüyor, bu yüzden de kendilerini daha çok sevdirebiliyorlardı.⁵¹

Yazarların öğretmenlerini anımsadıkları gibi kimi anılarda öğretmenlerinin de vaktiyle öğrencisi olmuş yazar hakkında hatırladıkları konusunda birkaç satır yazıldığı görülmektedir. Suna Kıraç’ın anılarında, ilkokul öğretmeni Ragıba Kangal’ın, ‘Suna’ya dair hatırladığım bazı notlar’ başlığı altında öğrencisini derin ve ayrıntılı olarak tahlil ettiği okunmaktadır. Eğitim hayatı söz konusu olunca, yazarları öğretmenleri dışında yönlendiren durumlarla da karşılaşmıştır. İlkokul yıllarında kazanılan edimlerin kişi üzerindeki gölgesi kolay kolay silinemez. Bu edimler kimi zaman doğuştan gelen bir nitelik olabileceği gibi farklı kişilerin etkisi ile de kalıcılık arz edebilir. Tezer Özlü’nün anılarında, kendisinin içinde bulunduğu psikolojik baskının nedenleri olarak aile ve okul ortamının kişiliğinde yarattığı çatışma görülebilir. Öğrencilik yaşamı 1950’li yıllara rastlayan yazar, yaşadığı dönemin

⁴⁸ Başer, **age**, 18.

⁴⁹ Başer, **age**, 19.

⁵⁰ Dormen, **age**, 45.

⁵¹ Dormen, **age**, 45.

koşullarını, ailesi ve eğitim hayatının kendisi üzerinde oluşturduğu bunalımları özetlemiştir:

Yeni gelişen araba tutkusu. Devrilen bir yönetim. Devrimle değişmeyen ortam. Yüreğe işleyen Rus yazını. Değişmeye başlayan kent. Genişleyen bulvarlar. Yükselen Hilton Oteli. Birbirini sevmeyen anne babalar. Tanrısıyla evlenen rahibeler. Kanımıza işletilen aile bağları. Kanımıza işletilen vatan sevgisi, vatan... Öğrendiklerimi unutacağım. Okulun önünden bir daha hiç geçmeyeceğim. Çıkamaz sokağa ve öğretmen ana babaya da dönmek istemiyorum.⁵²

Bugün yazar olmuş birkaç kişinin önemle üzerinde durdukları ve bir problem olarak algılanabilecek noktalar da vardır. Küçüklüklerinde arkadaşsız kalmaları, ebeveynleri tarafından mecburi olarak ya da önemsenmeyerek yalnız bırakılmaları ya da kendi istekleri ile insanlardan uzaklaşmalarıdır. Yalnız kalmanın okuma alışkanlığı üzerindeki etkisini, olumsuz koşulların şansa dönüşmesi olarak yorumlar bir anı yazarı; “Benim şansım, ıssız bir yerde arkadaşsız kalmak oldu. Arkadaşı kitaplarda buldum. Okumayı zaten seviyordum. İyice gömüldüm. Elime ne geçerse.”⁵³

Bu bakımdan eğitimcilerin kişilik üzerindeki etkisinde görüldüğü gibi okumanın da seçilen meslek üzerinde bir yansıması görülmektedir. Murat Yalçın da, evde rahatsız edilmemek ve arkadaşlarının oyun çağrılarına maruz kalmamak için kitaplarını alarak kimseye görünmeden ağaçlara tırmandığını veya evin kömürlüğüne sığındığını anlatır: “İnsanlardan uzakta, kitaplarımla baş başa yaşama tutkusu böyle benim kişiliğimi oluşturdu.”⁵⁴ Yalçın, kitapları sadece okumakla yetinmeyip bazen bir deftere yazdığını; böylece okuyup sevdiği bir kitabı kişiselleştirerek ona bütünüyle sahip olma mutluluğunun kendisindeki yazma tutkusunu başlattığını ifade eder.⁵⁵ Okumayı yeterli görmeyerek okuduklarının etkisi ile küçüklüğünde yazmaya başlayan yazarların da sayısı az değildir; “Okuduğum kitapların etkisiyle başımdan geçenleri yazmaya başlamıştım. Korsanlar, gemiciler, boksör kahramanlar yaratıyor, arada gerçeklere dönerek, mahalle köpeğimiz Co’nun öyküsünü kaleme alıyordum. Babam yazdıklarını götürüp dairede daktiloya çektiriyordu.”⁵⁶

Okumak ve yalnız kalmayı tercih etmek arasında birçok yazarın anılarında bir ilişki kurulmuştur. Kendisini bir kitap oburu olarak tanımlayan Berat Alanyalı da

⁵² Tezer Özlü, **Çocukluğun Soğuk Geceleri**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015), 30.

⁵³ Nursel Duruel, **Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor**, (Haz: Filiz Özdem), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 233.

⁵⁴ Yalçın, **age**, 214.

⁵⁵ Yalçın, **age**, 216’den özetlenmiştir.

⁵⁶ Duman, **age**, 92.

yalnız kalmak için seçtiği ilginç yöntemlerden bahseder: “Okuldan gelir, yemekten sonra sandıktan seçtiğim bir kitabı alırdım. Bazen okumak için gardıropla tavan arasındaki boşluğa sığır, bazen masanın altına attığım şilteye bağdaş kurardım.”⁵⁷

Duyguları ifade etme yöntemi olarak yazmayı öğrenmemiş olsa da konuşarak anlattığını anımsayarak, kimse olmasa da kendi kendine konuştuğunu belirtir Filiz Özdem;

Aynanın karşısına geçtiğimde durmadan konuşurdum. Kendime baka baka hikâyeler anlatırdım. Okuma yazma öğrendikten sonra, aynalarla konuşmaktan vazgeçtim. Artık defterlerim vardı.⁵⁸

Yalnız bir çocukluk geçirdiğini ve kitaplarla büyüdüğünü belirten Çelik de, yazar oluşunu şu cümlelerle özetler:

Şiircikler yazardım aklıma şiir gelmezse, oturup bir masalı şiir yapmaya çalışırdım. Ortaokuldaki öğretmenlerimden Yanaray Hanım, şiirciklerimden birini Dünya Orman Günü için açılan yarışmaya göndermek istedi, ödülle döndü o şiir. Sonra Öğretmenler Günü, Dünya Çocuk Yılı ödülleri geldi, işte böylece yazı, hayatıma yerleşmeye başladı. Artık havalara bakarak düşünmeme, arka balkondan aşağıları seyretmeme aylaklık demediler, o düşündüklerimle bir şeyler yapacağıma inanıp iyi niyetle kendi halime bıraktılar beni.⁵⁹

Ağaoğlu da, mesleğini eline aldıktan sonra çocukluk ve gençlik yıllarına bir bakış yapıp bunun temelini irdemiştir. “Sanat heyecanını, edebiyat kültürünün temel bilgilerini Feyziye okuluna, mizaçları, karakterleri, çalışma biçimleri birbirinden yüzde yüz ayrı üç insana borçluyum: Akil Koyuncu, Ali Canip Yöntem, Kemal Beylere”⁶⁰ sözleriyle Ağaoğlu, şu anki birikimlerinin kaynağı olan öğretmenlerini anımsamaktadır.

3.3.Okullarda Disiplin, Ödül ve Ceza Sistemi

Eğitimde disiplin uygulamasının tarihi de en az eğitim olgusunun ve kurumlarının ortaya çıkışı kadar eskiye dayanmaktadır. Bulunduğumuz döneme kadar okullardaki disiplin, ceza ve dayak kelimeleri ile eş manada kullanılsa da, esasında böyle olmadığı bilinmektedir. Fakat genel olarak okullarda disiplinin tarihi incelendiğinde, sadece cezalandırmalar hakkında veriler elde edilebilmektedir.

⁵⁷ Alanyalı, **age**, 41.

⁵⁸ Filiz Özdem, **Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 97.

⁵⁹ Çelik, **age**, 20-21.

⁶⁰ Ağaoğlu, **age**, 114.

“Tarihin ilk dönemlerinden beri çocuk terbiyesinde farklı cezalandırmalar vardır.”⁶¹ Öğretici ile öğrenci, eski tabiriyle ise de hoca-talebe arasındaki ilişki, şüphesiz ki bir yaptırımı, saygıyı zorunlu kılmaktadır. Yalnızca, tarihi süreç içerisinde bu yaptırımın şekli ve dozu değişkenlik göstermiştir. M.Ö. 2000’lerde yaşamış olduğu tahmin edilen bir öğretmen tarafından yazılan bir Sümer denemesinden çözümlendiğine göre, Sümerli bir öğrenci öğretmeninden dayak yeme korkusuyla, uyanır uyanmaz öğle yemeğini çabucak hazırlaması için annesini sıkıştırır. Okulda yaramazlık ederse, öğretmeninden ve yardımcısından sopa yiyeceğini bilir. Hatta dövmek fiilinin Sümerce göstergesi olarak sopa ve et simgeleri kullanıldığı ifade edilmektedir.⁶²

Tam olarak kuruluş tarihleri bilinmemesine karşın, planlı, düzenli, güçlü bir örgün eğitim-öğretim kurumu olarak ortaya çıkan ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluncaya kadar yaşayan medreselerde de hoca-talebe ilişkilerinin, öğrencinin mutlak saygı göstermesi esasına dayandığı⁶³ bilinmektedir. Bunun yanında farklı görüşler ileri sürenler; mutlak itaatin yanında ılımlı, orta yolun tutulması gerektiğini söyleyenler de olmuştur: “Türk eğitim tarihinde ilk kez doğrudan eğitim bilimine ilişkin görüşler ileri sürdüğü bilinen filozof Farabi’ye göre, disiplin ne sert ne yumuşak olmalı; ılımlı bir yol izlemelidir; çocuk sözle ikna edilemezse zora başvurulabilir.”⁶⁴

Eğitimin niteliği ve içeriğine dair zamanına göre hayli ileri düzeyde görüşler ileri süren İbn-i Sina da, eğitim ve öğretim yöntemlerine ilişkin görüşleri arasında ödül ve cezaya değinmiştir: Ona göre eğitimin hemen her aşamasında “ödül ve övgüye yer verilmeli. Gerektiğinde cezaya ve son çare olarak dayağa başvurulmalı. Ancak öğretmen, cezanın amacının eğitimsel olduğunu unutmamalı ve öfkeli iken ceza vermemeli. Zira öğretmen öfkeli iken ceza verirse elinin ayarını kaçırabilir.”⁶⁵

Osmanlının son dönemlerine kadar okullarda, medreselerde disiplin ve cezanın ne şekilde uygulandığını tam olarak yansıtan eserler bulunmasında güçlükler yaşansa da, bazı belgeler, anılar ve çıkarılan yeni yasalar, yönetmeliklerden elde edilen bilgiler sayesinde, ne tür gelişmelerin yaşandığına dair bilgiler elde etmek

⁶¹ Mustafa Gündüz, “Son Dönem Osmanlı Eğitiminde Disiplin ve Cezalandırma (1847-1920)”, **Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler**, S. 53, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2010), 128.

⁶² Kramer, **age**, 28.

⁶³ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2011**, (İstanbul: Pegem Akademi, 2011), 69.

⁶⁴ Akyüz, **age**, 24.

⁶⁵ Akyüz, **age**, 29.

mümkün olmaktadır.⁶⁶ Osmanlı eğitim sistemi III. Selim ve daha sonra da II. Mahmut dönemlerinden itibaren belirgin bir şekilde değişmeye başlamıştır. En azından geleneksel eğitimin yanında devlet eliyle modern bir eğitim sisteminin inşa edildiği bilinmektedir. Bu yenileşme hareketleri de Tanzimat'tan sonra hızla artmış ve farklı toplum kesimlerini içine çekmeye başlamıştır. İlk olarak 1839'da sivil alanda eğitim vermek üzere ve devlete orta düzeyde memur yetiştirmek amacıyla rüştiyeler açılmıştır. Ardından da bu okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla 1848'de Darülmuallimîn açılmıştır. Bundan kısa bir süre önce rüştiyelerin öğrenci kaynağı olan sıbyan mekteplerinin iyileştirilmesine ilişkin bazı girişimlerin yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda sıbyan mekteplerinin iyileştirilmesi, düzenlenmesi ve yeni kuralların uygulanması için Nisan 1847'de önemli bir nizamnâme yayımlanmıştır. Bu nizamnamede okullarda disiplin ve cezalandırmaya ilişkin hayli önemli maddeler yer almıştır. Bu, Osmanlı Türk eğitim sisteminde modernleşme çabaları açısından son derece önemlidir. Okullarda disipline ve ödüllendirmeye yönelik maddeler şunlardır:

Hocalar, çalışkan, terbiyeli çocukları yanı başlarına oturtup onları övücü sözler ve davranışlarla ödüllendireceklerdir. Bu durumu, o çocukların velilerine de bildireceklerdir.

Çocukların "falaka" ile dövülmesi, dinde olmadığı için kaldırılmıştır. Hocalar, kabahat işleyen, tembellik eden vs. çocukları duruma göre, yumuşaklık ve sevgi ile mektebe ısındırma yolunu tutacaklardır.

Hocalar, çocukların suç ve kabahatleri arttıkça, onlara gittikçe artan biçimde şu cezaları vereceklerdir:

- a) Minderini kapıya doğru uzaklaştırmak, dargın yüz göstermek, incitmek üzere kulağını çekmek, ırz ve namusa dokunmayacak şekilde acı söz söylemek.
- b) Çocuğu ayakta tutmak ve bu süre zarfında dersini tekrar tekrar okutturmak. Çocuğu bedeni hizmetlerde kullanmak, ayrıca velisine şikâyet etmek.
- c) Velisinin izni ile nazik organlarını koruyarak çocuğu yaban asması veya yasemin çubuğu gibi yumuşak değneklerle dayanmasına göre hafifçe dövmek.
- d) On yaşına gelip de namazını kılmayan çocuğu, velisinin iznini alıp elle dövmek.⁶⁷

Bu nizamnamede her ne kadar şiddete yönelik bazı sınırlamalar getirilse de geleneksel uygulamalardan tümüyle vazgeçilmediği ve çocuğun hafif de olsa

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bk.: İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, 6. bs. (İstanbul: Pan Yayınları, 2006).

⁶⁷ Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım, Nisan 1847 Talimatı", OTAM, 1994, S. 5, 15-16.

dövülebileceğine değinilmektedir. Ancak yirmi sene kadar sonra (1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve buna bağılı olarak çıkarılan yeni yönetmelikler) yeni düzenlemeler yapılacak ve bu düzenlemelerde çocuğun en azından fiziksel şiddetle cezalandırmanın kesin olarak yasaklandığı görülecektir. Ancak hazırlanan disiplin ilkeleriyle okullardaki uygulamalar arasında büyük farklar vardır. “Osmanlıda eğitim ve toplum hayatında etkili olan eserlerde ele alınan disiplin ve ceza anlayışına dair İmam Gazali, Nasır-ı Tûsi, Kınalızâde Ali Çelebi, Selim Sabit gibi âlimlerin görüşleri geçmektedir. II. Meşrutiyet döneminde okulda ceza uygulamasına ilişkin akademik düzeyde uzun süren tartışmalar yapılmış; bu tartışmalar en çok da Satı Bey ile Ziya Gökalp arasında yaşanmıştır.”⁶⁸

II. Abdülhamid dönemi eğitimde cezalandırma bakımından geleneksel uygulamalarla modern bakış açılarının iç içe girdiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde çok farklı cezalandırma ve ödüllendirme yöntemlerinin başladığı bilinmektedir.⁶⁹ II. Abdülhamid ve sonrasında II. Meşrutiyet dönemi okul disiplini uygulamalarından biri olarak ‘sürgün’e gönderme görülmektedir ki bu en ağır cezalardan biridir. Devletin yasak ettiği kitapların okula sokulmasının ve siyasetle uğraşmanın cezası genellikle sürgün olmuş; bu ceza, bir okuldan başka bir okula ya da öğrenciyi memleketine göndermek, hatta eğitim hayatını tamamıyla sona erdirmek şeklinde görülmüştür.⁷⁰ Cumhuriyet öncesi dönemin anılarında da bu örneklerle rastlamak mümkündür. Bir tıp hekimi olan Tevfik Sağlam, yirminci yüzyılın başlarında tamamladığı rüştiye senelerini anlatan *Nasıl Okudum* adlı eserinde, “mektebe program dışı çok kitap soktum. Bunlar arasında öyle tehlikelileri vardı ki, yakalansaydım Taşkışla’yı ve sürgünü boylamam muhakkaktı”⁷¹ açıklamalarına yer verir.

Cumhuriyetin ilanı sonrasındaki okul yıllarının anlatıldığı anılarda da çok farklı disiplin ve ceza yaptırımlarından söz edilmiştir. Anılarda karşılaşılan cezaların öncelikle akademik başarısızlık veya istenilen düzeyde başarı gösterememe, ders işlenişini ve disiplinini bozma, öğretmenlerin bakış açısına göre öğrencilerin karşı cins ile ilişkilerinde takındıkları ahlaksız tutum, okul ve sınıf eşyalarına zarar verme, kişisel bakım ve temizlikte ihmal veya eksiklik olması, öğretmene karşı tavır ve

⁶⁸ Gündüz, 2010, 133-135’den özetlenmiştir.

⁶⁹ Bu disiplin ve ödüllendirme yöntemleri için bak.: Gündüz, 2010.

⁷⁰ Gündüz, 2010, 138.

⁷¹ Tevfik Sağlam, **Nasıl Okudum**, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1991), 67.

davranışta saygısızlık ya da böyle anlaşılması gibi sebeplere dayanmaktadır. Ancak bazı anılarda pek de adil olmayan sebeplerden kaynaklı yaptırımlara da rastlanmaktadır. Evinden 70-80 kilometre uzakta ortaokul eğitimi için okula devam etmek arzusunda olan Turan, okuma isteği için imkânları bulunmaması sebebiyle kimseden destek görememiştir. Ayakkabıları olmadığı için çarıkla okula devam etmek durumunda kalan yazar, ortaokula başlamasının üçüncü gününde bir öğretmeni ile yaşadığı diyalogundan söz eder. Kendisinden başka çarık giyen öğrenci bulunmadığı ve ayakkabı ya da iskarpin giymesi gerektiği yönde uyarı alan yazar, parasının olmadığını açıklaması üzerine; öğretmenin hakaret içeren sözlerine maruz kalmış; bir de üstüne kovulmuştur:

Okulu terk etmekle ayakkabı alma arasında bir tercih yapmam gerekti. Okumak istiyordum. Okulu terk edemezdim. Ayakkabı almak için param yoktu. Yeme içme için cebimde 115 kuruşum vardı. Çarşıya çıktım. 100 kuruşa bir çift ayakkabı aldım. Okulu açlığa tercih ettim.⁷²

İncelenen anılarda görülen farklı cezalandırma yöntemlerine değinilecek olursa; öğretmenlerin öğrencilere vereceği fiziksel cezanın bir başka öğrencisi tarafından uygulanmasını istemesine de rastlanmaktadır. İnan Çetin, öğretmenin sorduğu bir soruya doğru yanıt vermesi üzerine, öğretmen elindeki cetveli kendisine uzatır ve sorulacak soruların doğru yanıtını bilmeyen arkadaşlarının eline birer ya da ikişer kez vurmasını ister.⁷³ Disiplin karşıtı hareket etmeleri sonucu ceza almasına örnek veren Ocak, hem ilkokul hem de ortaokul anılarında iki kez, sınıf arkadaşları ile ders saatinde sinemaya gittiklerinden bahseder. İlkokulda iken başöğretmenleri tarafından bu davranışları neticesinde azarlanıp kendilerine bağırıldığını ifade eden Ocak, İmam-Hatip ortaokuldayken sinemaya kaçtıklarını ve nasıl bir sonuç ile karşılaştıklarını şöyle dile getirir:

Müdürümüz M. Kemal Aydoğan'ın girdiği *Yurttaşlık Bilgisi* dersiydi. Çoğumuz sinemaya kaçtık. Biz filme kendimizi kaptırmış seyrederken, birden cep feneri ışığı dolaşmaya başladı koltuklarda. Meğer müdür bizleri yakalayıp getirsin diye muavinini sinemaya göndermiş. Tabii muavin feneri yüzümüze tutarak balık avlar gibi bizi birer birer teşhis edip dışarı çıkardı ve okula götürdü. Filmı seyredemediğimiz gibi, muavinin odasında yediğimiz dayak ve ahlak notumuzun düşürülmesi de yanımıza kâr kaldı.⁷⁴

⁷² Turan, *age*, 28.

⁷³ İnan Çetin, *Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor*, (Haz: Filiz Özdem), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 180.

⁷⁴ Ocak, *age*, 62-63.

Bunun dışında ilginç disiplin vak'alarına da rastlanır. Örneğin Hüsrev Hatemi, sınıf arkadaşlarından birinin, küçük bir et parçasını sınıfta yakılan sobanın kızgın borusuna yapıştırıp pişen yüzeyinden ısırması üzerine, öğretmenin çocuğu müdüre götürerek derste külbastı yapmak suçundan teslim ettiğini⁷⁵ aktarır.

Feyziye Mektepleri'ndeki yıllarını anlatan Ağaoğlu, kız öğrencilere kendinden geçmiş olarak gözlerini kilitleyen erkek öğrencilerin bazen sınıftan çıkarılarak bazense sınıfta dövüldüğünden⁷⁶ bahseder. Galatasaray Koleji yıllarında kolejnin baskı ve sıkı disiplininden öğrencileri bezdirdiğini ifade eden Dormen de, edebiyat öğretmenin cıvıltısıyla acımasızca öğrencilere vurduğunu fakat buna rağmen öğretmenin derslerinden büyük keyif aldığını açıklar.⁷⁷ Özemre de Dormen ile aynı kolejde eğitim görmüş fakat anılarında okul disiplininden serzenişte bulunacak en ufak bir cümleye dahi yer vermemiştir. Özemre'nin anılarında Galatasaray Koleji'ne dair göze çarpan önemli bir nokta, okul idaresi tarafından koyulan bazı normlar bulunmasıdır. Yazar bunları, okul idaresinin büyük sınıfları düşünerek koymuş olduğu normlar olarak niteler ve pek de tahammül edilemeyecek şeyler olmadığını altını çizer:

Meselâ: 1)arka bahçeye çıkma müsaademiz yoktu, 2) “Grand Cour”da [*Büyük Avlu*’da] ancak futbol maçlarını seyredebildik, burada oynayamazdık; 3) “Grand Cour”daki tuvaletleri kullanamazdık; 4)Lisenin kütüphanesine giremez, buradan kitap alamazdık; 5) bizden büyük sınıfların yemekhanelerini ve yatakhanelerini ziyaret edemezdik.⁷⁸

Yazar, bu normların kendisi için bir mesele teşkil etmediğini ancak büyüklere kafa tutan bazı öğrenciler için ızdıraplı bir adaptasyon süreci geçtiğinin bilgisini de sunmaktadır. Yine bir Fransız koleji Saint Benoit’da lise eğitimini tamamlayan Kenan Gürsoy da, çok zor bir eğitimden geçtiğini, bu eğitimin disiplin bakımından dünyanın neredeyse en zor eğitimi olduğunu söyler ve kolejnin disiplini hakkında şunları sıralar:

Yere kalem düşse, sınıfta yaramazlık yapıyor diye yazılırdı karnenize. Askerî disiplin derler ya; ben askerî eğitimin bu kadar ağır olduğunu düşünmüyorum. Teneffüslerde mutlaka dışarıya çıkartılır, sağanak yağmur yağmıyorsa bahçenin ortasına sevk edilirdik. Daima oturmanız, kalkmanız, konuşmanız, sesiniz disiplinli olmak mecburiyetinde idi. Bir de bunlar dini vakıf binasıydılar ve devlet ilave inşaatları yasaklıyordu, mesela kalorifer dahi yapılmamıştı.

⁷⁵ Hatemi, **age**, 74.

⁷⁶ Ağaoğlu, **age**, 112.

⁷⁷ Dormen, **age**, 47.

⁷⁸ Özemre, **age**, 57.

Rahipler içeriye girdiklerinde, soğukla terbiye için camı açtırırlardı, paltoya doğru yöneldiğimizde ise derhal engellerlerdi. Bu şekilde zinde kalmamızı sağlarlardı.⁷⁹

Sözünü ettiği kolejden 1970 yılında mezun olan Gürsoy'un ifadeleri değerlendirildiğinde, her ne kadar şikâyetle bulunur gibi bir algı oluşsa da Gürsoy, bugün farklı modern yaklaşımlar dolayısıyla bu eğitim metodunu uygulamanın mümkün olmayacağını fakat kendi yetiştiği dönemde ezber ve disiplinin de gerekli ve önemli olduğunu yorumlar.

Arnavutköy Kız Koleji'nde ilk öğrencilik gününü anlatan Suna Kırâç da, yemekhanede ilk kez karşılaştığı sosisi yiyemediği için kendisine uygulanan disiplin ve zorlama konusunda, "Daha ilk günden muazzam bir eğitim almıştım" diyerek yorum yapar.⁸⁰ Öğrencilik yıllarının üzerinden geçen uzun yıllar sonrasında kolejdeki eğitimini de değerlendiren Kırâç, Amerikan eğitim sisteminin insana kişilik, özgüven ve paylaşmayı öğrettiğini, nasıl bencil olmadan arkadaşlık yapıldığını dile getirir.⁸¹ Elbette kişiye göre değişen bir yorumdur bu. Öğrenciliği üzerinden geçen yıllar sonrasında da kolejlerde uygulanan disiplin uygulamasını hoşagitmeyen birtakım gereksiz yaptırımlar olarak değerlendiren anı sahipleri de görülmektedir. Avusturya Kız Lisesi'nde öğrenciliği geçen Tezer Özlü, "Okulun demir kapısı önünde duran şişman rahibe, giysilerimizi denetliyor. Lacivert ya da beyaz dışında bir renk giyip giymediğimizi sıkıca araştırıyor... Öğretmen saçlarımızda bit arıyor. Bitli öğrencileri dövüyor"⁸² cümleleri ile anımsadığı uygulamaları, bir Ortaçağ Avrupa havasına benzetir.

Devlet okullarında disiplin ve yaptırım uygulamalarına tekrar bakıldığında Çelik'in de, dile getirdiği bir anısında arkadaşının havlusunu tuvalete atmakla suçlandığı bilgisine değinilebilir. Kendisi tuvalete en son giden öğrenci olduğu için böyle bir suçlamaya maruz kalmış; haberi olmadığını söyleyerek suçlamayı reddetse de, sınıfın köşesinde tek başına oturmak ile cezalandırılmıştır.⁸³ Parasız yatılı okulda eğitim gören Fûruzan da öğretmen disiplininin öğrenci gözünde adeta ilahlaşmasından söz eder: "İlkokulun o Tanrısal öğretmenleri nasıl da korktuklarımız, saydıklarımızdı, nedense göğün bitimine doğru yok olup giderlerdi

⁷⁹ "Prof. Dr. Kenan Gürsoy'la Röportaj", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 19, (İstanbul, 2007, 488).

⁸⁰ Kırâç, *age*, 40.

⁸¹ Kırâç, *age*, 53.

⁸² Özlü, *age*, 17-18.

⁸³ Çelik, *age*, 12-13.

ders süresince.”⁸⁴ Ağaoğlu yine başka bir anısında, nedenini pek hatırlamasa da Matematik öğretmeninin bir sorusuna ‘Bu nasıl laf?’ der gibi bakması üzerine öğretmenin kendisine kızıp omuzlarından tutarak ensesine kuvvetli bir tokat attığını anlatır.⁸⁵ Başer, ortaokulda kendisinin sınıf temizlik nöbetçisi olduğu bir gün, okul müdürü ve aynı zamanda biyoloji dersi öğretmeni olan kişi tarafından ders bitiminde müdür odasına çağrıldığını anlatır ve ekler:

Neden çağrıldığımı bilmeden arkasından girdim odasına. Hiçbir şey sormadan tombul elleriyle ve oldukça şiddetli şekilde tokatlamaya başladı. Her vuruşunda gözümde adeta ışıklar çıkıyor, bir yandan döerken bir yandan da, ‘Nedir o sınıfın hali?’ diye söyleniyordu. ‘O duvara kim damlattı o mürekkebi?’ Ben şaşkınlıkla soruyu ve hangi duvardan, hangi mürekkepten söz edildiğini anlamaya çalışıyordum. Bir yandan da sessizce ağlamaktaydım. ‘Bilmiyorum,’ diyebildim.⁸⁶

Bunun üzerine bir süre daha dayak yiyen Başer’e müdürü, velisinin okula gelmesi gerektiğini ve kendisinin okuldan ilişkisini keseceğini söyleyerek onu uğurlar. Mina Urgan da sık cezalandırıldığından bahseder ve aslında öğrencilere uygulanan ‘tardı muvakkat’ adındaki okuldan uzaklaştırma cezasının kendisine uygulanmadığından söz eder. Urgan, kendisinin ceza olarak revire yatırıldığını, kitaplarının elinden alınarak okumasının engellendiğini ve adeta hastaymışçasına sadece lapalar, sulu çorbalar türünden diyet yemekleri verildiğini açıklar. Urgan, bu ceza yönteminin koleji yönetenlerin psikoloji konusunda bilgili olduklarını kanıtladığını ifade eder. Çünkü kitap okuyamamak ve diyet yemekleri yemek zorunda kalmak, Urgan açısından cezaların en büyüğüdür.⁸⁷

Ceza ile birlikte disiplin şartını yerine getiren ve başarılı olan öğrencinin mükâfatlandırılması örneğine de Altan Öymen’in anılarında rastlanır. Öymen, lisede edebiyat dersinden sınıftaki en yüksek notu alması üzerine öğretmenin kütüphane mümessilliğini kendisine verdiğini, anahtarları da teslim ederek orayı idare etmesini istediğini anlatır.⁸⁸ Turan da, ortaokulu birincilikle bitiren bir öğrenci olarak kendisinin Artvin valisi tarafından özel dikilmiş bir takım elbise ile ödüllendirildiğini ifade eder. Dikkati çeken ayrıntı, bu ödülün ziyade öğrencinin mükâfatlandırılmasının çevrede yarattığı yankı olmuştur:

⁸⁴ Füzûzan, **Parasız Yatılı**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015), 10.

⁸⁵ Ağaoğlu, **age**, 100.

⁸⁶ Başer, **age**, 24.

⁸⁷ Urgan, 1998, 150.

⁸⁸ Öymen, **age**, 553.

Fakir bir aile çocuğu olduğum halde, okullarda çalışkanlığım ile takdir topladım. Bir vilayetin valisinin teveccühüne ve mükâfatına mazhar oldum. Mensup olduğum köy ve kazada olay gözden kaçmadı. Okumak için zengin olmanın şart olmadığı anlaşıldı. Köyden aynı yıl on yedi çocuk okula kaydoldu. Harıl harıl okumaya başladılar. Benim başarıım köylü ve köy çocukları için hamle yapma sebebi oldu.”⁸⁹

Okul yönetim ve işleyişi konusundaki disipline yani denetimlere de bir anıda, Kutuz Hoca olarak bilinen Hafız Mehmet Kara’nın anılarında değinilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında (1931-1934) *Kur’an*, Arapça ve dinî ilimleri okutmanın yasak olduğu dönemlerde, müfettişlerin okul ve köyleri ziyareti sırasında cami imamının okula gelip, imamlık yaptığı mahallede yaşlı birisinin kendisini *Kur’an* okutmaya zorladığını söyleyerek şikâyetle bulunmasından söz edilmiştir.⁹⁰ Bu durum da müfettişlerin yetki alanlarının yalnızca örgün eğitim kurumları ile sınırlı olmadığı ipucunu vermektedir.

3.4. Ders Kitapları, Yardımcı Kitaplar ve Diğer Ders Materyalleri

Eğitim öğretim denildiğinde kuşkusuz öncelikle hatırlanacak materyallerin başında ders kitapları gelir. Ders kitapları, bir devletin ve toplumun yeni nesillere hangi tür bilgileri aktaracağını, nasıl bir nesil yetiştirmek istediğini göstermesi bakımından çok önem verilen bir husustur. Modernleşme döneminde eğitimi külliye ele alan devlet ders kitaplarını da bütünüyle kontrol altına almakta ve nasıl bir hazırlık yapılacağını kendisi belirlemektedir. Anılarda ders kitaplarının kişiler üzerine etkisi, temin edilmesi, alınıp satılması gibi ayrıntılara değinilmektedir.

Ders kitapları hakkında çeşitli makale ve dergilerde de yayınlanan çalışmalar yapılmış; bu çalışmalardan birinde de “toplumda resmen kabul görmüş bilgilerin geleceğin kuşakları olan çocuklara aktarılmasını sağlayan bir kaynak”⁹¹ olarak tanımlanmıştır. Ayrıca “devrin siyasal ve toplumsal değerlerini çocukların ve gençlerin, dimağlarına yerleştirmek”⁹² hedefini güden temel eğitim-öğretim araçları olduğuna da bir başka araştırmada değinilmiştir. “Sümerli ‘Nuh’un memleketi olan kadim Şuruppak kentinde 1902-1903 yıllarında yapılan kazılarda M.Ö. 2500’lerden

⁸⁹ Turan, **age**, 35.

⁹⁰ Haz.: İsmail Kara, **Kutuz Hoca’nın Hatıraları Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası**, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000), 46-47.

⁹¹ Erdal Aslan, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Ders Kitapları”, **Eğitim ve Bilim**, S. 158, 2010, 216.

⁹² Sadiye Tutsak, Zekerya Batur, “Cumhuriyetten Günümüze Türk Eğitim Sisteminde Ders Kitabı: İki Örneğin Karşılaştırılması”, **Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Tukic**, Volume 6/3 Summer 2011, 355-389.

kalma çok sayıda ‘ders kitabı’ çıkarıldı.”⁹³ Bu bilgi göz önüne alınırsa, ders kitaplarının da tarihinin, neredeyse yazının icadına kadar dayandığı söylenebilir.

Ders kitapları günümüzde, her ne kadar kalitesi ve yararlılığı tartışılrsa da, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından set halinde satın alınıp, öğrencilere bedelsiz olarak verilmektedir. “Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte ilk on yıllık süreçte ise, ders kitaplarının bir komisyon marifetiyle tespit edildiği ve seçilen bu kitapların basımının serbest bırakıldığı”⁹⁴ bilgisi mevcuttur. Anılarda daha çok yazarlar okudukları hikâye, masal, roman ve şiir türünde kitaplar ile dergilerden söz etmekte; ders kitapları hakkında verilen bilgiler birkaç yazarla sınırlı kalmaktadır. Bazı anılarda ise hikâye türündeki kitapların okunması veya yabancı dilden Türkçe’ye çevrilmesi yoluyla kişisel bir çalışma gerçekleştiğine değinilmektedir: “6.sınıftayken Hector Malot’nun, Türkçe’ye yalnızca özeti çevrilmiş ve Ahmet Hâlit Kitabevi tarafından yayınlanmış olan, 2 cildlik *Sans Famille* (Kimsesiz Çocuk) isimli romanını tercüme etmeğe başladım.”⁹⁵

Altan Öymen öğrenciliği dönemindeki alfabe kitabı hakkında “Bizim okuduğunuz alfabenin bir de köyler için basılmış şekli vardı. Orada köy çocuklarının giyimi de, yaşayış biçimleri de başka resimlerle gösterilmişti. Ama köylerde de izlenen amaç, ‘dün’ bölümündeki sarıklı eğitim, büyücülü tedavi, peçeli kadın görüntülerinin tarihe karışmasıydı”⁹⁶ ifadelerini kullanır. Bu bilgi, öğretilecek bilgilerin düzenlenmesinde amacın değişmediğini, bununla birlikte sosyal olarak çocuğun yakın çevresinden hareket edildiğini, dolayısıyla yakından uzağa genel öğretim ilkesinin güdüldüğünü ispatlar niteliktedir.

Yazarlardan bazıları, ders kitaplarını ekonomik olarak ne güç koşullarda elde edebildiklerinin ve çekilen sıkıntıların da bilgisini sunmaktadır. Ortaokul birinci sınıftan aklında kalan ve anımsadığında gözlerinin dolduğunu ifade eden Edip Başer, bir coğrafya ders kitabını nasıl edindiğini anlatır: “Coğrafya hocamız yeni bir kitap ismi vermiş, ilçenin tek kitap ve gazete satıcısı olan dükkânda bulunduğunu, hepimizin alması gerektiğini söylemişti. Hiç unutmadım, kitap o günün parasıyla 60 kuruştı.”⁹⁷ Kendisi henüz iki yaşında iken babasını ve ardından annesini kaybeden,

⁹³ Kramer, *age*, 21.

⁹⁴ Aslan, *age*, 210.

⁹⁵ Özemre, *age*, 67.

⁹⁶ Öymen, *age*, 84.

⁹⁷ Başer, *age*, 26.

amca ve halaları ile babaannesi ve anneannesi tarafından büyütülen Başer için, akrabalarına masraf olmak apayrı bir çaresizlik yaşamasına neden olmuştur. Başer, anlatmaya devam eder:

Okul çıkışında, amcama utana sıkıla bir kitap almam gerektiğini, bunun için 60 kuruşa ihtiyaç olduğunu söyledim. Amcam önce elleriyle yeleğinin ceplerini yokladı. Bir yirmi beş kuruşluk gördüm elinde. O, araştırmayı biraz daha sürdürdü. Bunu yaparken bana arkasını dönmesine önce bir anlam veremedim. Biraz sonra, ‘Hadi gel benimle bakalım,’ dediğinde, gözlerinden kırışmış sakallarına yaşlar indiğini gördüm. O önde, ben arkada, damadının sebze pazarındaki bakkal dükkânına gittik. Bana dışarıda beklememi söyleyip içeri girdi. Biraz sonra dışarı çıktığında yüzünde hüzünlü bir sevinç vardı. Parayı 60 kuruşa tamamlamıştı. ‘Al bakalım, gidip hemen al kitabını,’ dediğini anımsıyorum. O günkü çocuk halimle amcamın ruh halini tam olarak anlayamamıştım. Daha sonraki yıllarda kendi çocuklarımla basit bazı talepleri karşısında yaşadığım çaresizliklerde onu çok iyi anladığımı söyleyebilirim.⁹⁸

Yazarın aktardığı üzere eğitim öğretime ve öğretmene verilen önem gibi ders kitabının da ne kadar ciddiye alındığını ve öğretim araç gerecinin kutsal görüldüğünü yorumlamak yerinde olacaktır.

3.5. Hikâye ve Masal Kitapları, Romanlar, Dergiler

Genel itibariyle, anı yazarları için küçüklüklerinde de kitap okumak bir tutku hâlini almış; kimileri ailesine ve arkadaş çevresine inatla okumayı sürdürmüş, kimileri ise ailesi ve arkadaş çevresi sayesinde okumaya bağlanmıştı. Bazen yazarların kitaplarını yakın arkadaşları yerine koyduğu da görülmektedir: “Ders kitaplarımı değil, en sevdiğim yazarları alıp elime, bir dolu yeri gezeceğim. Dostoyevski’yi, Istrati’yi okuduğum kireç badanalı çıkmadaki kayısıların sessiz karanlıklarını ve su kokusunu hep arayacağım”⁹⁹ der Füzuran. İncelenen anılarda hemen hemen her yazarın etkilendiği, hatta ezberlediği kitap ya da kitap listesi vardır. Altan Öymen için bu liste oldukça kalabalık denebilir:

Robinson Crusoe, Gulliver, Define Adası, Andersen Masalları, Grimm Kardeşler’in masalları, La Fontaine masalları, Jules Verne’in kitapları (Balonla Seyahat, Seksen Günde Devriâlem, Deniz Altında Yirmi Bin Fersah, Aya Yolculuk), Arsen Lupin’in Maceraları, Sherlock Holmes, Cingöz Recai’nin Maceraları, Fantoma, Monte Cristo Kontu, Üç Silahşörler, Pardayanlar.¹⁰⁰

⁹⁸ Başer, **age**, 26-27.

⁹⁹ Füzuran, **age**, 31.

¹⁰⁰ Öymen, **age**, 80.

Kimi yazarlar okuduğu ve etkilendiği kitapların isimlerini listelemekle yetinirken, anı sahiplerinden bazıları ise öğrenci iken okuduğu kitapların kendisini ne yönde ve nasıl etkilediğini daha açık kaleme almıştır:

İlkokul çocuklarının okuyabileceği tek formelik *Tarihte Türk Kahramanları* diye popüler bir tarih serisi yayınlıyordu. *Barbaros Hayreddin Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Gazi Osman Paşa* gibi seri halinde kitaplar çıkarırdı. Bunların bizim çocuk dünyamızda yarattığı hamasi duygular o kadar güçlüydü ki, mesela okulda öğretmenimiz, meşhur ‘*Tuna Nehri akmam diyor*’ diye başlayan Plevne Marşı’nı söyletirken gözlerimizden yaşlar akardı.¹⁰¹

ifadelerinin sahibi Ahmet Yaşar Ocak, hem öğretmenlerinin hem de okudukları kitapların kendilerine bir tarih bilinci, kahramanlık ruhu aşıladığını onaylar. Ayrıca Ocak, henüz ilkokula bile başlamadan önce bir yakınlarının evlerine gittiğinde, onların tarih kitaplarındaki resimlerin çok ilgisini çektiğini, onlara bakmak için gizlice odalarına girip kitaplarını karıştırdığını hatırladığından söz eder.¹⁰² Kırış da, ortaokul yıllarında okuduğu *Çalikuşu* romanından etkilenecek kendisinin de bir köy öğretmeni olmak istediğini hatta ikinci sınıfının yaz tatilinde gönüllü olarak öğretmenlik yapmak için Kadırğa’ya gittiğini aktarır.¹⁰³

Okuduğu kitapların, hatta ansiklopedilerin en ayrıntılı isimleri ile birlikte cilt numaralarını ve yer yer baskı tarihlerini dahi aktaran Ahmed Yüksel Özemre, öğrenim hayatı süresince okuduğu her kitabın kendisine katkısını ayrıntılarıyla nakletmiştir. Özemre, detaylarına değindiği birkaç kitap ismi verir ve “İşte o andan itibaren de ‘Teorik Fizikçi’ olmaya ahdettim”¹⁰⁴ der. Hakikaten de Özemre’nin henüz ortaokulu bitirme döneminde sözünü ettiği ve okuduğu kitaplar gerek kendi dönemine olsun gerekse de içinde bulunduğumuz döneme kıyasla oldukça ağır ve çözümlemesi güç eserlerdir. Nitekim yazar, lise öğrenimine başlamadan önce böylesi ağır eserler okumasının kendisini ağır bir buhrana soktuğunu itiraf eder.¹⁰⁵

3.6. Milli Bayram ve Özel Günlerin Kutlamaları

Eğitim hayatının en önemli anlarından biri de okul yıllarında tanık olunan bayramlar, kutlamalar ve diğer ritüellerdir. Millî bayramlar, özel günler ve haftaların icra edilmesi eğitim hayatında öğrencilere millî, dinî, sosyal ve kültürel bakımdan

¹⁰¹ Ocak, **age**, 61.

¹⁰² Ocak, **age**, 61.

¹⁰³ Kırış, **age**, 42.

¹⁰⁴ Özemre, **age**, 84.

¹⁰⁵ Özemre, **age**, 121.

verilmek istenen mesajların en güçlü olduğu araçlar arasında yer alır. Bu bakımdan, söz konusu gün ve haftaların kutlanması sırasında gerçekleştirilen eylemlerin eğitim hayatındaki yeri büyüktür.

Anı yazarlarının okul yıllarına ilişkin hafızalarında taze olan ve her daim hatırladıkları konuların başında bayram kutlamaları ve diğer özel gün anmaları gelmektedir. Bu kutlamaların dışında bazı kolejlerde yılsonu şenlikleri yapıldığının bilgisi de mevcuttur. Örneğin; Galatasaray Lisesi şenliklerinde lise öğrencilerinin âletli jimnastik, atletizm, futbol ve voleybol gösterilerine yer verildiği, Özemre'nin anılarında okunmaktadır.¹⁰⁶ Bayram ve özel gün kutlamasına değinen anı sahiplerinin neredeyse hepsinden duyulan ve bir nevi sitem olarak niteledikleri şey, bugünden tamamıyla farklı olarak öğrenciliklerinde yaşadıkları yıllarda özel günlerin anlamlarına uygun heyecanlar yaşandığı ve şenlikler düzenlendiği bilgisidir. Yazarlar geçmişe bir tür nostalji duygusallığı içinde bakmakta, o günleri büyük bir hasret ve tahassürle yâd etmektedir. Tören ve kutlamalar sırasında öğrencilerin yaşadığı coşku kadar anne babalarının, yörede yaşayan halkın tören yerlerine içten katılımı da onları mutlu etmiştir. Halkın katılımının yazarların çocukluk sevincine ve ulusal bayramların anlamına güç kattığı belirtilmiştir.¹⁰⁷ Anı yazarları, bu kutlamalarda nasıl görev aldıklarından da söz eder. Kimi törenlerde şiir okumak ya da piyes canlandırmak kimi törenlerde ise bando takımı veya tören yürüyüşünde rol almak yoluyla birçok anı yazarı ilgi ve yeteneğine göre bazı aktivitelere etkin olarak katılmıştır. İlgi ve yetenek dahilinde olmasa da bayram sevincini tatmaları adına çocuklara görev verildiği de anlaşılmaktadır. Haluk Yavuzer, “İlk 23 Nisan törenime balonumla ve kafası at görünümünde, gövdesi sopa olan oyuncağımla katılmışım”¹⁰⁸ diye anımsar. Anılarda bu katılımlara ilişkin çeşitli anlatımlar vardır: “Beş yıl boyunca bütün törenlerde çarşaf çarşaf şiir ezberleyip okur olmuştum. Aynı zamanda bando takımındaydım, borazancıbaşı olmak çok havalıydı”¹⁰⁹ ifadelerini kullanan Doğan Yarıcı'nın da söz ettiği üzere bu tür etkinliklerde görev almak, kişide kendine güven ve ayrıcalıklı olma hissi yaşattığı gibi yazarların ilerleyen yaşları süresince de unutmayacakları hatıralar edinmelerini sağlamıştır. Her ne kadar ilerleyen yaşlarında

¹⁰⁶ Özemre, **age**, 48.

¹⁰⁷ Ahmet Güngör, **Allı Turnam, Bir Öğrencilerin Anıları**, (İstanbul: Cinius Yayınları, 2014), 104.

¹⁰⁸ Yavuzer, **age**, 9.

¹⁰⁹ Doğan Yarıcı, **Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor**, (Haz: Filiz Özdem), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 60-61.

anılarını kaleme almış olsalar dahi, yazarlar bayram kutlamalarındaki heyecan ve sevinçlerini detaylarıyla hatırlayarak anlatır:

İlkokul son sınıftaydım. Sanırım 23 Nisan’a yakın günlerdeydik. Öğretmenim Mahmut Bey, gelecek hafta tarih dersinde Kurtuluş Savaşı konusunu anlatacağını söyleyip bana bir görev verdi; Mustafa Kemal’in Dumlupınar’da ‘Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz’dir, ileri!’ deyişini canlandırmaktı bu görev. O günlerde yaşadığım çocukça heyecanı unutmam mümkün değil.¹¹⁰

Okul dışında, kapatılan caddelerde veya stadyumlarda düzenlenen bayram törenlerine de anılarda değinilmiştir. Bu törenlere verilen ciddiyet ve önem, provalarının dahi protokol ve halk önünde tekrarlanmasından anlaşılmaktadır. Üstelik stadyum kutlamalarını izlemek için davetiye edinmek gerektiği bilgisi de mevcuttur. Ahmet Güngör’ün, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ile ilgili anılarında, “Son derece canlı ve renkli olan buradaki gösterileri ancak davetiyesi olanlar izleyebiliyor. Her öğrenciye iki davetiye veriliyor. İzleyicilerin çoğunluğunu da öğrencilerin yakınları oluşturuyor”¹¹¹ cümleleri yer almaktadır. Eğitimci yazarlardan Pakize Türkoğlu’nun anılarında ise 23 Nisan töreni sonrası öğrencilerin piknik ve eğlence tarzı mekânlara götürüldüğü, çeşitli doğa yürüyüşleri yapıldığı bilgisi mevcuttur.¹¹²

Şekil 2: Pakize Türkoğlu, İlkokul Beşinci Sınıfta Arkadaşları İle Birlikte Öğretmenleri Tarafından 23 Nisan Töreni Sonrası Doğa Yürüyüşünde. Kızlar da Yanmaz, 421.

Özel günlerin kutlamalarına katılacak öğrenci seçimleri, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine göre yapıldığı gibi bazen de önceden görevlendirme yolu izlenildiği

¹¹⁰ Başer, **age**, 18.

¹¹¹ Güngör, **age**, 104.

¹¹² Türkoğlu, 2013, 420.

anılarda görülmektedir. Hafız Mehmet Kara, ilkokuldaki bir bayram törenini hatırlar: “Üçüncü sınıfta muallim bütün sınıfa ‘*Bayrak*’ adlı şiir ezberlenmesini vazife olarak verdi. Herkes şiiri ezbere okuyacak, şiiri en iyi okuyan seçilecek, bayramda o okuyacaktı.”¹¹³ Anılardan birinde ise bu tür etkinliklere katılacak öğrenci seçimi için ailenin ekonomik durumunun göz önünde bulundurulduğu ve bir ayırım yapıldığı sezilmektedir. Füzûzan ismine değinmediği bir arkadaşından söz eder: “Oysa beden eğitimi dersine o katılmazdı. Onun gibi katılmayanlarla, koridorlarda hep açık kalmış alt kat musluklarının sesini dinleyerek, gölgeli ışıksız camlardan kışı, kentin yapılarını seyrederdi”¹¹⁴ der ve törenlerde olması istenen kıyafetlere, gösterilmesi istenen özene değinir: “Şort, lastik pabuç, soket çorap beyaz olacak. Beyaz fanila, beyaz bluz gerek. İki tane olursa daha iyi. Terleyince değişmek için. Yürüyüşte 23 Nisan, 29 Ekim herkes çiçek gibi olmalı, düzenli, bakımlı.”¹¹⁵

Milli bayram kutlamaları aynı zamanda Cumhuriyet ve Osmanlı idaresinin karşılaştırmalı anlatımına da sahne olmaktadır. Anı yazarlarının öğretmenleri bu bayramlarda yaptıkları kutlamalarda, eski dönem ile mevcut durum arasındaki farkları gösteren cümleler kurmaktadır. Cumhuriyet ile öncesini karşılaştırmalı sunan eski ile yeni kıyaslamalarına da anılarda rastlanmaktadır. Öymen bu tür karşılaştırma yapanların başında gelir ve şöyle der: “Cumhuriyet’in 15’inci yıldönümü 29 Ekim’de okulda törenler yapıldı, şiirler okundu. Öğretmenler padişahlar zamanıyla Atatürk zamanını karşılaştırdılar. Özellikle okulların eskiden nasıl olduğunu anlattılar.”¹¹⁶

İncelenen anılardan birinde, okullarda düzenlenen ve Cumhuriyet’in ilk senelerinden itibaren bir gelenek halini almış olan “yerli malı haftası kutlamalarına” da yer verilmiştir.¹¹⁷ Bu kutlama ilgili de anılar paylaşılmıştır. Mine Söğüt her hangi bir ayrıntı vermese de bu özel hafta kutlamasında aldığı bir rolden bir cümle işle şöyle bahsetmektedir: “Gölcük Piri Reis İlkokulu’nda ikinci sınıftayım. Yerli malı haftasında sınıfı ziyarete gelen velilere, yazdığım makaleyi okuyorum.”¹¹⁸ Bu ifadede dikkat çeken ayrıntı velilerin de yerli malı haftası kutlaması için okula

¹¹³ Kara, **age**, 46.

¹¹⁴ Füzûzan, **age**, 103.

¹¹⁵ Füzûzan, **age**, 103.

¹¹⁶ Öymen, **age**, 81.

¹¹⁷ Tarihsel geçmişi 1929 Dünya Ekonomik Krizine dayanan yerli malı haftası hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Aysu Özçaylak, **Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Yerli Malı Politikaları ve Uygulamaları**, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2018).

¹¹⁸ Mine Söğüt, **Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor**, (Haz: Filiz Özdem), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 198.

gelmeleridir. Her ne kadar günümüzde bazı okullarda halen yerli malı haftası kutlansa da, yukarıdaki cümleleri aktaran Söğüt, velilerin de ziyaretçi sıfatıyla kutlamaya katıldıkları ve bunun için önemli bir hazırlık yapıldığı bilgisini sunmaktadır.

3.7. Oyun ve Eğlence Faaliyetleri, Arkadaş Çevresi

Her insanın yaşamında, çocukluğunda oynadığı oyunların önemli bir yeri vardır. Çocukluk döneminde yoğun olarak gerçekleştirilen bu faaliyetin, kişinin zihinsel, sosyal ve duygusal gelişimi açısından ne derece olumlu etki sağladığı da bilinmektedir. Çocukluk dönemleri incelenen anı yazarlarının da kısmen değindiği fakat çoğunluğunu okul dışındaki vakitlerinin kapsadığı oyunlardan söz edilmiştir. Bu çalışmada daha çok eğitim yaşantılarını içeren anılar odak alındığından, okullarda gerçekleştirilen oyun ve eğlence faaliyetlerine ve bununla birlikte kültürel-sosyal etkinlik amacı ile düzenlenen faaliyetlere yer verilecektir.

Çocuğun içinde bulunduğu tarihsel dönem ve yaşadığı coğrafya da oyunların seçimine ve türüne etki etmektedir. Henüz cumhuriyetin ilanının ilk yıllarında okula başlayan Cahit Kayra'nın *38 Kuşağı* adlı kitabında verilen bir resim, bunu iyi örneklemektedir.¹¹⁹

Şekil 3: Cahit Kayra Ve Arkadaşları Okul Bahçesinde Top Ve Kalkan Oyununda. Yıl 1925. 38 Kuşağı Cumhuriyetle Yetişenler, 15.

¹¹⁹ Cahit Kayra, *38 Kuşağı Cumhuriyet’le Yetişenler*, 2. bs. (İstanbul: YAPI KREDİ YAYINLARI, 2012), 15.

Hüsrev Hatemi, kitabında ilkokul anılarını anlattığı bölümde okuldaki oyun etkinliklerine dair açıklamalarda bulunmuştur:

1945-1950 arasında ilkokul bahçe oyunları: saklambaç, kurtarmaca, elim üstünde oyunlarıydı. Erkek çocuklar kurtarmacayı daha çok severlerdi. Bir de kızlara mahsus olan ve şarkıları kulağa hoş gelen oyunlar vardı. Aç kapıyı bezirgânbaşı, kapı hakkı ne verirsin. Arkamdaki yâdigâr olsun. Arabistan buğdayları, kız seni almaya geldik, halini sormaya geldik.¹²⁰

Genel olarak anı yazarlarının paylaştıkları, ismen klasikleşmiş olarak bilinse de günümüz çocukları tarafından pek de tercih edilmeyen, unutulmaya yüz tutmuş oyunlardır. Anı sahiplerinin diğer çocukluk hatıraları da incelendiğinde; insan ilişkilerindeki uyumlarının ve işbirliği, paylaşma duygularına sahip olmalarının temelinde, çocuk iken oynadığı oyunların da etkisi olduğu yadsınamaz.

Ayrıca oyun dışında, okullarda birtakım eğlence amaçlı faaliyetler düzenlendiğinden de söz edilmiştir:

1947 kışıydı. İlkokul 2'deydik. Bir çarşamba günü öğleden sonra ders yapılmayacağı, bütün ilkokul çocuklarına büyük dershanede kukla gösterileceği ilan edildi. Her öğrenciden, kimseye pek fazla görünmeyen bir para toplandı. Bu, kuklacıya verilecekti.”¹²¹

Benzer bir uygulamaya Haluk Yavuzer de anılarında yer vermiştir: “Sadece 1 sene okuyabildiğim Edebalı İlkokulu’nun bahçesinin üzerinde büyük bir futbol sahası vardı. Hafif eğimli bir yeşil alan, bizim bahçeyi bu sahaya bağlıyordu. Okul çıkışı bir gün buraya tel gerildiğini gördüm, meğer cambaz geliyormuş.”¹²²

Okullarda düzenlenen etkinlikler elbette okulun imkânları neticesinde gerçekleştirilebilmiş olduğundan özel okul ve kolejlerde bu etkinliklerin daha çeşitli ve yaygın olduğu da aşîkârdır. Sekiz yaşında ayağı sakatlanan ve ilkokulu bitirdikten sonraki eğitimine Galatasaray Lisesi’nde devam eden Haldun Dormen’in anılarında, okulda voleybol, basketbol, pingpong gibi çeşitli spor etkinlikleri olduğu bilgisine yer verilmiştir.¹²³

Nitekim okul faaliyetleri ve oyunlarda olduğu gibi arkadaş çevresi de çoğu zaman bireyin ekonomik koşullarına göre şekillenmektedir. Yazarlar arkadaş ortamı hakkında yazarken, onlar tarafından hissettirilen dışlanmışlığa ve yoksulluğa satırlarında vurgu yapmışlardır:

¹²⁰ Hatemi, **age**, 63.

¹²¹ Hatemi, **age**, 113.

¹²² Yavuzer, **age**, 20.

¹²³ Dormen, **age**, 40.

Okuldaki ilk aylarımda oldukça sıkıntılı günler geçirdim. Öğrenciler içinde, sınıfın kabadayısı konumunda bitirim tipler vardı. Bunlar ilk olarak, küçük dayımın eskisi olan ve benim ayağıma birkaç santim büyük gelen ayakkabılarıma taktılar. ‘Amma tutumlu çocuk, büyüyünce de giymek için almış ayakkabısını’ deyip kahkahayı basıyorlardı. Tabii onlarla beraber sınıfın önemli bir kısmı da gülüyordu.¹²⁴

Edip Başer’in bu cümleleri ortaokul yıllarına ait anılarından alınmıştır. Burada görüldüğü gibi özellikle ergenliğe geçiş dönemi ve sonrasında; arkadaş çevresi tarafından, hatta öğretmenleri tarafından dahi aşağılanma hareketleri ile karşılaşan anı yazarları vardır. Hüsrev Hatemi’nin anılarında da bazı örneklerle rastlamak mümkündür. Hatemi, ortaokulda tarih-coğrafya-yurttaşlık bilgisi dersinin öğretmeni tarafından kendisi ve kardeşinin giyim tarzının, çekingen ve yavaş konuşmasının pek hoş karşılanmadığını düşünür. Söz edilen öğretmenin ‘Siz iki kardeş ne mız mız şeylersiniz, mız mız mız da mız mız. Gençlik koşuyor, siz topal bir eşeğe binmişsiniz’ söylemlerine maruz kaldığını hatırlar. Yazar, anılarını yazarken: “Sınıf arkadaşlarımızın koştuğu falan yoktu. Birçoğu ilk gençlik bunalımları içindeydi. Kızlara lâf atmak ve futbol maçlarından bahsetmek bizim hayatımızda olmadığından koşmak bu ise, evet koşmuyorduk.” cevabı ile düşüncelerini açıklar.

Bunların dışında yazarların minnetle hatırladıkları arkadaşlık ilişkilerinin de hikâyelerine rastlanır. Edebiyatçı Mina Urgan, öğrenciliği sırasında Matematik dersindeki başarısızlığından söz eder, basit bir bölme işlemi dahi yapamayacak düzeyde olduğunu anlatır ve ekler; “İyi ki, sınıf birincimiz Halet, neredeyse döve döve çalıştırdı beni. Sayesinde bütünlemeye bile kalmadan, liseyi bitirebildim.”¹²⁵

3.8. Okul Kıyafetleri

Okulda belli tip üniforma giymek modern dönemin getirdiği yeniliklerden biridir. Kökeni Hristiyan manastır okullarına kadar dayanan bu uygulama modernleşme döneminde Osmanlı okullarında başlamış, Cumhuriyet döneminde de sıkılaştırılarak devam etmiştir.¹²⁶ Tek renk üniforma tercihinin, kişilerin sosyo-kültürel seviyelerinin silinmesi, görünmemesi gibi beklentilerle uygulamaya konulduğu bilinmektedir. Bunun yanında okullarda farklı tercihlerin olduğu da

¹²⁴ Başer, **age**, 33.

¹²⁵ Urgan, **age**, 147.

¹²⁶ Okullarda kıyafet konusunun tarihsel geçmişi ve süreç içinde gelişimi, Cumhuriyet dönemindeki uygulamalar hakkında derinlikli bir araştırma için bk.: Filiz Meşeci Giorgetti, **Eğitim Ritüelleri**, (İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, 2015).

görülmüştür. Anı sahiplerinin anlatılarında okullardaki kıyafete ilişkin renkli ifadeler vardır.

Okul üniformaları ve bunların tarihi hakkında daha önce hazırlanmış makaleler ve çalışmalar bulunmaktadır.¹²⁷ Cumhuriyetin ilanı sonrası okul kıyafetlerindeki farklılaşmanın aşama aşama gerçekleştiğini söylemek mümkündür. İncelenen anı yazarlarından okul kıyafetleri konusunda yazanlar arasında en uzak geçmişe gidilmek istenirse Altan Öymen’in anlatımları kılavuz teşkil edecek niteliktedir: “1938 yılının Eylül’ünde ilkokula başladım. Okulum annemin öğretmenlik yaptığı okuldu. O zamanki okul kıyafetleri tüm devlet okullarında tek tipti. Önlüklerimiz kumlu gri kumaşandı. Adı ‘önlük kumaşı’ydı. Bir de öğretmenlerin önlüklerinin kumaşı vardı. Saten denilirdi.”¹²⁸

Öymen, devam eden anlatımında, önlüklerin evde dikilerek üzerlerine de beyaz bir yaka takıldığını, takılan yakanın da belli standartlar dâhilinde olması gerektiğini ve herhangi bir süsleme, şekil değişikliği yapılmasının da yasak olduğunu belirtir. Bu uygulamanın gerekliliğini ise, “aileler arasındaki gelir farkının okuldaki çocuklara yansımaması için yapılan ve uygulaması sıkı tutulan düzenlemeler”¹²⁹ olarak vurgular. Öymen’in belirttiği gibi 1929 *İlk Mektepler Talimatnâmesi*’nden de anlaşıldığı üzere Cumhuriyet’in kurulduğu ilk yıllardan beri ilkokul öğrencileri daha esnek olmakla birlikte önlük giymektedir. 1974-1975 yıllarını içeren anılarda, siyah okul önlüğü ile beyaz yakadan başka aksesuarlar kullanıldığını aktaran yazarlar da vardır: “Ankara İlkokulu’nda okudum. Siyah okul önlüğümüzün küçük beyaz kravatları vardı. Çocukların bazılarında da kolluklar göze çarpardı, ben Kızılay kolundaydım, annemin diktği kırmızı bir kolluğum vardı.”¹³⁰

1981 yılında okul önlükleri, *Resmî Gazete*’de yayımlanan Milli Eğitim Bakanlığı ile diğer bakanlıklara bağlı okullardaki görevlilerle öğrencilerin kılık kıyafetlerine ilişkin yönetmelik ile tam olarak tanımlanmış ve zorunlu hâle getirilmiştir.¹³¹

1988 yılında okul kıyafetlerinde, mavi önlük beyaz yakalı döneme kadar siyah önlük ve beyaz yaka uygulaması devam etmiştir ancak özel eğitim kurumları

¹²⁷ Muhsin Hesapçioğlu, Filiz Meşeci Giorgetti, “Siyah Önlük Beyaz Yakanın Kökeni”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**, 2009/güz.

¹²⁸ Öymen, **age**, 79.

¹²⁹ Öymen, **age**, 79.

¹³⁰ Çelik, **age**, 18.

¹³¹ Hesapçioğlu, Meşeci Giorgetti, **age**, 1735.

ve kolejler farklı renk tarzda okul üniforması tercih edebilmişlerdir. Şelale Birgen, “Lise sınıflarında kıyafet serbest olduğu hâlde, hazırlık sınıfında yeşil hırka, gri etekten oluşan bir formamız vardı”¹³² sözleri ile Robert Koleji’nin okul kıyafetleri konusunda bilgi vermektedir.

Öğretmenlere yönelik kıyafet zorunluluğu hakkında ise Mustafa Naci Özer’in anılarında bilgiler bulunmaktadır. Yazar, 1980 öncesi ilk öğretmenlik anılarında, öğretmenler için kıyafet serbestliği olan dönem hakkında bilgi vermiştir:

“Okula giderken spor giyiniyorlardı(öğretmenler). Hatta kirli sakal bile bırakıyorlardı. Kadife kotlar, spor gömlek ve ayakkabılar serbestti. Ancak 12 Eylül 1980 darbesinden sonra kravat ve ütülü giysiler zorunlu oldu.”¹³³

3.9. Okul Ortamı Özellikleri

Okul binası, derslikler, okul bahçesi, spor salonu ve yemekhane ortamı özellikleri hakkında, anı yazarlarınca dile getirilen benzer ve farklı ifadeler bulunmaktadır. Yaşanan bölgenin gelişmişlik düzeyine göre, okullar kimi yerlerde tek sınıflı bir binadan kimi yerlerde ise donanımlı bir bütünden oluşur. Özellikle de kırsal kesimlerde, devlet tarafından okul için ayrı bir bina yapılmasının güç olduğu koşullarda kişiye ait mülk, köylerin konuk evleri, öğretmen evleri ya da camiler, okul ve sınıf olarak kullanılmıştır. Kimi anılarda ise yaşanan bölgedeki yerel idarenin okul ortamı sağlamakta özverisiz oluşu eleştirilmiştir. Okul ortamı oluşturma konusunda çektiği sıkıntılara, Mahmut Makal anılarında oldukça geniş yer verir:

Burası yedi yüze yakın nüfuslu bir köy. İlk olarak bu yıl okula kavuştu. Okul için yükseltilen dört duvarın öğretmen evi bölümünün üstünü, Köy İhtiyar Kurulu, hükümet duyarsa böyle örttürmez diyerek, kemiş, hasır, ne bulduysa onunla, çabucak derme çatma kapatıverdi. Caminin bir bölümünün derslik olarak kullanılması, onları gayrete getirmişti.¹³⁴

Aksaray’ın bir köyünde 1948 yılından itibaren öğretmenlik yapan Makal’ın okul yeri bulmak adına yaşadığı sıkıntılar bu kadarıyla da kalmaz. Yeri gelir yağmurdan çöken okul damı ve duvarı, onu öğrencilerini bir süre dağıtmak zorunda bırakır; yeri gelir kendisi dahi çadıra benzer bir vaziyette, toprak üstünde kurduğu barınakta yaşar. “Dersliğin üzerini örtemedik. Öğretmen evinin son model çatı ile

¹³² Şelale Birgen, *Öğretmen Olmadan Önce Öğrenciydim*, (İstanbul: Cinius Yayınları, 2014), 53.

¹³³ Mustafa Naci Özer, *Refakatçi Bir Öğretmenin Anıları*, (Adana: Karahan Kitabevi, 2016), 38.

¹³⁴ Makal, *age*, 113.

örtülü odasında öğretimi yürütelim dedik; çocuklar hep hastalandı yine kuru toprağa oturmaktan; damın da akmasından...”¹³⁵

Mahmut Makal’ın yaşadığına benzer sıkıntılar Uğur Barlas’ın anılarında da dile getirilmiştir. Gaziantep’in bir köyünde mesleğini sürdüren Barlas, okul donanımından ders araç gereçlerine kadar hemen her konuda eksiklik yaşadığını belirtmiştir. Eksikliklerinin giderilmesi için Milli Eğitim Müdürlüğü’ne sık sık başvuru yapan öğretmen, her defasında azarlanarak reddedildiğini aktarır:

Dam akıyor, yağmur pencerelerden içeri giriyor, fazla tebeşir yok. Onun yerine havara taşı kullanıyoruz. Okulumun eksikliklerinin giderilmesi için zaman zaman Milli Eğitim’e durumu söylediğimde “sen vekil öğretmensin sana ne okuldan, bulduğunla idare et, yoksa yok. Üstüne ne vazife” diye azarlandım veya “Sana köye git çocuk okut diyen var mı arada bir köye görün yeter... Okulda öğretmen var mı diye kimsenin gelip seni kontrol edeceği yok” diye kaytarmam önerildi.¹³⁶

Tek sınıflı birleştirilmiş sınıf uygulamasına genellikle ilkokullarda rastlanmıştır. “Okulumuz, komşumuzun evinin bir odasıydı. Tek sınıflı, tek öğretmenliydi. Öğretmenimiz bir sınıfı çalıştırırken öbür sınıflara ödev veriyordu”¹³⁷ ifadelerinin sahibi İnan Çetin, 1970’li yıllardaki, Tunceli’de bir okuldan söz etmektedir. Daha evvelki yıllara ait anılara da Hafız Mehmet Kara’nın kitabında rastlanır ki o yıllarda (1931-1934) ilkokul 3 yıl olarak okutulmaktadır: “Mektep üç sınıftı, üç sınıf da bir öğretmenin riyasetinde aynı sınıfta okurduk. Bir sırada üç kişi. Tek kitabımız vardı: Kıraat Kitabı. Bütün dersler içinde idi. Din dersi yoktu. Müzik dersimiz vardı, haftada iki gün şarkı, marş söyledik.”¹³⁸

Barlas’ın anılarında da (1957-58) tek sınıf uygulamasına örnek görülmektedir: “Beş sınıf aynı odada ders yaptığımızdan her sınıf masasına bir mümessil ve bunların başına da baş mümessil seçtik.”¹³⁹ Öğrencilerine çeşitli kol görevleri dağıtan öğretmen, çalıştığı köye has üç önemli kol görevi oluşturduğundan bahsetmiştir. Bunlar; ders işlendiği sırada sınıfa giren eşekleri kovmak için “eşek kovma kolu”, “bahçe düzeltme kolu” ve “tırtıl süpürme kolu” şeklindedir.¹⁴⁰ Anılarında, eğitim ve öğretimi nasıl sürdürdüğüne de ayrıntılı açıklamalarla yer

¹³⁵ Makal, **age**, 117.

¹³⁶ Barlas, **age**, 27.

¹³⁷ Çetin, **age**, 179.

¹³⁸ Kara, **age**, 46.

¹³⁹ Barlas, **age**, 25.

¹⁴⁰ Barlas, **age**, 25.

veren Barlas, sınıfta her bir masada farklı düzeydeki öğrencilerle ders işlediğine, aktif olarak ders anlatmadığı gruplara ise okuma ödevi verdiğine değinir. Bir süre sonra da beşinci sınıf düzeyindeki çalışkan öğrencilerinden yardım aldığını açıklar.¹⁴¹

‘Okula Başlama’ başlığı altında yer verildiği gibi Cumhuriyet’in ilk yıllarında ilkokullarda özel eğitim veren okul, kolej uygulaması görülmemekte; kolej tanımı, özel lise ve bu liselere bağlı ortaokullar için kullanılmaktadır. Hüsrev Hatemi, gelir durumuna göre yapılan bu ayırmadan yer yer eleştirerek söz etmektedir:

1980’li yıllara kadar dar gelirli aile çocukları ile en yüksek gelirli aile çocukları, bir defa ilkokulda, ikinci defa üniversitede buluşurlardı. Özel ilkokulların birinci buluşmayı, Özel Vakıf Üniversitelerinin de ikinci buluşmayı imkânsızlaştırmasından önceki yıllardı o yıllar.¹⁴²

Hatemi’nin anılarında karşılaşıldığına göre bir dönem, okullara numara vermek yoluyla isimlendirme yapılmıştır:

İlkokulumuz Bomonti 44üncü ilkokul adıyla girdiğimiz ve iki yıl sonra Talat Paşa adını alan bir okuldu. Şişli Ortaokulu ile aynı binayı paylaşırdı. Aynı bina saat 12’ye kadar ilkokul, saat 13-17 arasında ise, ortaokul oluyordu. Bahçesinde üç sınıflı 53üncü ilkokul (Mahmut Şevket Paşa İlkokulu) vardı.¹⁴³

Hatemi’nin anlatımları, aynı binanın hem 7-11 yaş hem de 12-15 yaş grubu için kullanımını zorunlu kılan şartların var olduğunu göstermektedir. Gerek nüfus yoğunluğu, gerekse de malî yetersizlikler sebebiyle ikili öğretim uygulaması halen de devam etmektedir. Hemen hemen her dönemi temsil edecek şahısların anlatımlarında ya kalabalık sınıflardan ya da birleştirilmiş sınıf uygulamasından bir serzeniş bulmak mümkündür: “Çok farklı çevrelerden gelen çocuklardan oluşan altmış kişilik bir sınıftaydım.”¹⁴⁴

Şemsa Yeğin, kendisinin beşinci sınıfa başladığı yıl (1952), yeni bir okul binasına geçildiğini ve bu okulun açılışının da dönemin İstanbul valisi tarafından yapıldığını belirtir. Yeğin’in ifadelerine göre yeni açılacak okul için sınıf öğretmenleri, öğrencilerine bir açılış konuşması hazırlamaları ödevini vermiş ve bu konuşmayı yapmaya kendisi hak kazanmıştır.¹⁴⁵

¹⁴¹ Barlas, **age**, 27.

¹⁴² Hatemi, **age**, 113.

¹⁴³ Hatemi, **age**, 112.

¹⁴⁴ Dormen, **age**, 31.

¹⁴⁵ Yeğin, **age**, 67.

Şekil 4: Şemsa Yeğin, Bakırköy Osmaniye İlkokulu Açılış Töreninde Beşinci Sınıf Öğrencisi Olarak Açılış Konuşmasını Yapıyor, 8 Kasım 1952. Hayal Molaları, 67.

Bununla birlikte, okul ortamı özelliklerine yer verilen anılarda gayet uygun koşullara sahip okullardan da söz edilmektedir. Haluk Yavuzer, okula başladığı ilk günü “yemyeşil bahçe, çok sevecen bir öğretmen ve dezenfekte edilmiş sınıflar benim için hep yeniydi”¹⁴⁶ cümleleriyle anımsar. İlkokulu Ankara’da tamamlayan Ayşegül Çelik; “Bizim okul yarım gün değildi, öğleden sonraya kadar dersler devam ederdi”¹⁴⁷ sözleriyle 1974-1979 yılları arasında, tam gün eğitim uygulayan ilkokulların var olduğu bilgisini sunar.

¹⁴⁶ Yavuzer, **age**, 20.

¹⁴⁷ Çelik, **age**, 18.

Şekil 5: Haluk Yavuzer, Okuduğu İlkokulun Bahçesinden Bir Fotoğraf Sunuyor. Taş Sektirirken Anıların Suyunda, 37.

Semra Topal'ın da dikkat çektiği ayrı bir durum söz konusudur ki, okula ait bir sinema salonunun varlığından söz eder: “Okulumuzun çok güzel bir sinema salonu vardı ve hafta sonları iki film arka arkaya oynardı. Bir liraya iki film seyredebilirdin.”¹⁴⁸

İlkokul sonrası ortaokul ve lise yıllarına dair yazan ve yine okul özelliklerini anlatan yazarlar da vardır. İlkokullarda gözlendiği gibi ortaokul ve liseler için de gerekli durumlarda farklı binaların okul olarak kullanımı ile Gaziantep-Nizip'te çocukluğu geçen Edip Başer'in anılarında karşılaşılmıştır: “İlçede ortaokul henüz bir yıl önce, Ulu Cami'nin karşısındaki Halkevi binasında açılmıştı. Sadece iki sınıfın sığabileceği bir binaydı. Yılın ortasında yeni yapılan tek katlı, çağdaş görünümlü okul binamız taşınmaya hazırды”¹⁴⁹ ifadelerinin sahibi olan yazar, yine okul binasının yetersiz ve öğrenci sayısının fazla oluşu nedeniyle ortaokulda da ikili öğretim yapılmakta olduğunu belirtir. Ayrıca Hatemi'nin anılarında ilkokul sonrası için devlet okullarında ve özel okullarda öğrencilerin cinsiyetlerine göre ayrıldığı, hatta bu ayrımın bir de ekonomik duruma göre de şekillendiği vurgulanır:

O yıllarda İstanbul'da 6ncı sınıftan sonra, yani ilkokul bittikten sonra, kızlar ve erkekler ayrılırdı. Amerikan Kız Koleji ile erkek koleji ayrı idi. İstanbul Kız Lisesi bir de İstanbul Erkek Lisesi vardı. Kızlar ve erkekler ayrıldığı gibi, gelir dağılımı bakımından en iyi durumda

¹⁴⁸ Semra Topal, **Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor**, (Haz: Filiz Özdem), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 251.

¹⁴⁹ Başer, **age**, 23.

olanlar, yabancı dil öğreten okullara gittiklerinden, orta halli öğrenciler ile dar gelirli baş başa kalırdı.¹⁵⁰

Hatemi'nin bu satırlarında söz ettiği ortaokul yılları 1950-1953 yılları arasında kapsamaktadır. Altan Öymen de 1940'lardaki ortaokul yıllarından söz ederken benzer açıklamalarda bulunur: "Ortaokul ve liselerde kız-erkek ayırdı. Ankara'da devletin, erkek çocuklar için dört ortaokulu vardı. Adları da 'Birinci Ortaokul... Dördüncü Ortaokul...' diye sayılardan oluşurdu. Beşinci Ortaokul kız okuluydu."¹⁵¹ Ankara Atatürk Lisesi'nin ortaokul kısmına devam eden Öymen, bu okulda geçirdiği yaşantılarına anılarında geniş yer vermektedir. Okulun büyük bir bahçesi olduğunu, içinde de çimli olmasa da topraktan oluşan bir futbol sahası bulunduğunu aktarır. Ardından 1946 senesinde yapılan bir uygulamadan hatırladıklarını aktarır:

O zamanlar bir uygulama vardı: Yaz tatilinde kapanan okullardan deniz kıyısına yakın olanlarda öğretmenlerin kalması için bir düzenleme yapılırdı. Okulların sınıflarından ve odalarından müsait olanlar, başvuran öğretmenlere birer haftalık, on beşer günlük devreler için tahsis edilirdi. Onlar da aileleriyle gelir, kalırlar, denize girerler, kısa bir süre için de olsa bir tatil havası yaşarlardı. Okulda kendilerine ayrılan sınıfa veya odaya yatak yorgan getirmek, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak gelenlerin işiydi. Ama bunu severek yaparlardı.¹⁵²

Öymen'in de evvelki yıllardaki şeklini anlattığı üzere, halen kimi okullarda belirli alanlar kamusal ya da ticari alan olarak, örneğin haftanın belirli günlerinde paralı otomobil parkı gibi, kullanılmaktadır.

3.10. Okula Ulaşım İmkânı

Okul ulaşımı için öğrencilerin servis kullanımının 90'lı yıllar öncesinde pek yaygın olmadığı görülmektedir. Nitekim anılarda da öğrencilik döneminde okul servisinden söz eden anı yazarına rastlanmamıştır. Okul yolu için "Bugün çocukların servislerle gidip geldiği bir mesafeydi tatlı tatlı yürüdüğüm"¹⁵³ diyen Ayşegül Çelik, okul ile ev uzaklığının çok da yakın olmadığını belirtmiş olur. Doğan Yarıcı da, "Okula yürüyerek gidebiliyordum, yedi yaşımdan itibaren ana caddeden karşıya geçip kıyıya tek başıma inebildiğim için bütün deniz kıyısı benimdi"¹⁵⁴ ifadelerini kullanarak küçük yaşına rağmen duyduğu memnuniyeti dile getirir. Altan Öymen de

¹⁵⁰ Hatemi, **age**, 112.

¹⁵¹ Öymen, **age**, 390.

¹⁵² Öymen, **age**, 544.

¹⁵³ Çelik, **age**, 17.

¹⁵⁴ Yarıcı, **age**, 54.

kendisi gibi diğer arkadaşlarının da benzer yöntemi kullanarak okula ulaşımı sağladığını belirtir: “Okuldan çıkan çocuklar, uzak yerlerde de otursalar evlerine aynı şekilde giderlerdi. Ya yürüyerek ya da uray otobüsüne binerek. Servis aracı diye bir şey bilinmezdi.”¹⁵⁵

Her ne kadar özellikle de büyük şehirlerde zaman tasarrufu ve güvenlik nedeniyle, içinde bulunduğumuz yıllarda öğrenciler, aileler tarafından mecburen okul servisine yönlendirilse de; çevreyi gözlemleme ve tanıma adına birçok şeyden yoksun kaldıkları söylenebilir. Çünkü ister ilkökul, ortaokul ister lise yıllarını anlatan yazarlar olsun; okula gidiş ve dönüş yolculuklarındaki aktardıkları özgürlük hislerini, günümüzde birçok öğrenci yaşayamamaktadır. “Aksaray’daki Pertevniyal Lisesi’ne gidip gelirken, bazen yürüyor, çoğunlukla tramvaya biniyordum. Bu da, caddelerde daha çok ve daha renkli bir zaman geçirme özgürlüğü demektir.”¹⁵⁶

Bununla birlikte bahsi geçen yazarlar Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde öğrenim hayatını sürdürüp, okul yolculuklarını her ne kadar zevkle anlatsalar da, kuşkusuz kırsal kesimde, köylerde öğrenimini tamamlamaya çalışan öğrenciler için aynı durum söz konusu olmamıştır. Bunların da örneklerini pek çok anı kitabında görmek mümkündür. Tezer Özlü, “taşrada karlı günlerde okula kızakla gitmek bir başka coşkuydu”¹⁵⁷ diyerek okul yollarında anımsadıklarının betimlemesini yapmıştır.

3.11. Ebeveynlerin Okul ve Eğitime Bakışları

Öğrenimleri süresince anne-babalarının göstermiş olduğu desteğe minnettar olan anı yazarları olmakla birlikte, nadir de olsa maddi ya da manevi yardım görmeyişinden dem vuran anı sahipleriyle de karşılaşmıştır. Bunlardan biri, ilköğrenimi sırasında ailesinin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan ötürü zorluk çektiğini belirten Samet Ağaoğlu’dur. Ağaoğlu, annesinin okumaları için verdiği gayreti ve desteğini anımsar: “Annem elmaslarını, halılarını, eşyalarını satacak, Süreyya, Tezer, Abdurrahman, Samet okullarından olmayacaklar...”¹⁵⁸

¹⁵⁵ Öymen, **age**, 142.

¹⁵⁶ Ural, **age**, 18.

¹⁵⁷ Özlü, **age**, 18.

¹⁵⁸ Ağaoğlu, **age**, 76.

Yalnızca maddi zorluklar da değildir anı sahiplerinin anne-babalarının katlandıkları. Faruk Duman, Kars'ta kışın oyun oynarken atlamak sonucu ayak bileğini kırması üzerine, bir kış sonuna kadar, annesinin onu her gün kızağı ile okula götürüp getirdiğini nakleder: “Böylece Kars’ı biraz da ‘kızak üstünde’ hatırlıyorum. Birlikte yokuşlar tırmanıyor, cefakâr, biricik annemin yorulmak bilmez, soğuktan kızarmış ellerini hayranlıkla izliyordum.”¹⁵⁹ Haluk Yavuzer de tahsil hayatı ile annesinin yakından ilgili oluşunu ve tüm öğretmenleri ile dostluğunu belirtir.¹⁶⁰

Günümüz şartlarınca anne baba desteği, çoğu zaman özel ders aldirmek veya dershaneye göndermek ile eş görülmektedir. İncelemesi yapılan anılarda da bu anlamda bir maddi destek örneği ile karşılaşılması mümkündür: “Dördüncü sınıfa geçtiğim yaz, evde özel dersler başladı Aritmetik, geometri ve dilbilgisi. Dershanelerin, kursların bilinmediği o günlerde, 1951’de eve özel öğretmen getirmek pek görülmemiş bir şeydi ama... Özel dersler, beni okulda da çok başarılı hale getiriyordu”¹⁶¹ satırlarının sahibi Engin Ural bu kadar destekle de başarısızlığın mümkün olmayacağını, ilkokulu birincilikle bitirdiğini açıklar.

Ayrıyeten anı yazarlarından birkaçının şikâyetçi olduğu nokta, ders dışında okudukları roman, çizgi roman türündeki kitapların ebeveynleri tarafından onaylanmamasıdır; “*Teksas-Tom Miks*’lerin müptelası olduğumu gören annemler derslerimi savsaklarım korkusuna kapılmışlardı.”¹⁶² Aynı yakınma farklı yazarlar tarafından da dile getirilmiştir; “*Teksas, Tom Miks, Zagor, Kinova...* Bir defa tüm anne babalar ve büyükler, bu çizgi romanların çocuklara zararlı olduğunu, bunları okuyanların derslerine çalışmayacaklarını düşünüyorlardı... Ben de diğer çocuklar gibi bunları saklıyor ve gizlice okuyordum.”¹⁶³

Eğlence, vakit geçirme amaçlı okunan kitaplara, öğrencileri ders dışı oyalamaları nedeniyle aileleri tarafından müdahale edildiği gibi, kitap okunmasına farklı sebeplerle tavır alan ebeveynler de vardır. Ahmet Güngör, bu tür ebeveyn müdahalesine maruz kalan bir yazar olduğunu belirtir: “Babam çok kitap okumanın insanın aklını karıştıracağı, dengesiz ve uyumsuz yapacağı hatta delirteceği

¹⁵⁹ Faruk Duman, *Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor*, (Haz: Filiz Özdem), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 83.

¹⁶⁰ Yavuzer, *age*, 44.

¹⁶¹ Ural, *age*, 17.

¹⁶² Yalçın, *age*, 214.

¹⁶³ Haydar Ergülen, *Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor*, (Haz: Filiz Özdem), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 169.

görüşünde.”¹⁶⁴ Ancak, okumanın kişi için bir alışkanlık oluşturmaya model olan anne baba tutumları da gösterilebilir. Ailenin düzenli olarak takip ettiği aylık ya da haftalık dergi, anne ve babanın okuyucu oluşu, anı yazarlarını da okumak hususunda harekete geçirici büyük bir etkidir. “*Varlık* da evimize düzenli giren yayınlar arasındaydı. İyi bir okur olan babam, dergiden seçtiği kimi hikâyeleri akşamları hepimiz salondayken yüksek sesle okurdu bizlere.”¹⁶⁵ Okuyucu olmanın üstesinde anı sahiplerinden birkaçını yazarlığa yönlendiren ilk etkilerin de ebeveynlerinin okuma ve kitaba yönelik tutumları sayesinde olduğu söylenebilir; “Babam tarihi severdi, hem Osmanlı padişahlarının, hem yakın tarihin pek çok resimli kitabını alır, tarih dergilerine abone olurdu. Bütün bunları, çocukluğumun belgesi olarak, babamın ciltlediği biçimiyle halen saklıyorum ki beni yazarlığa özendiren şeyleri hep anımsayayım.”¹⁶⁶

Aile bireylerinin evlatlar üzerinde örnek oluşturmaya, kendilerinin sahip olduğu meslekle de yakından ilgili olabilmektedir. Kimi anı yazarları bu örnek oluşun dışında, anne ya da babasının meslekî olarak kullandıkları birtakım jargon ya da davranışları, ev ortamında sürdürüyor olmalarından duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. Tezer Özlü, bir zamanlar beden eğitimi öğretmenliği yapmış olan babasının, ev yaşamında askerî bir düzen istediğinden dem vurmaktadır: “Babam, sabahları çizgili, bol pijamasını çıkarmadan düdüğünü öttürüyor... Zengin olsa belki de kapıda borazanlar çaldırarak. Babamın kuşağındaki Türk erkekleri ne büyük bir ordu ve askerlik sevgisi besliyorlar.”¹⁶⁷ Özlü, babasının evin bir bölümünü Atatürk köşesi haline getirdiğinden, ulusal bayram günlerinde hep birlikte İstiklâl Marşı söylenmesini istediğinden ve evdeki diğer bireylerin bu tür uygulamalara direnmesinden de söz etmektedir.¹⁶⁸

Bununla birlikte ebeveynlerinin sahip olduğu meslekten çeşitli nedenlerle ayrımcılık görüp bundan rahatsızlığını dile getiren yazarlar da olmuştur:

Ne zaman yıldızlı pekiyi alsam, birkaç arkadaşım karşıma geçer, ‘Tabii, senin baban subay da ondan!’ derlerdi; kahrolurdum. Toplumdaki sınıfları öğrenişim, böyle başladı. Atanarak bu

¹⁶⁴ Güngör, **age**, 38.

¹⁶⁵ Alanyalı, **age**, 39.

¹⁶⁶ Korat, **age**, 122.

¹⁶⁷ Tezer Özlü, **age**, 7.

¹⁶⁸ Özlü, **age**, 12.

yöreye gelmiş bir ailenin çocuğu olmak, çitle çevrili bir lojmanda oturmak, sivillerin giremediği orduvine, kantine, plaja girebiliyor olmaktaydı sorun.¹⁶⁹

Berat Alanyalı, dışlanmış olmaktan ve kendisini çevresine istediği şekilde yansıtamamış oluşundan serzenişte bulunur. Toplumda çeşitli meslek gruplarının çocukları, yer yer ayrımcı statüye sahip olsalar da bazıları bu durumdan rahatsızlık duymuş; normal bir birey olamamanın ve ötekileştirilmenin sıkıntısını yaşamışlardır.

Kimi anılarda da yazarları, aile bireylerinin edindikleri meslekler kadar bu mesleği icra etmek zorunda bulundukları mekânlar etkilemiştir. Gürsel Korat, bunlardan biridir. Ev denildiğinde aklına gelenin kocaman sınıflı, her bir köşesinde dolaplar, haritalar, deney gereçleri, küreler, tebeşirler ve kitaplık bulunan koca bir okul olduğunu anlatır ve açıklar:

Bir ilkokul müdürü, babamı dürüst ve iyi bir adam olarak beğendiği için işe almış. O zamanlar hademeleri ilkokul müdürleri seçermiş: Sınav falan yok, müdür beğenmeliymiş o kadar. Annemle babam birlikte çalışmaya başlamışlar. Okulun alt katında, iki odalı bir bölüm varmış, oraya yerleşmişler. İşte benim bir okulda büyüme talihim böylece, sevinç kuşunun kanatlarından süzülüp sarı saçlı başıma konmuş.¹⁷⁰

Aile bireylerinin sahibi oldukları meslek kadar, çocuklarının meslek seçimleri hakkındaki yaklaşımları da önemlidir. Özellikle de tiyatrocu, gazeteci ve yazar olma hedefi taşıyan anı sahiplerinin bu meslekleri seçmelerinde ailelerinin desteğini almaları onlar için kolay olmamıştır. Eğitim hayatının mesleki seçimlerde belirleyici oluşu nedeniyle, henüz mesleğe başlamadan devam etmek istedikleri eğitim kurumunun seçimi sırasında başlamıştır yazarların sıkıntıları:

Lisenin son sınıfında iki şubeye ayrılacaktık. Ben edebiyat, tarih, felsefe, sosyoloji gibi dersleri, ötekilerden daha fazla seviyordum. O yüzden Edebiyat Şubesine gitmek istiyordum. Annemin fikri değişti. O, mühendislik, doktorluk gibi daha ‘elle tutulur’ işlerle ilgili bir mesleğe yönelmemi isterdi. Görüşünü söylese bile bunda ısrarcı olmuyordu.¹⁷¹

Çocuklarının meslek seçimlerinde yapacağı hatanın tedirginliğini yaşayan anne-baba tutumu günümüz şartlarında da karşılaşılabilen bir durumdur. Anılar arasında Haldun Dormen’in hâli de aynı konuya misal özelliktedir:

İlkokulu bitirdikten sonra Galatasaray Lisesi’ne gitmeye kararlıydım. Oysa babam beni High School adlı İngiliz okuluna yazdırmıştı. İnadım inattı gene. Galatasaray Lisesi’ne girmeye

¹⁶⁹ Alanyalı, **age**, 45.

¹⁷⁰ Korat, **age**, 119.

¹⁷¹ Öymen, **age**, 582-583.

karar vermiştim bir kez ve girecektim. Son dakikada, ricalar, pistonlar sayesinde kendimi Galatasaray'ın yetiştirici 3.sınıfına yazılmış buldum sonunda.¹⁷²

Bu ifadelerin sahibi Dormen, Galatasaray Lisesi'nin orta kısmını tamamladıktan sonra Robert Koleji'ne devam eder. Dormen'in anlatımlarına göre babasının onu bu okula yazdırmasının sebebi, mühendislik okuluna geçebilmesi düşüncesi olduğu hâlde; Dormen, bu okulda tiyatro çalışmalarına daha çok ağırlık verir. Annesinin “Yazıklar olsun... Bu kadar uğraş didin, oğlun artist olmaya kalsın. Maşallah... Herkesin şansı var çocuklarından yana”¹⁷³ gibi yakınmalarına rağmen, Dormen tiyatroyu bir meslek olarak seçmiştir.

Farklı bir konuya da işaret etmek gerekir ki, içinden bulunduğumuz dönemde bireyi ve dolayısıyla öğrenciyi merkeze alan bir sistem mevcuttur. Çeşitli tartışmalara neden olsa da birçok ebeveyn, çocuklarının bireysel farklılıklarını göz ardı ederek öğrencilerden hem yüksek bir performans göstermelerini beklemekte hem de basit bir kazanımı yerine getiren öğrenciyi adeta göklere çıkarmaktadır. Ancak anı metinleri incelendiğinde Başer'in anılarında yer verdiği birkaç cümle, günümüz ebeveynlerine çarpıcı bir kıyaslama niteliği sunmaktadır: “Ve ortaokul bitti. 50'nin üzerindeki sayıda öğrenciden sadece 4 kişi sınıfı doğrudan geçmiştik. Kısa bir sevinç süreci yaşadığımı ve ev halkından birkaçından ‘aferin’ aldığımı anımsıyorum.”¹⁷⁴ Burada öğrencinin başarısının, zaten yerine getirilmesi gereken bir görev olarak algılandığı ve pekiştirilmesinin de fazla abartı içermediği görülmektedir.

3.12. Beslenme ve Okul Harçlığı

Çoğu anıda okulda yapılan beslenme, okul harçlığı ile birlikte konu olmuştur. İncelenen anıları içeren yıllarda özel okullar ve kolejler dışında okul yemekhanesi tarafından hazırlanan bir beslenme öğünü ile karşılaşılmamış, okulda yapılan beslenmeler de evden getirilen yiyeceklerle ya da harçlık ile satın alınan gıdalarla sağlanmıştı: “Öğle tatilinde okulda karın doyurmanın en gerçekçi yöntemi, evden yiyecek getirmektir. Çünkü okulda yemek yoktu. Evden getirilen yiyecekler

¹⁷² Dormen, **age**, 39.

¹⁷³ Dormen, **age**, 39.

¹⁷⁴ Başer, **age**, 39.

‘jimnastikhane’ adını taşıyan ama birden fazla işlevi olan salonun bir bölümünde yenilirdi.¹⁷⁵

Elbette yaşanan döneme göre çocuklarca mühim olan yiyecek-içecek ürünleri, onlar ve akranlarınca popüler kabul edilen koleksiyon malzemelerine harcama yapmak, çocuk doğasına göre çok ciddiye alınan bir mesele olmuştur. Keza bu harcamaları yapmaktan yoksun kalmak da, onları ruhsal ve sosyal olarak etkilemektedir. Samet Ağaoğlu’nun anlatılarına göre evden getirilen yemeklerin okul yemekhanesinde ısıtılması gibi bir izlenim edinilmektedir. Zira Ağaoğlu anılarında, ekonomik durumu daha iyi olan öğrencilerin gösterişli sefer taslarından ısıttırarak yediklerinin yanında annesinin hazırladıklarını ortaya çıkarmanın gücüne gittiğini kaleme alır; kendisinin tercih etmek durumunda kaldığı öğle yemeği seçeneğini de açıklar:

Annemden para alarak öğle üzerleri eve gidiyormuş gibi okuldan çıkıp iki simitle karnımı doyurmaya başladım. Böylece her gün bir saat okulun yakınlarında, yarısı yangın yeri sokaklarda simitlerimi kemirerek yalnız başıma dolaşıyor, kendi kendime hayallere, düşüncelere dalıyor, yine kendi kendime konuşuyor, kederleniyor, neşeleniyordum.¹⁷⁶

Bunların dışında okul harçlığını okulda beslenme yapmak dışında değerlendiren yazarlardan da bahsedilebilir:

Kantinde yemek yemeyi sevmez, onun yerine okul çıkışında bir midye alır, bazen de turşu suyu içerdim. Kalan her kuruşumla da Dandy alırdım. Anahtarlık, peçete, kartpostal biriktirmek gibi işleri vardı o zamanlar bütün çocukların. Ben onların yerine Dandy sakızlarının içinden çıkan hayvan resimlerini biriktirirdim.¹⁷⁷

Okul harçlığını kitap okuma yatırımı halinde kullanan örneklerden de söz edilebilir: “Samsun’da kitap olanakları fazlaydı tabii. Harçlığım da vardı. Simit, turşu suyu, leblebi ve leblebi tozundan tasarruf edip kitap ve dergi alıyordum.”¹⁷⁸

Harçlık konusundan söz açıldığında, dönemine göre bir değerlendirme yapan bir yazar vardır. Hüsrev Hatemi, simit ve kâğıt fiyatlarının bir karşılaştırmasını yapar ki, objektif olarak düşünüldüğünde kendisine haklı kılacak örnekler mevcuttur. “Beş tane teksir kâğıdı beş kuruşa satılırken, şimdi A4 kâğıdı denen beyaz kâğıtların, üçü beş kuruşa satılırdı. Beş kuruşa bir simit alındığını düşünürsek bugün kâğıt fiyatlarının daha ucuz olduğunu fark ederiz. Bu fiyat karşılaştırması, bizim nesilden

¹⁷⁵ Öymen, *age*, 393.

¹⁷⁶ Ağaoğlu, *age*, 112.

¹⁷⁷ Çelik, *age*, 19.

¹⁷⁸ Güven Turan, *Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor*, (Haz: Filiz Özdem), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 148.

birçok kişinin neden beyaz kâğıdı buruşturup atarken, yüreğinin burkulduğunu da anlatmış olur bize.”¹⁷⁹

Aileler tarafından karşılanan beslenme ve harçlık dışında bir de okullarda dağıtımı yapılan gıdalarla ilgili bilgiler de anılarda yer almaktadır. Bu uygulamanın Gürsel Korat’ın anılarında ayrıntılı bir tasviri geçmektedir. Anne ve babası okulda hademe olarak görevli olan ve barındıkları yer de okulda bir odadan ibaret olan Korat, okul beslenmesi denilince şunları anımsar:

Odamızda kocaman, gürül gürül yanan bir kuzine vardı, üstünde okul çocuklarına dağıtılmak için hazırlanan koca kazan dolusu süt pişerdi. Bu süt, süt tozundan yapıldı, ölçüsüne göre de babam hazırlardı bunu. O zamanlar Amerikan yardımı olarak verilen ve üstünde “*Donated by the United States of America*”¹⁸⁰ yazılı bu süt tozu torbaları açıldığında, ortalığa güzel bir koku yayılırdı. Simit gibi ekmekler de gelirdi, sıcacık. Bunlar da dağıtılırdı çocuklara.¹⁸¹

Okullarda süt tozu dışında herhangi bir gıda yardımı çeşidine anılarda rastlanmamıştır. Beslenme değerinin yüksek olması ve uzun süre bozulmadan saklanabilmesi nedeniyle doğal afet ve felaketler sonrasında halkın beslenmesi için birçok ülke ve uluslararası örgüt tarafından süt tozunun tercih edildiği bilinmektedir.¹⁸² Ancak 1947-53 yılları arasında A.B.D. tarafından Marshall yardımları çerçevesince yapılan bu gıda yardımının sonraki yıllarda oldukça tartışmalı konulara da öncülük ettiği görülmektedir.¹⁸³

3.13. Sınavlar ve Değerlendirmeler

Eğitimin hemen her kademesinde başarı ölçümü ve bu ölçümün sonucuna göre de bir değerlendirme yapılmaktadır. Eğitimin amacının bireylerde davranış değişikliği meydana getirmek olduğu düşünüldüğünde, bu değişikliğin gerçekleşip gerçekleşmediğini ve ne düzeyde olduğunu öğrenmek adına yapılan sınavların da eğitim kadar köklü bir geçmişe dayandığını ileri sürmek mümkündür.

¹⁷⁹ Hatemi, **age**, 111.

¹⁸⁰ “Amerika Birleşik Devletleri tarafından bağışlanmıştır.”

¹⁸¹ Korat, **age**, 120-121.

¹⁸² Hasan Yaygın, “Sterilize Sütte Süttozu Aranması”, Gıda/The Journal of Food, dergipark.gov.tr/issue/6837/91724#article_cite, [30.01.2019]

¹⁸³ Ayrıntılı bilgi için bk: Çağrı Erhan, “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, C. 51, S. 1, DOI: 10.1501/SBFder_0000001907 Yayın Tarihi: 1996. [30.01.2019]

girmek zorundaydınız. O sınav birkaç öğretmenin önünde olurdu. Size soru üstüne soru sorarlardı.¹⁸⁵

Öymen'in açıkladığı ilkokulu bitirme sınavlarına, 1956 yılında ilkokuldan mezun olduğunu yazan Ahmet Yaşar Ocak da değinmiştir. Ocak, okunan derslerden yazılı ve sözlü imtihanlar yapıldığını belirtmekle yetinmiş her hangi bir ayrıntıya yer vermemiştir.¹⁸⁶

1946-54 arası dönemde Galatasaray Lisesi'nde öğrenim gören Ahmed Yüksel Özemre'nin aktarımına göre, zamanın yetiştirici sınıf olarak geçen hazırlık sınıfında her ayın son haftası imtihanlara ayrılmıştır. Her ayın başında da sınıfın birincisinden sonuncusuna kadar klâsman(sıralama) listesi ilân edilmektedir.¹⁸⁷ Özemre, kolejin ortaokul mezuniyeti için, bitirme imtihanları uygulandığını bildirir. Yazar, öğrencilerin son sınıfta okutulan derslerden sorumlu olmaları ve bir ay süresince bir imtihan heyeti huzurunda sözlü olarak imtihan edildikleri bilgisini aktarmaktadır.¹⁸⁸

Lise yıllarına ait anılarda Engin Ural, bazı derslerden bütünlemeye kaldığını ancak o zamanlar var olan ve kurul kararı denen bir sistemle notlarının 5'e yükseltilerek sınıf geçtiği bilgisini verir. Lise öğrenimi sırasında iki yıl kadar, okula takviye amaçlı özel ders alan Ural, bütünleme ile geçebildiği derslerine rağmen Pertevniyal Lisesi'ni birincilikle bitirdiğini¹⁸⁹ ifade eder ki, bu durum o tarihlerde (1950-1960) lise eğitiminin ne denli seçici olduğuna bir işaret sayılabilir. Bu denli eleyici bir sistemin varlığını eleştiren anı yazarları vardır. Daha sonra kendisi de öğretmen olan Faruk Toktamış, lise yıllarını gözden geçirirken bazı yorumlar yapar:

1950'li yıllarda üç karne döneminden oluşan bir eğitim-öğretim yılı yaşanırdı. Sınıf geçebilmek, üç karnede alınan not ortalamasının 4,5 olması gerekliydi, aksi halde bütünlemeye kalınırdı. Üç dersten de (4)'ten düşük not almak bütünleme, dört dersten kalmak ise bir yılın kaybı manasına geliyordu. Bu durumun ülke ekonomisine neler kaybettirdiği, maliyetinin hangi rakamlara çıkabildiği ancak yıllar sonra anlaşılacaktır.¹⁹⁰

Toktamış'a göre, öğrencilere bir üst sınıfa geçişte güçlükler yaşatılarak sınıf tekrarı yaptırılması, sayıları bilinmeyen ve ülkeye kariyerleriyle büyük hizmetler verebilecek olan birçok çocuk ve gencin kariyerini yarım bırakmasına sebep olmuştur. Kimi yazarlar da", genellikle lise dönemindeki öğretmenlerinin

¹⁸⁵ Öymen, **age**, 380.

¹⁸⁶ Ocak, **age**, 69'dan özetlenmiştir.

¹⁸⁷ Özemre, **age**, 30.

¹⁸⁸ Özemre, **age**, 93.

¹⁸⁹ Ural, **age**, 19'dan özetlenmiştir.

¹⁹⁰ D. Faruk Toktamış, **Bir Öğretmenin Anıları Eğitimin İçinde 42 Yıl**, (İstanbul: Kastaş Yay., 2008),

değerlendirme yöntemlerini eleştirmişler, onları adil bulmadıkları yönünde şikâyetlerini dile getirmişlerdir: “...görevlerini bir angarya gibi yapan, lütfen yapan bazı öğretmenlere güvenemiyorum. İçlerinde yazılı kağıtlarını okumadan, kafadan not verenler var. Öğrenci ile olan ilişkilerinin sıcaklığına göre ya da öğrencinin iyi vitrin yapmasına göre not verenler var.”¹⁹¹

Robert Kolej öğrencilerinden Şelale Birgen de, İngiliz Edebiyatı dersi öğretmenince hazırlanan bir sınavda öğretmenin, öğrenciler tarafından okunan kitaplardan kısa bölümler vererek onlarla ilgili yorum yapılmasını istediğini fakat daha evvel böyle bir soru şekliyle karşılaşmamış olduğu için de yaptığı yorumun beğenilmediğini ifade eder ve ekler: “...öncelikle okula yeni başlamış ve hiç bu tarzda bir sınavla, ya da öğretiyle karşılaşmamış öğrenciler için bu bir haksızlık. İkincisi, ilk haftadan ve ilk sınavda öğrencinin moralini bu denli bozmak, öğrenci psikolojisinden hiç anlamamaktır.”¹⁹²

Birgen, sözünü ettiği bu ilk sınavdan düşük not alan ve sınıfın üçte birinden daha fazla bir çoğunluğu oluşturan öğrencilerin, okulun danışmanı ile görüşmeye çağrılarak, bu okuldan ayrılıp Türkçe eğitim veren bir okula geçmelerinin önerildiğini aktarır. Bu durum da, kolejin şu günlerde birçok örneğinde görüldüğünün aksine öğrencilerini sermaye amaçlı görmediğinin ispatı niteliktedir.

Özemre de, Galatasaray Koleji’nde 11.sınıftaki bir yazılı imtihan uygulamasının öğrenciler tarafından adil bulunmadığını hikâye eden bir anısını dile getirmiştir. Bahsi geçen tarih dersinin son yazılı imtihanıdır ve öğretmenlerinin hem 9. hem 10. ve hem de 11.sınıfın müfredatından soracağını bildirmesi üzerine öğrenciler kendi aralarında karar vererek Question Posee yöntemi uygulamışlardır. Buna göre;

Hoca yazılıda ne sorarsa sorsun bütün talebeler, imtihan kağıtlarına, önceden aralarında anlaşmış oldukları soruların cevabını yazarlar. İmtihandan sonra, sınıf defterinin üzerine de kazaen (!) bir şişe çin mürekkebi dökülüvermiş olduğundan hocanın sınıf defterine kaydettiği sorular da ne yazık ki okunamaz olurlar.¹⁹³

Vefa Lisesi öğrencilerinden olan Haluk Yavuzer de cebir dersi öğretmenin, sınavlarda her öğrenci için ayrı soruları içeren sınav kâğıtları kullandığı bilgisini sunar. Öğrencilerin çeşitli sağlık sorunlarından ötürü bazı derslerde ya da yoklamalarda bulunamayışına örnek olarak; “yalnızca hafif sporları yapmama izin

¹⁹¹ Güngör, **age**, 38.

¹⁹² Birgen, **age**, 59.

¹⁹³ Özemre, **age**, 157.

veren yönetime ve bana uygun bir program hazırlayan hocalara minnet duymuştum”¹⁹⁴ ifadelerini kullanır.

3.14. Pansiyonlu Okullar

Pansiyon, “Bütünü veya bir bölümü sürekli veya belli bir zaman için kiraya verilen, isteğe göre yemek de veren ev”¹⁹⁵ kelime anlamına sahip olsa da, sonradan ‘ücretli öğrenci yurdu’ anlamını da karşılamıştır. Kelimenin kökeni Fransızca olup ‘ücret, maaş, rant, akar; kiralık oda’ sözcüklerinden alıntıdır.

Çalışmada geçen pansiyon, öğrencilerin eğitim hayatı süresince topluca konakladığı barınak manasına gelmektedir. “İlköğretim, ortaöğretim ya da yükseköğretim döneminde öğrencilerin barındıkları yurt, pansiyon ya da başka bir adla anılan yerlerin öğrencilere barınma, boş zamanlarını değerlendirme, derslerine çalışma, sınavlara hazırlanma, sosyal ihtiyaçlarını karşılama vb. fonksiyonları vardır.”¹⁹⁶

Yatılı eğitim sistemi, antik çağlardan orta çağlara kadar uzanan dönemde daha çok dinî eğitim veren kurumlarda ortaya çıkmış, Avrupa’da ilk kilise okulları örneklerinde görülmüş, Asya medeniyetlerinde ise medrese sistemlerinde var olmuştur. Yatılı okulların “Avrupa’da önce aristokrat sınıfın, sonrasında Rönesans, Reform ve Aydınlanma edimleriyle burjuva sınıfın zengin çocuklarının kabul edildiği modern ve pozitif”¹⁹⁷ bir sistem olduğu bilinmektedir. Avrupa’nın tersine Türk devletlerinde ise bu okullara yoksul halk çocukları yönelmiş ya da yönlendirilmiştir. “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda Nizamülmülk’ün kendi adını verdiği Nizamiye Medreseleri’ne dayanan bu geleneğin, Cumhuriyetin halkçılık ilkesinin eğitim ve öğretimdeki yansıması olarak ‘parasız yatılılık’a dönüştüğü savunulmaktadır.”¹⁹⁸

Öğrencilerin ailelerine uzak bir yerleşim yerinde eğitim görmeleri neticesinde gerekli hâle gelen pansiyonların ve öğrenci yurtlarının tarihi incelendiğinde, Tevhid-i

¹⁹⁴ Özemre, **age**, 65.

¹⁹⁵ Ayverdi, **age**, 2485.

¹⁹⁶ Ahmet Gündoğdu, “Suffa’dan Yurt’a Öğrenci Yatılı Hizmetleri”, **Eğitime Bakış**, S. 30, (Ankara, 2014), 2.

¹⁹⁷ Şener Şükrü Yiğitler, “Bir Yatılı Okul Klasığı: Hababam Sınıfı”, **Türk Edebiyatı**, S. 480, (İstanbul, 2013), 62.

¹⁹⁸ Yiğitler, **age**, 32.

Tedrisat Kanunu'nun kabulü ile kaldırılan medreselerin hücreleri görülmektedir.¹⁹⁹ Osmanlı'da ailesine uzak yerde öğrenimini sürdürenlerin barınma ihtiyacı için medrese hücreleri, beslenme ihtiyacı için de imarethaneler hizmet etmiştir. Tanzimat dönemi sonrası kurulan (1873) Darüşşafaka ise, Cumhuriyet ve sonrasında devam etmiş, ancak pansiyon ve öğrenci yurtlarından farklı olarak, maddi imkânları elverişsiz öğrencilere parasız yatılı olarak eğitim veren bir öğretim kurumudur. Dolayısıyla bu okulun yatılı eğitim vermekten başka bir seçeneği söz konusu değildir. İncelenen anılarda Darüşşafaka'da eğitim alan bir yazarla karşılaşılmamış fakat okulun kuruluş amacında olduğu gibi babasını veya annesini kaybetmiş, maddi olanakları yetersiz çocuklara hizmet vermek gayesinin çok da yerinde uygulanmadığı bir anıya rastlanmıştır. Edip Başer, uzaktan bir akrabasının önerisiyle öksüz ve yetim çocuklar için var olan Darüşşafaka Lisesi'ne bir dilekçe ile başvurmak için gitmiş ve okul müdür yardımcısının "Dayın var mı senin dayın"²⁰⁰ şeklinde bir soru yönelttiğini belirtmiştir. Başer'in kendisine sorulan soruyu anlayamayıp, "Var efendim, üç dayım var"²⁰¹ diye cevap vermesi üzerine müdür yardımcısının Başer'e, "O dayılarla olmaz oğlum, hadi sen git başka okula yazıl"²⁰² yanıtını verdiğini kaleme almıştır.

Anılarda genel olarak sözü geçen pansiyonlu okullar, askeri liseler ve kolejlerin yurtlarıdır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1989'dan itibaren devam eden uygulamalarından olan Yatılı İlköğretim Bölge Okulları (YİBO) ve Pansiyonlu İlköğretim Okulları (PİO) hakkında bilgi verebilecek düzeyde anıyla karşılaşılmamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında taşradaki okulların pansiyonları hakkında ise, bin dokuz yüz yirmilerin sonunda ortaokul eğitimini sürdüren Turan'ın anlatımlarına istinaden öğrenci yurdu formundan öte, sadece barınak tarzının görülebileceğini dile getirmek olasıdır:

"Ortaokulda aylık yiyecek istihkakımız patates, mısır unu, bir okka yağ ve bir okka da köy peynirinden ibaretti... Pansiyonda sobalar için odun veriliyordu. Kış mevsiminde sobalarımız yanardı. Yemek için lüzumlu yakacağı, sonbaharda çevredeki derenin otlarından sağlardık. Diğer zamanlarda iskele deresinden temin ettiğimiz çalı çırpıyı sırtımızda pansiyona taşırdık.

¹⁹⁹ Abdülkadir Tunç, "Türkiye'de Yükseköğrenim Yurtlarının Gelişimi", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi**, S. 3, (Ankara, 1995), 2.

²⁰⁰ Başer, **age**, 39.

²⁰¹ Başer, **age**, 39.

²⁰² Başer, **age**, 39.

Yemeklerimizi bu çalırlarla yapardık. Ekmek pişiremezdik. Mısır unundan hamur yapar, fırancala yerleştirdik...”²⁰³

Bu ifadelerin sahibi olan yazar Hesabali Turan, kendisi ile birlikte ortaokulda okuyan öğrencilerin yüzde sekseninin üç yıllık tahsilini bu şekilde sürdürdüğünü aktarır. Bir de sınav sonucu öğrenci alan parasız yatılı okullarda eğitim gören yazarlar vardır. Özellikle taşrada yoksul çocukların umudu olan parasız yatılı okullarında eğitim gören yazarlardan biri olarak Füzuran, anı kitabını da aynı adla yayımlamıştır. Küçük yaşta yetim kalan Füzuran bu eserinde, okuması için parasız yatılı okulda eğitim görmekten başka yolu olmadığını vurgular. Öğrencilerin başarısız olması ve sınıf tekrarı yapmaları durumunda, öğrenciye burslu okuduğu okuldaki masrafının bizzat ödetildiği bilgisine de yer verilmiştir.²⁰⁴ Benzeri bir bilgiye, Toktamış’ın anılarında da rastlanmaktadır. 1940’ların sonlarına doğru Balıkesir’de Necatibey Öğretmen Okulu’nda okumaya hak kazanan Toktamış’tan kayıt sırasında noter onaylı bir senet istenmiştir. Bunun nedeni, şöyle sıralanmaktadır:

Öğrenci, sınıfta kalarak devletin kendisi için yapacağı harcamaları boşa çıkartacak olursa veya mezuniyetinden sonra görev verilecek yere gitmezse ya da gidip istifa ederse, devlet bu senet karşılığı öğrenciye bu parayı tanzim ettirir.²⁰⁵

Doğan Cüceloğlu parasız yatılı okullar için “ikinci bir Ay’a gidiş gibi bir şey bu”²⁰⁶ ifadesini kullanarak hayranlığını, şaşkınlığını belirtmiştir. Yatılı okulla ilgili anılarını anlatanlardan biri olan Sezai Karakoç, konuyla ilgili doğrudan bir anı kaleme almamış olsa da hayatına ilişkin verdiği röportajlarda, söz konusu ikamet yeriyle ilgili hatırladıklarını anlatmıştır:

Tahta bavul, evet o yıllarda parasız yatılılığın ve taşralılığın bir başka belirgin işareti. Sezai Karakoç, ortaokula, bir parasız yatılı olarak işte böyle başlar. Okul, yabancılara yapılmış, Maraş’ın o yıllardaki tek kaloriferli taş binası. Bu binadaki kalorifer, ilk kez gördüğünden çocuğun aklından hiç çıkmaz. Belki de yıllar sonra ‘Kalorifer’ şiirine bu anıdan izler karışacaktır. Ama bu kalorifer, okulda hiç yanmayacaktır, çünkü bozulmuştur. Kışın fırtına olduğunda Ahır dağından kopan fırtına, o fırtınalı kış günlerinde 20 kişi el ele verip zorla okula gidiş... Okulda hem yatılı hem gündüzlü öğrenci vardır. O yıllarda hâlâ parasız yatılılara leyli meccanî, gündüzlülere ise neharî denmektedir.²⁰⁷

²⁰³ Turan, **age**, 29.

²⁰⁴ Füzuran, **age**, 16.

²⁰⁵ Toktamış, **age**, sf 39.

²⁰⁶ Cüceloğlu, **age**, 46.

²⁰⁷ Alâattin Karaca, “Bir Parasız Yatılı: Sezai Karakoç”, **Türk Edebiyatı**, S. 480, (İstanbul: 2013), 42.

Osmanlı döneminin sonlarında kurulan modern askeri eğitim kurumlarının başında gelen Kuleli Askeri Lisesi, yatılı eğitim veren bir okul olduğu için ‘Pansiyonlu Okullar’ başlığı altında değerlendirilmektedir. Fakat bu okul sadece barınma amaçlı bir yurda sahip olmayıp, eğitim şekli yönünden yatılı okul olarak 1845 yılından itibaren öğrenci yetiştirmektedir. Kuleli Askeri Lisesi hakkında da yine Başer’in anılarından bilgi edinmek mümkündür:

Okulda devlet her gereksinimimizi karşılıyordu. Çamaşırımız yıkıyor, haftada bir banyo yapabiliyoruz. Hatta her ay 29 kuruş öğrenci harçlığımız bile vardı. Bekâr öğrenciler de cumartesi günü öğleden sonra ve Pazar günü tam gün dışarı çıkabilir, ancak akşam belli saatte okula dönmeleri istenirdi.²⁰⁸

Başer’in sözünü ettiği bekâr öğrenciler, hafta sonları ailesi ya da bir akrabası İstanbul’da olanların yatılı olarak izine çıkanlardır.

Askeri lise programına benzer şekilde bazı kolejlerin de yatılı eğitim verdiği fakat ikameti yakında bulunan öğrencilerin istemeleri halinde koleje gündüzlü öğrenci olarak devam edebildiği bilgisi anılardan çıkarılır. Buna örnek olarak Galatasaray Koleji verilebilir. Kolejin ev izni haricinde bir de veli ziyaret günü olduğu bilgisi Dormen’in anılarında görülmektedir; “Çarşambaları okulun veli ziyaret günüydü. Herkesin annesi şişkince bir paketle gelir, orada bulunduğu sürede çocuğuna ne yedirebilirse yedirirdi.”²⁰⁹ Galatasaray Koleji’nin pansiyonu hakkında farklı bir bilgi de Özemre’nin anılarından okunmaktadır. Özemre, kendi zamanında okulun son sınıf öğrencileri ya da mezunları tarafından muallim muavini görevlendirildiği bilgisini sunmaktadır: “Muallim muavinlerinin görevi öğrencilerin etütlerde, yemekhanelerde ve yatakhanelerde sessiz ve düzenli hareket etmelerini sağlamak ve dersleri zayıf olan öğrencilere derslerde anlamadıkları yerleri etütlerde izah edip tahlil ettirmekten ibaretti.”²¹⁰

Değinildiği üzere Avrupa’da kilise okulları temelinde kurulup dini eğitim veren yatılı okul standardına, son dönem Osmanlı’da kurulan ve Türkiye Cumhuriyeti’nde devam eden ya da sonradan açılan kolejlerde de rastlanmaktadır. Karşılıklı söyleşi biçiminde anılarını birlikte kaleme alan Oya Baydar ve Melek Ulagay, hatıralarında Notre Dame de Sion Koleji hakkında konuşmuşlardır. 1950’li yıllarda Notre Dame de Sion’da eğitim alan Oya Baydar, dini anlamda olmasa da

²⁰⁸ Başer, **age**, 44.

²⁰⁹ Dormen, **age**, 44.

²¹⁰ Özemre, **age**, 74.

davranış, etik ve gündelik yaşam kuralları konusunda Katolik eğitimden geçtiğini belirtir:

Sabahları kara tahtada ‘devoir, devoir, devoir’ yani ‘vazife, vazife, vazife’ ya da ‘önce vazife’ yazardı. Önce bunu okurduk. Sonra en önemlisi: ‘Sen, her şeyden sorumlusun.’ Her zaman her şeyden sorumlu hissetmişimdir kendimi. Sokaktaki aç kediden de, insanlardan da, konu komşudan da, dünyadan da. Bu yüzden de hep eksiklenmişimdir sorumluluklarımı yerine getiremediğim için hep kendimi suçlu hissetmişimdir.²¹¹

Robert Koleji hakkında da Şelale Birgen, vakti zamanında bir yatılı öğrencisi olarak, oldukça ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Birgen’in anlatımlarına göre yatakhane kahvaltı, öğle ve akşam yemeği menüleri ve sunum şekli, bir okul yemekhanesinden ziyade lüks bir restoranı andırmaktadır. Akşam yemeği saati geldiğinde herkesin oturacağı masayı gösteren bir listeye bakıp yemekhaneye girdiğini, masalarda her sınıftan iki kişi ve bir öğretmen bulunduğunu, böylece herkesin en azından masadaki bir kişiyi tanımış olacağını ve bu yerleşim düzeninin her ay öğrencilere başka kişilerle oturup onları da tanıma olanağı vermek için yenilendiğini açıklar.²¹²

Birgen, yatakhane binasında gece, öğrencileri kontrol etmek için dolaşırken ayak sesinin duyulmaması için her zaman düz spor ayakkabılar giyen bir amir olduğundan söz eder ve pansiyondaki eğitim programı hakkında da şunları söyler:

Pansiyonda ilk haftalarda diğer bir eğitim olayıyla daha karşılaştık. Bir önceki yıl hazırlığı bitirmiş, çok başarılı lise birinci sınıf öğrencilerden üçü, biz hazırlık sınıfı öğrencilerine ders çalışma tekniklerini göstermek üzere sanırım görevlendirilmişlerdi. Akşam programımızda yemekten önce ve sonra birer saat olmak üzere iki saatlik etütümüz vardı. Bu etütlerde başımızda, yatılı son sınıf öğrencilerinden biri bulunurdu.²¹³

Farklı bir örnek de Burdur’dan ailesinin yanından ayrılarak lise eğitimine devam etmek için İzmir Ticaret Lisesi’ne kaydını yaptıran Ahmet Güngör’ün anılarında verilmektedir. Güngör, okulun yurtlarında yer bulamadığı için mecburen özel yurt arayışına girmiştir; birkaç ay zor şartlarda otelde konaklamasının ardından babası ile birlikte maarif yurduna kaydını yaptırmak için başvuruda bulunur; “Müdür, ‘haylazlık yapmaman, derslerine çalışman şartıyla seni yurda alıyorum. Ama haylazlığın, tembelliğin olursa ikinci dönem seni yurttan atarım bilmiş ol!’ şeklinde bir gözdağı vererek kaydımı yaptı.”²¹⁴ Güngör’ün anılarında yurt hayatı

²¹¹ Oya Baydar, Melek Ulagay, **Bir Dönem İki Kadın Birbirimizin Aynasında**, 2. bs. (İstanbul: Can Yayıncılık, 2011), 24.

²¹² Birgen, **age**, 48’den özetlenmiştir.

²¹³ Birgen, **age**, 51.

²¹⁴ Güngör, **age**, 30.

hakkında belirtilmiş farklı bir ayrıntı bulunmamakla birlikte kendisi de bu durumu şöyle özetler: “Diğer öğrenciler için buradaki ortam belki çok sıradan bir durum. Ancak benim için durum çok daha farklı. Üçüncü sınıf otel odalarında bunalımlar içinde geçen iki aydan sonra, buradaki düzenli yaşamın bir parçası olmanın ne büyük bir ayrıcalık olduğunun farkındayım.”²¹⁵

Aktarılan pansiyonlu okullar dışında köy enstitüleri de incelenmiştir. Köy enstitüleri, bina ve derslik ihtiyacının devlet tarafından tahsis edilmesi, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise halk tarafından sağlanması ile eğitimin sürdürüldüğü kurumlar olmuştur. Bununla birlikte devlet tarafından öğretmene kendi mülkiyetinde olmayan ancak öğrencileri ile birlikte işlemesi için bir tarla verilmiş ve tarlayı ekip üretimi sağlayan öğretmenin de gelir elde etmesi düzenine göre kurulmuştur. Böylece dersler yalnızca sınıfta geçmemiş, uygulanan eğitim, bir bakıma da iş eğitimi olmuştur. Teorik ve uygulamalı sürdürülen bu eğitimin üretici eğitim ortamı olduğuna değinilmektedir.²¹⁶ Enstitü mezunu yazarların aktarımlarına göre de üretici eğitim ortamının; çalışkanlığı, paylaşmayı, eşitlikçi olmayı aşıladığı belirtilmektedir. Köy enstitülerinde öğretmenlik yapanların anılarında hemen hemen hepsinin yakındığı durum, öğretmenlerin okuma yaşına gelen çocukları okula yazdırmaları konusunda köy halkını zorlamaları, çocuklarını kendi işlerinde çalıştırmanın daha yararlı olacağına inanan halkın öğretmen üzerinde olumsuz tepkisini toplamıştır. Dönemin devlet yönetimi ile eğitimin amacının ortak olduğu göz önünde bulundurulduğunda; henüz genç yaşta enstitü mezunu olup görevlendirilen öğretmenlerin de yerel yönetimler ile aralarında çatışmalar yaşandığı aşîkârdır. Çünkü devletin bir temsilcisi olan öğretmenin yaşanan tüm sıkıntıları bakanlığa iletmesi, çalıştığı bölgedeki nahiye müdürleri ve kaymakamlar tarafından sevilmemesine de neden olmuştur. Bunun örnekleri ile Makal’ın anılarında oldukça sık karşılaşılmaktadır.

Köy enstitülerine dair oldukça fazla anı yazılmıştır. Çalışmada yararlanılan yazarlar arasında Süleyman Edip Balkır, Şevket Süreyya Aydemir, Mahmut Makal ve Pakize Türkoğlu köy enstitülerinde eğitim alan yazarlardır. Türkoğlu’nun kaleme aldığı *Kısa Süren Hasat Köy Enstitüsünde Öğrenci Olmak* adlı eser, kendisinin enstitüdeki öğrencilik ve devamındaki öğretmenlik anılarından derlenmiştir. Ayrıca köy enstitülerinin açıldığı dönemlerde bakanlıkta memur olarak görev yapan Melih

²¹⁵ Güngör, *age*, 31.

²¹⁶ Melih Cevdet Anday, *Akan Zaman Duran Zaman-1*, (İstanbul: Adam Yayınları, 1984), 61.

Cevdet Anday'ın *Akan Zaman Duran Zaman* adlı denemelerinin yer aldığı kitaptan da yararlanılmıştır.

3.15. Dönemin Siyasi Koşullarının Eğitim Üzerindeki Etkisi

Ele alınan anılarda aynı döneme tesadüf edenler veya farklı yılları anlatanlar olduğu gibi, her bir siyasî olaydan ayrı olarak etkilenen coğrafyaları sunan örnekler de mevcuttur. Kimi durumlarda yalnızca yaşıyanı tarafından hissedilebilen yaşantıların tarihin yorumlanmasında derin bir kaynaklık edeceği anlaşılabılır. Anı yazarları, ağırlıklı olarak 1940, 1950 ve 1960'lı yılların siyasî etkilerinden bahsetmektedir. Her ne kadar yazarların çocukluk yıllarına tekabül eden bu dönemlerde, çocuk benlikleri ile kavramalarının güç olacağı durumları, adeta bilincindeymiş gibi kaleme almış olsalar da, kendilerinin siyasi kimliklerini kazandıktan sonra bu anıları yazmış oldukları ihtimali yüksektir. Yine de farklı bakış açılarını içeren yaşantıların sunulmuş olması ve bunların birlikte değerlendirilmesi anlamlı olmalıdır.

İncelenen anılar içinde farklı olarak yalnızca bir eserin yaşıyanı tarafından yazıya geçirilmediğini belirtmek gerekir. *Taş Mektep* adlı bu kaynakta yazar okulun inşa edilmesinden başlayıp yıkıldığı güne kadar geçen zamanı konu almış; bu zaman aralığındaki eğitim-öğrenim gören kişilerin ve öğretim görevlilerinin anılarını da adeta bütün her şeye şahit olmuşçasına tarihten ilham alarak yazıya dökmüştür. 1880'li yıllarda Ankara'nın ilk idadisi olarak inşa edilip 1917'de sultanîye dönüştürülen ve Tevhid-i Tedrisat(1924) ile adı Ankara Erkek Lisesi olarak değiştirilen bu okul 1940 senesinde yıkılmıştır. Yıkıldıktan sonra başka bir yere yeniden yapıldığında ise okula, Ankara Atatürk Lisesi adı verilmiştir. 1940'a kadar eğitim veren bina, halk arasında yaygın bilinen adıyla Taş Mektep olarak anılmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar, Faruk Nafiz Çamlıbel, Orhan Veli Kanık, Oktay Rıfat, Melih Cevdet Anday, Nurullah Ataç ve daha birçoklarına eğitim yuvası olan Taş Mektep adeta Cumhuriyet tarihinden kesitler sunmaktadır.

Taş Mektep'in, var olduğu dönemin siyasî koşullarından etkilenmek bir yana ülke siyasetinin kurulmasında büyük rol aldığını belirtmek yerinde olacaktır. Çünkü 1908 I. Meşrutiyet'in ilânından itibaren bu okulun öğretmen ve öğrencileri memleket işleriyle ilgilenmiş, Kurtuluş Savaşı yıllarında da aktif olarak görev almıştır.²¹⁷

²¹⁷ Turan Tanyer, *Taş Mektep*, (İstanbul: YAPI KREDİ YAYINLARI, 2005), 46.

1922’de cephedeki savaşın sonu görölmekteyken okulda sık değışen hocaların ve sürekli ziyarette bulunan maarif vekillerinin ulusal ruhu daima harekette tutacak konuşmalar yaptıkları ve öğrencilere bu konuda çeşitli sorular sordukları görölmektedir.²¹⁸

Hüsrev Hatemi, Altan Öymen ve Haldun Dormen’in ilkokul yıllarını kapsayan 1940’lı yıllarda, Türkiye ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan zor bir dönemden geçmektedir. Dünya II. Dünya savaşını yaşamaktadır. Türkiye’de ekonomik kıtlıklar, askerî tedbirler ve bir taftan da hızlı kültür reformları söz konusudur. İlkokul yılları bu döneme rast gelenler, söz konusu siyasî ve toplumsal gelişmelerin tesirinde olduğu görölmektedir. Bu etkileri anılardan da açık bir şekilde görmek mümkündür.

Babam özellikle savaş haberlerini dikkatle dinlerdi. Ben de dinlerdim. Anlamayıp da merak ettiğim şeyleri ona sorarak anlamaya çalışırdım. Bu, okulda ertesi günkü teneffüs sohbetlerimiz için de gerekliydi. Savaşla ilgili gelişmeler sadece büyüklerin değil çocukların da konusuydu. Bizim yaşlarımızdaki çocuklar daha savaşın öncesinden beri sadece Hitler, Mussolini, Stalin gibi dönemin devamlı diktatörlerini değil, İngiltere ve Fransa gibi demokratik ülkelerin değışken başbakanlarının adlarını da bilirdi.²¹⁹

Öymen’in sözünü ettiği İkinci Dünya Savaşı yıllarında, kendisi bir ilkokul öğrencisidir. Her ne kadar Öymen, o yaşlarında kendisinin ve akranlarının gündem hakkında takipte bulunduğunu dile getirirse de; aynı yıllar için Dormen, “Savaş sözleri bizim yaşımızdakileri etkilemiyordu ama gece gündüz büyüklerin arasında savaştan başka şey konuşulduğunu da pek duymuyorduk”²²⁰ ifadelerini kullanır. Savaşın yol açtığı ekonomik bunalımların okul ve eğitim hayatındaki etkilerine de Öymen, anılarında değinmektedir:

Ders araçlarında da daralma vardı. Kâğıt kıtlığı başlamıştı. Okullarda da, eskiden bembeyaz kağıtlı defterlere yazardık, onlar ya çok pahalılaşmış ya da bulunmaz olmuştu. Yerlerini, sayfalarının adı beyaz, ama sarıya çalan, üzerindeki yazıyı silgiyle silerseniz yırtılan veya yırtılmasına ramak kalan defterler kalmıştı.²²¹

1945’ten itibaren de ortaokul öğrencisi olan Öymen, o dönemlerde bazı kız ve erkek öğrencilerin ortaokul ve lise binalarının ayrı olduğunu ve Ankara’da devletin erkek öğrenciler için dört ortaokulu bulunduğunu, bunların adlarının da ‘Birinci, İkinci Ortaokul, ... Dördüncü Ortaokul’ şeklinde sayılardan oluştuğunu nakleder. Beşinci Ortaokul da kızlar için ayrılmış bir ortaokuludur. Öymen’in anlatımlarına

²¹⁸ Tanyer, **age**, 49.

²¹⁹ Öymen, **age**, 144.

²²⁰ Dormen, **age**, 42.

²²¹ Öymen, **age**, 216.

göre henüz ortaokulda iken öğrenciler arasında çeşitli siyasi düşünce farklılıkları, parti yanlılığı bulunmaktaydı. Lise yıllarındaki vaziyeti içinse, “1947’nin olaylarını, eylülde başlayan yeni ders yılında yakında izliyorduk. Artık onuncu sınıftaydık. Üniversite çağına yaklaşmıştık. Demokrasiye ısınmıştık”²²² tasvirini yapar. Ortaokul ve lise öğrenimini kolejde sürdüren Kırâç’ın anılarında da, eğitim ortamındaki etkilerinden söz edilmese de okul dışındaki sosyal yaşamda ve eğitimle ilgili tercihlerde siyasî gündemin etkilerine yer verilir. Kırâç, bir cümlesi ile belki de dönemin genç neslinin içinde bulunduğu ironiyi özetlemiş olur: “Solculuğa heves eden ancak servetin her türlü imkânlarından yararlanan bir gruptuk.”²²³

Hatemi de aynı yılları konu alırken, “1946 seçimleri, ben ilkokul ikinci sınıfta iken yapıldı. Ancak o zaman İnönü’nün muhalifleri de olduğunu biz çocuklar öğrendik.” şeklinde anımsamasına rağmen 1946 seçimlerinden sonra neden söylediklerini pek bilmedikleri bazı sözleri ara sıra tekrarladığını fakat net olarak bir şey bilmeyip büyüklere özendiklerini açıklar. 1940’lardan 1950’lilere geçişi de özetleyici analizlerde bulunan Hatemi’nin, “1940’lı yıllarda yerli malı kullanmak ve çorap yamamak ilkokullarda erdem gibi öğretilirken, 50’li yıllarda bunlar unutulmaya yüz tuttu”²²⁴ yorumu, çocukluk yıllarına dair özlemine yansıtılmaktadır. Çünkü 1950’li yıllardan sonra demokrasinin yanlış yorumlanarak nezaketin unutulduğundan dem vurmaktadır Hatemi. Ancak bu özlemi, 1950 ve sonraki yıllarını da kapsar. Öğretmenlerinin hassasiyetlerini de saygıyla anımsayan yazar, “Tarih kitabında sadece ‘Muhammed’ yazdığını gören Tarih öğretmenimiz, ‘yanına Hazret-i kelimesini yazın çocuklar. Bu kitap iyi bir kitap fakat burada dikkatsiz davranılmış’ demişti. Tarih öğretmenimiz, makyajlı, yapay sarı saçlı, başı açık bir hanımdı”²²⁵ diyerek öğretmenlerinin irtica ile eski alfabenin de başka şey olduğunu anlayacak olgunlukta kişiler olduğunu vurgular. Zira Hatemi, kendisinin de kardeşinin de 1950-1960 yılları arasında eski harfleri okuyabildikleri için, öğretmenlerinden takdir gördüklerini belirtir.

Hatemi’nin, bir dönem şiirleri yasaklanan ve siyasî düşünceleri nedeniyle yaşamının bir bölümünü sürgün olarak geçiren Nazım Hikmet hakkında, dolaylı da olsa bir anısı vardır. Şişli Talat Paşa İlkokulu beşinci sınıfta öğretmeninin: ‘Çocuklar, Nazım Hikmet’in siyasî tarafı ile ilgilenmeyin, o iyi bir şairdir. Benim kara tahtaya

²²² Öymen, **age**, 573.

²²³ Kırâç, **age**, 52.

²²⁴ Hatemi, **age**, 78.

²²⁵ Hatemi, **age**, 170.

yazdıracağım *Bahr-i Hazer* şiirini hepiniz defterinize kopye edin ve ezberleyin.’ dediğini nakleder. Bunun üzerinden bir hafta geçmesiyle öğretmenin defterleri kontrol etmesi sırasında bir öğrencinin defterinde ağabeyi tarafından, Nazım Hikmet aleyhine bir not yazılı bulan öğretmen hiddetlenerek, öğrencisine bir tokat atar. Ve bu olay daha sonra farklı bir boyut kazanır. Bir ay sonrasında sınıfa müfettiş ziyareti gerçekleşir. Müfettiş sıradan kontrolleri yaptıktan sonra sınıftan bir öğrenciye şiir okumasını söyler. Öğrencinin Nazım Hikmet’e ait olan *Bahr-i Hazer* şiirini okumasıyla durgunlaşan müfettiş, sınıf öğretmeni ile birlikte dışarı çıkar. Hatemi, öğretmenin sınıfa döndüğünde defterlerindeki Nazım Hikmet şiirinin yazılı olduğu sayfayı açmalarını istediğini belirtir. Öğretmen tüm öğrencilerin defterinden bahsi geçen sayfayı yırtmıştır. Ancak, sanılanın aksine, bu şiiri yazdırmasından değil, başka bir nedenden dolayı müfettiş öğretmeni dışarıya davet etmiştir. Öğretmen bu durumu şöyle izah eder: ‘Ben bir kelimeyi yanlış yazdırmışım. Müfettiş doğrusunu yazdırmamı istedi.’²²⁶ Hatemi’nin değerlendirmelerine göre de belirli yıllarda bazı fikirleri benimsemek kolay olmamıştır ve şahısların düşüncelerine göre bazı değerler biçmek güçtür.

Ülke içindeki siyasî olayların eğitime etkilerine değinildiği gibi, yabancı okullarda ve kolejlerde okuyan anı sahiplerinin de metinlerinden anlaşılacağı üzere; Avrupa, Rusya ve Amerika gibi ülkelerin geçirmiş olduğu siyasî bunalımların ya da değişimlerin de eğitim üzerindeki etkisinden söz etmek mümkündür. Tezer Özlü’nün anılarından hareketle bu etkilerin örneklerine yer verilebilir;

İlkokul birdeyim. Stalin’in ölümü büyük bir bayram gibi kutlanıyor. Haritalar üzerinde oynuyoruz. Sovyetler Birliği’ne Stalin’in mezar taşını dikiyoruz. Eisenhower bir melek. Cumhurbaşkanı olunca, ‘Amerika kardeş! Amerika kardeş!’ diye el ele tutuşup zıplıyoruz.’²²⁷

1950’lilerin sonlarını, bu yıllarda imam hatip okulu öğrencisi olan Ocak’ın anılarında okumak mümkündür. Ocak, ilk açılan imam hatip okullarında dönemin iktidarının da tasvibiyle okullarda istenmeyen birtakım olayların gelişmesine engel olmak amacıyla meslek derslerinin dışındaki öğretmenlerin, dinle ilgisi olmayan şahıslardan seçildiğini ifade etmektedir. Bir öğretmenin ateist olduğunu fakat sınıfta kendi inancını yansıtır tartışma yaratmadığını, adeta öğretmenin bu çekişme ortamından özellikle kaçındığını belirtir Ocak. İmam hatip okulu profiline karşıt bir imaj gibi görünse de, birtakım değerlerin yaşatılmasında ve korunmasında, ateist

²²⁶ Hatemi, *age*, 409-410’tan özetlenmiştir.

²²⁷ Özlü, *age*, 20.

olan öğretmenleriyle bir çelişkiye düşmediklerini, ramazan ve kurban bayramlarında da diğer öğretmenleri gibi onu da ziyaret edip elini öptüklerini, öğretmenlerinden de samimi bir karşılık gördüklerini vurgular. Ocak'ın anlatımları, o yıllarda değerlerin ve inancın saygı çerçevesinde korunabildiğine güzel bir örnek sergilemektedir. Buna rağmen yazarın bazı durumlarda karşılıklı saygının esirgenmesine de örnekleri vardır. Ocak, yine imam hatip okulunda bir öğretmenin derse akşamdan kalma hali ile, ağzı içki kokarak gelmesinden konu açar. Fakat sözü ettiği öğretmenin harika ders işlediğini, kendisinin edebiyat zevkinin uyanıp gelişmesinde rolünün çok büyük olduğunu vurgular. Tüm bu örnekler, değerlerin ve kimliklerin, şekilcilikten uzak bir boyutta ele alındığını sunmaktadır. Keza okul yönetimi olarak da benzer imajın sergilendiğini Ocak'ın anılarından çıkarabiliriz.²²⁸

1958 veya 1959 yıllarından birinin 10 Kasım gününde okul bahçesinde yapılan törenin ardından sınıflara girilip derslere devam edilmiştir. Ocak'ın sınıfının o derste ki öğretmenin o gün gelmemesi üzerine öğrenciler bahçede kalmışlardır. Bahçede kovalamaca oynayan öğrenciler farkında olmayarak Atatürk büstünün kaidesine çarpmışlar ve büst düşerek kırılmıştır. Sesi içerden duyan okul müdürü öfkeyle bunu kimin yaptığını sormuş, kendini savunmaya çalışan öğrencileri de dinlemeyerek onları tekme tokat dövmüştür. Ocak, daha sonra anlamakta olduğu bu hadise üzerine şu yorumu yapar: “Müdür bey büstün kırılmış olmasından ziyade, büstün kırılmış olmasının duyulmasından korktuğu için kızmış.”²²⁹ Okul müdürüne göre dönemin iktidarına aleyhte haber yapan bir gazetede, “ ‘Yozgat İmam Hatip Okulu’nda Atatürk büstüne saldırı... Öğrenciler 10 Kasım günü Atatürk’ün büstünü kırdılar!...’ diye bir haber çıkar da, hem okul hem kendisi şaibe altında kalır endişesi ile, öylesine aşırı bir tepki vermiş.”²³⁰

Görüldüğü üzere, nedeni ve nasıl geliştiği tam olarak anlaşılmayan her türlü olay, kuşkuya ve çarpıtılmaya müsait bir zemin hazırlamaktadır. 1960'lara tanıklık eden anılara da Güngör'ün kaleminde rastlanmaktadır. Mayıs 1960 darbesine lise yıllarında müşahit olan Güngör'ün cümleleri anılarında okunabilir:

Bitirme sınavlarını saymazsak bugün okulun son günü. Boş geçen bir ve ikinci dersler tam bir curcuna, bir şamata içinde geçti. Bağırış çağırış içinde askerin yönetime el koyması bir bayram

²²⁸ Ocak, **age**, 79-85 arasından özetlenmiştir.

²²⁹ Ocak, **age**, 85.

²³⁰ Ocak, **age**, 85.

sevinciyle tartışıldı ve çoğunluk tarafından coşkuyla alkışlandı. Sıralar üst üste konularak yaratılan boş alanda halaylar çekildi, şarkılar, türküler söylendi.²³¹

Güngör, devamındaki ifadelerinde sınıftaki bu şamatanın yönetimin de ilgisini çektiğini, müdür muavininin sınıfa girerek son derece heyecanlı bir vaziyette, dönemin iktidarının diktaya doğru giderken askerin tam zamanında müdahale ederek ülkeyi bir uçurumun kenarından aldığı gibi ifadeler kullandığını, bazı öğretmenlerin de gelip benzer şeyler söylediklerini aktarır.

3.16. Tatiller

İlkçağ uygarlıklarından itibaren hayatta kalabilmek amacıyla mücadele eden, temel gereksinimi beslenme, barınma ve korunma ile sınırlı kalan insan ve toplum; Coğrafi Keşifler, Rönesans, Aydınlanma Çağı ve takibinde de Sanayi Devrimi ile yaşam gayesine farklı bir rota çizmiştir. Yüzyıllarca yaşanan bu değişim, çalışma hayatını da etkilemiş ve değiştirmiştir. “İnsanlığın 18. yüzyıla kadar görmediği, hayatı kolaylaştırıcı, zenginleştirici, refahı arttırıcı yeni makinalar ve fabrikalar devreye girerken, yeni kurumlar ve kurumlara ilişkin olgular da beraberinde gelmiş”²³² ve bunlara dair birçok kavram ortaya çıkmıştır. *Tatil* kavramının da geçmişi, bu zamanlara uzanmaktadır. “...çalışma hayatındaki aktif bireyler için ‘Boş Zaman’ çoğunlukla ‘Tatil’ kavramı ile aynı anlama gelmeye başlamıştır. Fiziksel dinlenme, eğlenme, aile ve arkadaşlarla geçirilen zamanlar hem ‘Boş Zaman’ hem de ‘Tatil’ kavramı içinde yer alması, birbiri yerine kullanılmasına neden olmuştur.”²³³

Kökeni Arapçadan gelen tatil kelimesi, “dinlenmek ve eğlenmek maksadıyla çalışılmadan geçirilen süre”²³⁴ tanımına sahiptir. Çalışmaya ve eğitime uzun bir ara verilerek ve genellikle dinlence, eğlence ve bir sonraki faaliyet dönemine hazırlık ile geçirilen bu zaman dilimine dair anılarda incelenecek olan, eğitim-öğretim dönemlerinde, sonraki döneme geçiş öncesi verilen ve yılda iki kez uygulanan yarı yıl tatili ile yaz tatilleri olacaktır. Osmanlı medrese eğitimindeki tatil uygulaması hakkında, talebelerin üç aylarda (Recep, Şaban Ramazan) farklı amaçlarla cerre çıktıkları bilgisi mevcuttur. Cerre çıkmak, “...bir yıl boyunca ihtiyaçlarını giderebilmek için biraz para kazanabilmek, hem öğrendiklerini tatbik etmek, hem de

²³¹ Güngör, **age**, 133.

²³² Mustafa Gündüz, “Modern Eğitimin Doğuşu ve Alternatif Eğitim Paradigmaları”, **Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2013, Eğitim Felsefesi Özel Sayı I, 69.

²³³ Önder Deniz, “Cumhuriyet Döneminde Tatil Kavramı ve 1935 Tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu”, **ÇTTAD**, XI/23, 2011/Güz, 58.

²³⁴ Ayverdi, **age**, S. 3, s. 3089.

halkın arasına karışarak, toplumu tanımak maksatlarıyla”²³⁵ yerine getirilen bir uygulamadır. Bunun dışında yılın belirli günlerinde dini bayramlar ile haftalık tatillere değinmek gerekirse; Cumhuriyet öncesinde Osmanlı’da, “...devletin çok uluslu olması, tatil günlerinin çalışma hayatında farklı uygulanmasına neden olmuştur. Ticaretle uğraşan Müslüman, Hristiyan ve Musevi tüccar ve esnaf, kendi dini yapısına göre tatil günlerini belirlemişti.”²³⁶ Osmanlı’dan miras kalan çalışma hayatının yapısı, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminde de uygulanmaya başlamış ancak düzeltmelere uğramıştır.

İlk olarak İzmir İktisat Kongresi’nin (17 Şubat-4 Mart 1923) bir yıl sonrası, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, 1924 yılında Hafta Tatili Kanunu yasalaşmış ve buna göre geleneksel uygulamada olduğu gibi haftanın bir günü (cuma) bütün çalışanların tatil yapması öngörülmüştür. Fakat sanayileşmiş ülkelerin çoğunda hafta tatilinin pazar günü uygulanıyor olması Türkiye’de iş kaybı oluşturduğu gerekçesiyle, 1935 yılından itibaren hafta tatili pazar günü olarak değiştirilmiştir.²³⁷

Yaz tatillerini anlatan anı yazarlarından bir kısmı, öğrencilikleri döneminde içinde bulundukları ekonomik sıkıntılar gereği para kazanmak amaçlı çalışmak durumunda kalmışlardır. Öte yandan günümüzde ticari faaliyete dönüşen ‘yaz tatiline çıkma’ eyleminin bazı yazarların anılarından hareketle erken dönem cumhuriyet yıllarında görülmeye başladığı yorumlanabilir: “1930’lu yıllarda doğanlar arasında, bulunduğu şehirden başka şehir görmeden yirmi yaşına gelenler olurdu. Çünkü yaz izni diye bir kavram yaygınlaşmamıştı. Yazın çocuklar da alınarak Marmaris’e, Bodrum’a gidilmesi, 1960’lı yıllarda başladı.”²³⁸ Fakat burada Hatemi’nin kastettiği durum, 1960’lardan önce yaz tatilinin olmaması değil, sadece tatilin geçirilme şekli ve yeri hakkındadır. Çünkü Öymen’in de anılarından hareketle söylenebilir ki, 1930’lu yıllardan itibaren haziran, temmuz ve ağustos aylarında yaz tatili uygulaması yapılmaktadır. Öymen, yalnızca bir yıl (1941), bu takvimde değişiklik olduğundan söz eder: “Biz Türkiye’deki ilkokulların 3’üncü sınıf öğrencileri, o nisan ayında 4’üncü sınıfa geçtik. Okullar o yıl Haziran ayı yerine Nisan ayının 14’ünde tatile girdi. Bunun nedeni, hükûmetin-İstanbul dahil- Trakya kesimindeki sivil halkı İç Anadolu’ya gitmeye teşvik eden kararlar almasıydı.”²³⁹

²³⁵ Mustafa Gündüz, **Eğitimci Yönüyle Ahmed Cevdet Paşa**, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012), 63.

²³⁶ Deniz, **age**, 62.

²³⁷ Deniz, **age**, 63-64’ten özetlenmiştir.

²³⁸ Hatemi, **age**, 64.

²³⁹ Öymen, **age**, 255.

Eğitime ara verilen yaz tatillerini para kazanmak ya da ailesinin geçimine yardımcı olmak amaçlı geçiren yazarların sayısı da az değildir. Tatil deyince pek çok kişinin aklına gezme, dinlenme, eğlence gelir. Ama kırsal kesimdeki öğrenciler için yaz tatili, yoğun geçen bir çalışma dönemi demektir. Güngör, yaz tatilleri hakkında, “Benim yaz tatilim de bu minval üzere, köylük yerinde yapılan çiftçiliğin bütün şartlarını yerine getirerek geçti.”²⁴⁰ örneğini sunar.

Ayrıca yaz tatilinde ekonomik gelir sağlamak amaçlı çalışmayla birlikte Kur’an okuma eğitimi de alan yazar örnekleri vardır: “benim için yaz tatili demek, sabah erkenden amcamla birlikte yola çıkıp önce Kuran kursuna katılmak, arkasında marangoz ya da terzi çıraklığı görevine başlamak, akşama kadar çalıştıktan sonra yine onunla birlikte önce akşam namazı için camiye, oradan da eve gitmek, erken vakitte de yatmak demekti.”²⁴¹

Günümüzde de yaz tatillerinde benzer aktiviteleri yerine getiren öğrenciler vardır. Fakat nceki yıllarda daha sık karşılaşılan ve içinde bulunduğumuz zamanlarda nadir de olsa görülebilen bir başka durum daha söz konusudur ki; kimi yazarlar okul saatleri dışında, tatil günleri olmaksızın gelir elde etmek ve bunun için de bir işte çalışmak mecburiyetinde kalmıştır. Başer, bir yakınının önerisiyle, aynı sınıfta okudukları ancak başarısı kendisine göre daha düşük olan bir arkadaşıyla, okuldaki günlük ödevlerini birlikte yaparak gelir elde ettiğini yazar. Daha öncesinde de Başer’in yerine getirdiği bir gelir elde etme yöntemi vardır:

Kim olduğunu anımsayamadığım bir arkadaşımın verdiği akla uyarak, elime geçen 25-50 kuruş gibi paralarla yol üzerindeki bir bakkaldan kağıtlı şekerler alıp okulda bunların tanesini iki buçuk kuruştan satmaya başladım. Böylece artan sermayeyi, ertesı gün okula giderken tatlıcıdan çeyrek francala arasına çok sevdiğim tahin helvası koydurarak alabilecek miktara ykseltiyordum. Bu arada yeniden bir miktar çeker alacak parayı da ayırmaya dikkat ederdim. Gördüğünüz gibi “kapitalist düzen”in hiç olmazsa ticaret yanına daha o yaşta, farkında olmadan da olsa, kıyısından bulaşmışlığım olmuş.²⁴²

Bizzat kendileri olmasa da ailesinin geçimini sağlamak zorunda kalan öğrencilere şahitlik eden yazarlar da vardır. Ağaoğlu, bu durumdaki bir sınıf arkadaşını anımsar; “İsmail Hikmet, okuldan çıkar çıkmaz işportasını boynuna takar, Mahmutpaşa’da bir aşağı, bir yukarı dolaşarak ailenin ekmek parasına yardımcı olurdu.”²⁴³ Okul saatleri dışında para kazanmak, elbette her zaman mecburi

²⁴⁰ Güngör, **age**, 50.

²⁴¹ Başer, **age**, 27.

²⁴² Başer, **age**, 38.

²⁴³ Ağaoğlu, **age**, 119.

koşullarda da yerine getirilen bir zorunluluk olmamıştır. Kimi yazarlar, zanaat öğrenmek kimi de okul harçlığını ya da kitaplarını kendi kazancı ile almak isteği sonucu okul saatleri dışında çalışmışlardır; “*Doğan Kardeş* için kendi paramı kendim kazanırım. Biriktirilmiş bayram harçlıklarından sermayeyi denkleştirip iş hayatına atılıyorum. Mahallede ‘Şans-Kader-Kısmet’ çekilişi yaptırmaktan pazarda su satmaya kadar türlü maceraya girişiyorum.”²⁴⁴ Hatta kimi yazarlar da bu çalışma hayatına kendi istekleri ile atıldığından söz eder: “Annemin bütün itirazlarına karşın, babamın desteğiyle, (‘Bırak hanım, hayatı öğrensin’ sözleri hâlâ kulağımda), hemen bütün dükkânlarda, pazar tezgâhlarında çıraklık yaptım.”²⁴⁵

Diğer anılarda geçen tatil aktarımlarından farklı olarak kolej anılarını anlatan Özemre, yetiştirici(hazırlık) sınıfındaki başarılarından ötürü okul aile birliği tarafından yaz tatili süresi içindeki bir on beş gün boyunca yaz kampına gönderildiğine değinmektedir. Hatta yazar, kendisine verilen bu tatil hakkını bildiren mektubu, kitabında aynen yayımlamıştır.²⁴⁶

3.17. Öğretmenlerin Anılarında Eğitim

Öğretmenlerin anılarından hareketle başlı başına bir araştırma hazırlanabileceği söylenebilir. Yalnızca öğretmenlerin anılarını konu alan eserler de bulunmaktadır²⁴⁷ ve bu çalışmada bu eserlerden yararlanılmıştır. Ancak bu başlık dâhilinde, öğretmen yazarların değinmiş oldukları anılardan alıntılar bulunacaktır. 1924 yılında Edirne Muallim Mektebi’nde görev yapmaya başlayan öğretmen Halide Nusret Zorlutuna, eğitim öğretim hayatına ilişkin hayli önemli ve ilgi çekici anılar aktarır. Bunlardan birinde şöyle der: “Memleketin sıkışık, karanlık günleriydi. Milletçe mutsuzduk. Bir yanda güya öğrenimime devam etmeye çalışıyor bir yandan da özel bir lisenin ilk kısmında öğretmenlik yapıyordum.”²⁴⁸ Bu ifadeler yeni kurulan Cumhuriyet’in bütün vatandaşlar tarafından paylaşılan zorluklarına işaret eder. Yazarın ilk öğrencileri sekiz, on ve on bir yaş arasındaki otuz kadar çocuktur. Bunlardan yalnızca beşinin kız olduğunu vurgular. Zorlutuna, *Benim Küçük*

²⁴⁴ Yekta Kopan, **Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor**, (Haz: Filiz Özdem), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 259.

²⁴⁵ Yarıcı, **age**, 58.

²⁴⁶ Özemre, **age**, 51.

²⁴⁷ Mahmut Makal, **Bizim Köy**, İstanbul: Literatür Yayınları, 2014; Halide Nusret Zorlutuna, **Benim Küçük Dostlarım**, 12.bs., İstanbul: Timaş Yayınları 2008; Uğuroğlu Barlas, **Gaziantep Tohtamur Köyü Öğretmenlik Anıları (Kasım 1957-Mayıs 1958)**, İstanbul: Hilmi Barlas Eğitim Vakfı, 2008; Süleyman Edip Balkır, **Eski Bir Öğretmenin Anıları 1908-1940**, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yay. A. Ş., 1998.

²⁴⁸ Zorlutuna, **age**, 18.

Dostlarım başlıklı meşhur anı kitabının birçok bölümüne bir öğrencisinin ismiyle başlar. Hemen her bölümde de adını verdiği öğrencisinin bir tasvirini yapmıştır. Zorlutuna'nın söz konusu anı eseri adeta öğrenci gözlem defteri mahiyetindedir ve kategorisinde önem teşkil eder. “O vakit şimdiki gibi öğretmenlere mahsus not defteri yoktu. Fakat ben kendi kendime bir acayip defter icat etmişim”²⁴⁹ der ve bunun farklı bir uygulama olduğuna dikkat çeker. Her öğrenciye altı sayfa kadar yer ayırdığı bu defterde öğrencinin isim ve kimlik bilgilerini, tasvirini, aile durumunu not eder ve daha sonra çocukların ruhları üzerine eğilmeye çabaladığını aktarır; “...onların iç âlemlerini tanımaya uğraşıyor ve yakalayabildiğim kımıldanışları her hafta büyük bir özenle kısa kısa cümleler halinde o sayfalara yazıyordum. Derslerden aldıkları notları da her öğrenciye ayırdığım bölümün son sayfasına geçiriyordum.”²⁵⁰

1924'te Edirne Muallim Mektebi'ne öğretmen olarak atanan Halide Nusret, 1957'de emekli olana kadar öğretmenlik yapmıştır. Nitekim *Benim Küçük Dostlarım* adlı bu eserin eksik yanı, öğrencilerin ve okulların anlatıldığı bölümlerde herhangi bir tarih bulunmayışıdır. Bu nedenle bazı bölümlerde vermiş olduğu bilgiler, ilginç ve önemli görülse de bunların yaşandığı tarihin, otuz yıl kadar süren öğretmenlik hayatının hangi zaman dilimine isabet ettiği bilinemediğinden yorumlamak güçleşmektedir.

Zorlutuna, bazı anıları anlatırken kendi yaşından da bahsetmektedir; ancak bu sayede bir zaman hesaplaması mümkün olabilmektedir. Bu duruma örnek olan bir anısında, ‘on yıllık meslek hayatı’ diyerek bir ipucu vermektedir. Diğer öğretmenler tarafından huysuz, aksi ve tembel laflarına maruz kalan, davranışlarını takibi sonucunda kendisinin de acayip olarak tanımlandığı bir öğrencisinden söz eder. Yaşadığı bir tesadüf üzerine öğrencisini öğle yemeği arasında kuytu bir köşeye çekilmiş, kuru ekmek yer vaziyette bulunca gizli bir şekilde oturduğu mahalleye gider ve ailesi hakkında fikir sahibi olur. Üç yıl önce annesini kaybetmiş ve babasının nikâhladığı hizmetçi kız ile birlikte dört kardeşin yaşadığı evlerindeki şartlar hakkında bilgi sahibi olan Zorlutuna, bu öğrencinin ne acı şartlar altında mutsuz ömrünü sürüklediğini bilmeden, öğretmenleri olarak zalimce kararlar verdiklerini ifade eder ve ekler:

Bir tesadüf bana İrfan'ın yavan ekmeğini göstermemiş olsaydı, zavallı çocuk gözümde sonuna kadar ‘aksi, tembel, anormal’ olarak kalıp gidecekti. Dahası da var. Şüphesiz İrfan o yıl sınıf da

²⁴⁹ Zorlutuna, **age**, 18.

²⁵⁰ Zorlutuna, **age**, 18.

geçemeyecekti ve daha sonraki yıllar... Kısacası çocuğun geleceği bizim elimizde pekâlâ da tehlikedeydi.”²⁵¹

Anıların devamında da öğrencilerinin betimlemesine sıkça yer veren Zorlutuna’nın yer yer de sitem ettiği görülmektedir. Kimi öğrencileri ile yıllarca mektuplaşarak iletişim kurduğunu fakat çok değer verdiği bu öğrencilerinden bazıları tarafından unutulduğuna dem vurur. Bazı serzenişleri de kendisinedir yazarın:

Şu var ki, sevgileri içimden asla sökemeyen zaman, rakamları ve adları insafsızca alıp götürüyor. Hafızamın körpe zamanında tanıdığım insanlar; adları, şanlarıyla kafama iyice kazınmışlar da, sonrakileri böyle hatırlamak mümkün değil.”²⁵²

Bu durumda yazar, anıların yazılma zamanı hakkında giriş kısmında değinilen bir konuya, hafızanın son yılları daha iyi hatırlayıp eskileri unutmuş olabileceği kanısına karşı durmaktadır.

Çalışmada eserlerinden yararlanan öğretmen yazarların önemli bir kısmı köy enstitülerinden mezun olup Anadolu’nun köylerine öğretmen olarak görevlendirilen kimselerdir. Bir anı eseri de, köy enstitülerinin kurucularından ve aynı zamanda bir öğretmen olan Süleyman Edip Balkır’a aittir. Balkır, eğitim-öğretim deneyimlerinden ziyade, enstitülerin varlığından önceki altyapıyı, kuruluşu esnasında yaşanan sıkıntıları ve şartları, en ufak ayrıntısına kadar kaleme almıştır. Enstitülerin kurucu mimarı olan isim İsmail Hakkı Tonguç’tur ve Balkır da Tonguç ile beraber çalışmıştır. Balkır, anılarına başlarken Tonguç’un köy enstitüleri fikrine nasıl ulaştığına da değinmektedir. Buna göre orta Anadolu köylerinde, askerlikte onbaşılık ve çavuşluk etmiş köylüler arasından çocukları, yetişkinleri okutma ve ağaç dikme, aşı yapma gibi köylüye önyak olacak işleri yapabilecek olanlar belirlenmiştir. Onbaşı ve çavuş olarak terhis edilen bu köylülerin kısa devreli kurslardan geçirilerek kendi köylerinde çalıştırılması sağlanmıştır. “Köylü çavuştan eğitmen” olarak nitelenen bu fikir tüm incelikleri ile planlanmış ve uygulamaya konmasının ardından oldukça geliştirilmiştir.²⁵³ Sonuçta yalnızca köylerdeki tarımsal faaliyetlerle sınırlı kalmayıp, bilmeyenlerin bilenlerden öğrenerek geliştirdiği bir projeye dönüşmüş olan köy enstitülerinin kuruluşu sağlanmış; böylece ülkenin dört bir yanına yüzlerce öğretmen yetiştirilip gönderilmiştir.

Öğretmen anılarında, özellikle de kırsal kesimde çalışan öğretmenlerin anılarında, görev yapılan bölgenin ekonomik sıkıntıları ve halkın geri kalmışlığından

²⁵¹ Zorlutuna, **age**, 46.

²⁵² Zorlutuna, **age**, 127.

²⁵³ Süleyman Edip Balkır, **Eski Bir Öğretmenin Anıları 1908-1940**, (İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yay. A. Ş., 1998),14-15.

dem vurulmuştur. Cumartesi günleri eğitime yarım gün devam edilen yıllardan söz eden Uğuroğlu Barlas, bir cumartesi öğle vaktinde İstiklâl Marşı töreninde, törenle direğe çekilen bayrağın pazartesi sabahı yerinde bulunmamasıyla karşı karşıya kalmıştır. Durumu muhtara ileten öğretmen bir gün sonra bayrağı da, ipi de bulunmuş olarak teslim alır ve olayı şöyle açıklar: “Köyde fakirce dul bir kadına perde ve kendir lazım olmuş. İşin vahametini bilmediğinden direkte boşuna duran iple perdeyi alıp yüklüğüne örtü yapmış. İple de denkleri sağlamlaştırmış.”²⁵⁴

Kırsal bölgede çalışan öğretmenlerin yaşadığı ayrı bir zorluk da, öğrencilerin okula devamının sağlanması konusunda bölgedeki ebeveynleri ikna etmek olmuştur. Özellikle de çocukların babalarının verdiği bir kararla okula devamın engellenmesi ile mücadele etmek için çoğu zaman köyün muhtarı aracı seçilmiştir. Kimi anılarda muhtarın dahi, bu konuda zor ikna olduğundan söz edilir. Barlas, okula gönderilmeyen öğrencilerini kendisinin muhtarı zorlamasıyla haftada bir gün okula getirtip onlara okuma ve İstiklâl Marşı öğretmeye çalıştığını aktarır.²⁵⁵

²⁵⁴ Barlas, *age*, 31.

²⁵⁵ Barlas, *age*, 33.

4. SONUÇ

İnsanı yetiştirdiği çevreyle, ailesiyle ve sonrasındaki yaşamıyla birlikte değişime sürükleyen en önemli sosyal ortamların başında okul gelir. Birey, gerek kendi benliğini gerekse içinde yaşadığı toplumu, etkilendiği, farkında olduğu ya da fark etmediği bu değişime uyum sağlama amacıyla değiştirmek isteyebilir. Bilindiği gibi plansız ve istemsiz de olsa birey informal öğrenmelere sürekli açıktır ve kişiliğinin şekillenmesinde informal öğrenmelerinin rolü daha fazladır. Belki de formel öğrenimleri sonucu insan, kendisini informal öğrenimlerin etkisine karşı koruyabilir. Ancak bunu başarmasında bulunduğu yaş, aile etkisi ve karakterinin güçlü oluşu önemli faktörlerdir.

İnsanların öğrenimleri neticesinde gerçekleştirmek isteyeceği değişimle birlikte devletin de insan üzerinde gerçekleştirmek istediği ve formel eğitimle sağlamayı planladığı davranış değiştirme süreci vardır. Hatta zamanla daha rahat yaşam koşullarına sahip olmak ve kendi ihtiyaçlarını da karşılaması adına bireylerin de eğitime ihtiyaçtan da öte mecburiyetleri olmuştur. Modernizmin ortaya çıkışı ile devletin zorunlu tuttuğu değişimin yolu olan eğitim, günümüze doğru yaklaştıkça internet başta olmak üzere kitle iletişim araçları göz önüne alınırsa daha fazla informal yollardan etkileyici bir araç haline gelmiştir. Ülkemizin yakın geçmişinde birey-toplum ilişkileri ve etkileşim bazında resmi kurumlar tarafından verilen eğitim dışında yansıtılmayan, resmi tarihe geçmeyen süreçler ve durumlar yaşanmıştır. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında sözü edilen informal eğitim ve öğrenmelerin kayıtlarına rastlanabileceği pek çok yol vardır. Bunu öğrenmenin yollarından biri de bireylerin miras bıraktıkları farklı türlerdeki anı metinleridir. Ya da kalıcı hale gelmesini arzulayıp kendisi yazamasa da söyleşiler yolu ile yazdırarak günümüze anılarını bırakan kişilerden öğrenilebilir.

Bu araştırma, farklı meslek alanlarında yaşamını sürdürmüş olan kişilerin hayatlarına ilişkin yazdıkları metinlerin incelenmesiyle yapılmıştır. Burada öncelikli olarak anı sahiplerinin Cumhuriyet sonrasında doğmuş olması bir kriter olarak konulmuştur. Hayat hikâyelerini farklı yönleriyle kaleme almış kişilerin

yazdıklarından seçilen bu çalışma eğitim ve öğretim hayatının görünmeyen taraflarına ilişkin bir bakış sunmuştur. Yazarlar arasında Mehmet Fuat, Pakize Türkoğlu gibi okula başlamadan evvelki yaşantıları üzerinde dahi açıklamalar yapan yazarlar olduğu gibi tüm okul yaşamını kısaca birkaç cümle ile açıklayıp geçen yazarlar da bulunmaktadır.

İncelenen anıların birçoğunda yazarlar adeta kendisi ile tartışmış, yazdıklarının nesnelliği konusunda kimi resim ve grafikler yoluyla kanıtlar sunarak kimi de yazdıklarının gerçekliği konusunda yanılabilceğini peşinen kabullenerek objektif kalmaya çalıştıklarını ifade etmekle yetinmişlerdir. Bazı yazarların oldukça duygusal ve edebi bir dil kullanarak yazması göz önüne alınırsa, tüm anı metinlerinin yazarına göre farklı pencerelerden sunulmuş olduğu gerçeği bir kere daha görülmüş olur. Hatta yalnızca anı metinleri ile sınırlı kalmayıp tarih yazarlığı yapan kişilerin, araştırmacıların da kendilerine göre bir bakış açılarının, dünya görüşlerinin, değer dünyalarının olduğu gerçektir. Bu da her metnin öncelikle elinden çıktığı insanı anlatması realitesini gösterir. Ancak tarih yazmak ile anı yazma sebepleri çok da örtüşmeyebilir. Tarih yazımı bilimsel bir metoda dökülmeden önce olayların anı halinde yazımı ile başlamış olsa da amaç geleceğe kültür ve bilgi birikimi sunmak, olayları ve olguları neden-sonuçları ile birlikte kayda geçirmek ve geleceğe ışık tutulmasında rehber olmaktır. Anı yazımındaki amaç ise daha çok kişisel saptanmaktadır.

Bu çalışmada incelenen anı yazarlarının yazma amaçlarına bakıldığında da tarih yazımı ile ortak bir noktada birleşir. Anı yazarları unutulmasını istemedikleri tarihi gelişmelere şahit olduklarına inanarak bu şahitliklerini yazıya dökmek ve bunu yaşamlarının farklı yaş gruplarıyla ilişkilendirmek istemişlerdir. Yazarların ayrıca belirttikleri bir amaç da, kendileri ile hesaplaşmak olarak belirtilmiştir.

Yazma amaçlarında olduğu gibi anıların yazılma zamanlarında da çeşitlilik gözlenmektedir. Yaşantıların hemen ardından yazıya geçirilmesi gerektiğini benimseyen yazarlarla birlikte anı yazmak için belli bir olgunluk yaşına erişmiş olmak gerektiğine inanan yazarlar ile de karşılaşmıştır. Araştırılan çalışmada yazarların özellikle öğrencilik yıllarında geçirdiği yaşamın anıları ele alındığından tamamı da ikinci kategoriye dahil edilmektedir.

Günümüzde öğrencilerin okumaya ve okula ilişkin tutumları ile öğrencilik yaşamları süresince kazandıkları başarıları arasında doğru bir orantı görüldüğü söylenebilir. Yalnızca kalıtsal özelliklerle açıklanamayan, okula başlama zamanından

önceki aile tutumları ve bireyin içerisinde yetiştiği çevre ile de yakından ilgisi bulunan bu yönelişin tam olarak nasıl gerçekleştiği merak konusudur. Zira bazen aynı ailede doğup büyüyen, neredeyse aynı imkânlarla sahip olan iki kardeş arasında bile okumaya ve okula gitmeye karşı farklı sempati görülmesi mümkündür. Bu bakımdan genelleme yapılamayacak olan durumlar gözlemlendiği gibi incelenen anılarda çoğunluk göze alınarak çıkarılan varsayımlar söz konusudur. Bunlardan biri; okuma ve yazmaya ilgi gösteren, hatta bunu kendisine meslek edinen yazarların büyük bir kısmı, okula bir-iki yıl erken başlamışlardır. Yazarların bu ilgilerinde; arkadaşlık ilişkileri, arkadaş ortamından ayrı kalmayı istememek veya onlara özenmek ve bir de ilk taklitleri ve öğrenmelerinin kaynağı olan ebeveynlerinin rolü önem taşımaktadır. Anne ya da babanın çalıştığı iş, sahip olduğu meslek ve iş ortamı da bireyin okula yönelmesinde ayırt edici bir unsur olarak belirtilebilir.

Okula erken başlatılma nedeni olarak, çocuğun öz ilgisi ve okula yönelmesinin dışında anne ya da babalarının, yalnızca çocuğun hareketliliği ve yaramazlığı gerekçesiyle tercih etmiş olduğu da nadiren görülmektedir. Günümüzde bu seçeneği tercih eden ebeveyn modeli ile sık karşılaşılmaktadır. Okula erken başlama ve yaş konusu günümüz için de bir sorun haline gelmiş bulunmaktadır. Bu konunun geçmiş dönemlerle ilişkisini kesin bir netlikle sunmak pek olanaklı sayılamaz. Çünkü öğrencinin kendi isteğiyle ve başarılı oluşu neticesinde okula erken başlaması ve birçok örnekte sınıf atlama ile doğrudan ikinci ya da üçüncü sınıftan başlatılması söz konusudur. Yazarların aktarımına göre okula erken başlamaları, eğitim öğretim dönemlerinin ileriki süreçlerinde onlar için bir sıkıntı oluşturmaya da, bunu genele yaymak pek de doğru olmayabilir. Çünkü bazı kazanımlara ancak olgunlaşma ile ulaşılabileceği bilinmektedir. Zaten anı sahipleri de belli bir olgunlaşma ve hazırbulunuşluk düzeyine erken yaşta ulaştıkları için kendilerini okula hazır hissetmişlerdir.

Temel eğitime hazırlık için okul öncesi uygulanan eğitime ise yalnızca Mehmet Fuat'ın anılarında değinilmiştir. Bahsi geçen eğitim kurumunun “Kindergarten” adıyla Türkiye’de ilk anaokullarından olduğu ve Kadıköy’de kurulduğu belirtilmiştir. Bu okulun kuruluş amacı ve misyonu da günümüzdeki okul öncesi eğitim kurumları ile aynı amacı taşır ancak özel bir eğitim kurumudur. İlkokul eğitimi için devlet okullarının daha çok tercih edildiği, bu tercih sebebinin yalnızca ailenin ekonomik gücüyle ilgisi olmadığı bazı anılarda özellikle belirtilmiştir. Cumhuriyetin ilanı takibindeki incelenen yaklaşık altmış yıl süresince devletin

bireyden beklediği eğitim amacı ile ailelerin çocuklarından beklediği eğitim alma amacının örtüşmesi nedeniyle bu seçimin yaygın olduğu belirtilebilir. Devlet tarafından verilen temel eğitimin parasız olması her ne kadar ilköğretim temel kanunu olsa da uygulamada farklılıkların gözlenmesine daima rastlanmıştır. Okulun bulunduğu bölgeye ve okul yöneticisine göre değişen sebeplerle öğrenci velisinden okul kaydı sırasında belirli bir ücret talep edildiğine örnek olan durumlar mevcuttur. İstenen bu ücret karşılığında zor durumda kaldığını bildiren bir yazarın anısına rastlanmamıştır. Okul kaydı için veliyi ikna etme zorluklarının yaşandığı ve bu sıkıntının halen devam ettiği bölgelerin taşra kesimi olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Bireyin şekillendiği, dış dünyanın ve kişilerin etkilerine en çok açık olduğu yaşlarda okula başladığına dikkat edilirse başroldeki kişiler kuşkusuz öğretmenler olacaktır. Öğretmenin etkisinden söz edilmeyen bir okul anısı neredeyse hiç yoktur. Anılarını yazmış olan kişiler arasında olumsuz bir öğretmen etkisine rastlamak mümkün olmamıştır. Belki de burada kimlerin anılarını yazdığına ya da yazmadığına değinilebilir. Okunan anılardan birkaçında da toplumumuzda yalnızca varlıklı ve ünlü kimselerin anı yazması eleştirilmiştir.

Yazın ve edebiyat alanında ismini duyuran yazarların anıları incelendiğinden öğretmenin de bu kişilere yazı ve edebiyata ilgi göstermeleri adına öncü olduğu görülmektedir. Elbette okul hayatı süresince öğretmen dışında kişi ve karakterlerin de meslek seçimine etkisi vardır. Bunların da bir kısmına okul, aracı olabilmektedir. Okul ve okul idarecisinin aracılığıyla düzenlenen çeşitli geziler, konferanslar ve bu etkinliklerde karşılaşılan kimseler de bireyleri etkileyebilmektedir. Özellikle de yaygın sosyal medya kullanımı ve iletişimi öncesinde kısıtlı imkânlarla sahip olan bireyler için, okul aracılığı ile örnek olan bu karakterler, etkisine göre bir kılavuzluk örneği de sergilemişlerdir. Örneğin emekli Orgeneral Edip Başer, okullarına gelip tanıtım yapan bir subaydan etkilenecek meslek seçiminde bulunduğunu belirtir. Elbette yaşadığımız yıllarda birey, sosyal çevrenin de etkisine çok daha açık olduğundan bu seçim konusunda daha fazla fırsata sahiptir.

Anı yazarlarına kılavuzluk eden bir diğer önemli etki de kitaplar ve kitap okumak olmuştur. Tezer Özlü buna örnek verilirse, kendisinin gerek ailesi gerek yatılı okul kurallarından kötü etkilendiğini belirttiği bir çevreye karşın yazar için okumak ve kitaplar, adeta bir kurtarıcı ve dost vazifesini edinmiştir. Okumanın takibinde yazmanın da bu etkiye sahip olduğunu belirtmek mümkündür.

Eğitim hayatında 2005 yılından itibaren yapılandırmacı yaklaşımın ağır bastığı ve bir eğitim politikası haline geldiği bilinmektedir. Anıların hemen hemen tümünde ise davranışçı kuramın izleri görülmekte ve bu felsefeye göre disiplin yöntemi uygulanmaktadır. Bu nedenle anı metinlerinde karşılaşılan ödül ve ceza uygulamasını eleştirmek pek de geçerli olmayacaktır. Yalnızca uygulamanın dozu konusunda bir eleştiri yöneltilebilir. Çünkü halen de sık karşılaşılan bir durumdur ki, bazen cezanın amacının eğitimsel olması göz ardı edilmektedir. Ancak Türk eğitim tarihi incelenirse, Tanzimat döneminde eğitimde fiziksel cezalandırmanın kesinlikle yasaklandığı ibaresi mevcuttur. Fakat bu yasağın duyurulmasından itibaren halen de, ilkeler ile uygulamalar arasında farklılıklar gözlenmektedir. Cezalandırmak bazen öğretmen tarafından kişiselleştirilmekte bazense eğitme amacı güdülerek uygulanmakta olsa dahi öğrenci açısından elbette daha farklı algılanmaktadır. Bireyler belli bir olgunluk seviyesine kavuştuklarında geriye dönüp değerlendirme yaptıkları zaman, daha önce aldıkları cezalar için öğretmenlerine teşekkür edebilmektedirler. Yalnızca haksızlık veya iftira sonucu ceza alan öğrenciler bunun dışındadır.

Öğrencilerin yanı sıra öğretmenlerin de denetlendiğine dair bilgiler, anılarda oldukça kısıtlı tutulmuştur. Ancak öğretmen olarak anılarını kaleme alan yazarlardan bazıları böyle bir denetimden söz eder fakat bunu da yeterli ve işlevsel bulmayıp yalnızca formalite icabı yapılmış olduğunu belirtirler.

Yazarların kitaplar konusuna değindikleri kısımlarda okudukları roman, hikâye ve dergilerden yoğun olarak bahsedilmekte; ders kitapları biraz daha sınırlı yer almaktadır. Yazarlar genellikle memnuniyetle okudukları kitaplardan söz eder. Kitapları dışında mutlu ve coşkulu anımsadıkları diğer konular; bayramlar ile özel günlerin kutlamaları ve oyun-eğlence faaliyetleridir. Kişilik gelişiminde kuşkusuz büyük bir şekillendirici role sahip olan oyun etkinlikleri, bir bakımdan yazarların yaşadıkları dönem hakkında da bilgi sunmaktadır. İçerisinde bulunduğumuz dönemde de bilinçli ya da bilinçsiz birçok çocuğun çeşitli araç-gereçler ya da internet ortamında savaş, işgal, öldürme gibi eğilimler içeren oyunlar oynadığı göz önündedir.

Bayram ve özel gün kutlamalarında görev almaktan, alınan görev için çalışmak ve gayret göstermekten serzenişte bulunan herhangi bir anıya rastlanmamıştır. Ancak incelemeler arasında bu günlerin kutlamalarına, yaygın olarak şiir ezberlemek, bando takımında görev almak ve kısa piyesler ile

canlandırmalar yapmak yoluyla katılımlar yer almaktadır. Çeşitli akrobatik hareketler ve gösterişli şölenlerin düzenlendiği kutlamaların öğrencilerin katılımı ile gerçekleştiği dönemler, incelenen metinlerde pek fazla bulunmamaktadır. Bu tür kutlama örneğine sadece Ahmet Güngör, lise öğrenciliğinde görev aldığı 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamasından bahsederken değinir. Yazar, bu kutlamanın geniş çapta bir gösteri olduğuna ve yalnızca davetiye ile izleyici kabul edildiğine dikkat çeker.

Öğrenci ve öğretmenlerin giyim kuşamı konusunda cumhuriyetin ilk yıllarına doğru gidildikçe daha katı bir standardizasyonun uygulandığını söylemek mümkündür. Ancak burada değerlendirilmesi gereken, bu uygulamanın maksadına değinmek olacaktır. Öymen'in anılarında belirttiği üzere bahsi geçen yıllarda, önlük ve forma zorunluluğunun aileler arasındaki gelir düzeyinin öğrenciler içinde farklılıkları keskinleştirmemesi adına uygulandığı gerekçe olarak görülmektedir. Cumhuriyetin ilanı itibarıyla önce renk, sonrasında ise şekil ve uygulamada değişimler geçiren okul üniformalarına her ne kadar serbestlik getirilse de öğrenci velilerinin çoğunluğunun istemesi durumunda resmi kıyafet uygulamasının devam ettirilmesi, yine bu gelir düzeyi farkını gölgelemek adına yürütülmektedir. Ekonomi gerekçesi dışında günümüzde okul idareleri tarafından kıyafet zorunluluğu uygulamasının devam ettirilmesinin istenmesinde güvenlik önlemi de diğer bir faktördür.

Günümüze yaklaştıkça yaşanan dönemlerin siyasî koşulları, öğrenci kıyafetlerinde olduğu gibi birçok alanda eğitimi etkilemiştir. Kimi yıllarda uygulanan yaptırımlar eğitimde verimi yükseltici role sahip olmaktan çok baskı ve itaat etme temelli oldukça kabul görmemiş; zamanla da değişime uğramıştır. Eğitim üzerinde gerçekleştirilen tüm yenilikleri ve değişiklikleri bu hususta değerlendirmek daha geçerli olacaktır.

Okul ve dersliklerin ortamı, ölçme değerlendirme yöntemleri, disiplin uygulamaları gibi konularda da eğitimin niteliğini artırıcı uygulamalar ve eleştiriler nesnel olmalıdır. Öğrencilerin yalnızca bilgi ile yüklenmesinden ve ezberden çok, hissetmeye ihtiyaçları vardır. Aslına bakılırsa anı metinlerinde anımsanıp yazıya dökülenler de genelde yazarların hissiyatlarıdır. Hemen hemen hiçbir anı yazarı, bir fizik ya da matematik dersine ait terimi/formülü nasıl ezberlediğinden söz etmez. Edebiyat ya da tarih dersinde öğrendiklerini sıralamaz. Hatta neredeyse hiçbir yazar, okuma yazmayı dahi nasıl öğrendiğini ayrıntılı olarak açıklamaz. Detaylarıyla

hatırlanıp aktarılan cümleler, genelde hissiyatlara değinen olaylar ve kişilerdir. Belki de bu nedenle olsa gerek anı yazarları eğitim gördükleri okul hakkında derslerin başlama saatleri, teneffüsler, nöbet görevleri, derslerin bitiş saatleri vb. konularda pek de ayrıntılı bilgilerden söz etmemişlerdir. Dolayısıyla bilgiden önce buna neden ihtiyaç duyulduğunun hissettirilmesi önem teşkil etmektedir. Kuşkusuz bu hissiyatı öğrenciden evvel eğitimcinin de duyması ve buna inanması gerekmektedir. Bu noktada da öğretmen yetiştirmenin önemine vurgu yapılabilir. Eğitim sistemimizde öğrenciler bir yana, öğretmen adayları dahi kullanacakları bilgiyi henüz yaşama ve öğrenme fırsatına sahip olmadan önce kitaplardan okumak ve anlamadan önce de ezberlemek mecburiyetine tutulmaktadır. Ancak son yıllarda öğrenciye hissettirme ve uygulama temelli müfredat sistemi sunulmaya çalışılmakta fakat bunu da uygulayacak öğretmen ve ortam kalitesine ihtiyaç duyulmaktadır. Yapılmak istenen ve yapılan her yeniliğin de hangi yıllarda olursa olsun, toplumsal hayatın niteliğini değiştirme aracı olarak görüldüğü bilinmektedir. Eğitim kalitesinin yükseltilebilmesi adına öncelikle objektif kalmaya ve ortak amaçlar belirlenmesine ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Adivar, Halide Edip. **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul: Çan Yayınları, 1962.
- Ağaoğlu, Samet. **Hayat Bir Macera, Çocukluk ve Gençlik Hatıraları**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Ahmet Yaşar Ocak Kitabı, **Arı Kovanına Çomak Sokmak**, Söyleşi: Haşim Şahin, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Akbal, Oktay. **Anı Değil Yaşam**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1990.
- Akyüz, Yahya. “İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım, Nisan 1847 Talimatı”, **OTAM**, 1994, S. 5.
- _____. **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2011**, İstanbul: Pegem Akademi Yayınları, 2011.
- _____. **Türkiye’deki Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1839-1950)**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012.
- Altay, Fahrettin. **On Yıl Savaş ve Sonrası**, İstanbul: 1970.
- Anday, Melih Cevdet. **Akan Zaman Duran Zaman-1**, İstanbul: Adam Yayınları, 1984.
- _____. **Dünyada Geçirdim Çocukluğumu**, Haz: Sevgül Sönmez, Yalçın Armağan, İstanbul: Everest Yayınları, 2016.
- Aslan, Erdal. “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Ders Kitapları”, **Eğitim ve Bilim**, 2010.
- Atay, Falih Rıfkı. **Çankaya I-II**, İstanbul: Pozitif Yayınları 2010.
- Ayverdi, İlhan. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2011.
- Balcı, Ali. **Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem, Teknik ve İlkeler**, Ankara: Pegem-Akademi Yayınları 2011.
- Balkır, Süleyman Edip. **Eski Bir Öğretmenin Anıları 1908-1940**, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yay. A. Ş., 1998.
- Barlas, Uğuroğlu. **Gaziantep Tohtamur Köyü Öğretmenlik Anıları (Kasım 1957-Mayıs 1958)**, İstanbul: Hilmi Barlas Eğitim Vakfı, 2008.
- Başer, Edip. **Kanatsız Uçmak Ana Babasız Çocukluktan Ordu Komutanlığına**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.

- Başgil, Ali Fuat. **Ali Fuat Başgil'in Hatıraları**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990.
- Baydar, Oya. Ulagay, Melek. **Bir Dönem İki Kadın Birbirimizin Aynasında**, İstanbul: Can Yayıncılık, 2.bs. 2011.
- Birgen, Şelale. **Öğretmen Olmadan Önce Öğrenciydim**, İstanbul: Cinius Yayınları 2014.
- Birinci, Ali. **Tarih Yolunda; Yakın Mazinin Siyasî ve Fikrî Ahvali**, İstanbul: Dergâh Yayınları 2012.
- _____. **Tarihin Hududunda; Hâtırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Birsel, Salâh. “Anı Üzerine”, **Türk Dili Anı Özel Sayısı**, 1972, S.246.
- Cemal Paşa, **Hatıralar: İttihad ve Terakki, Birinci Dünya Harbi**, Çağdaş Yayınları, 1977.
- Cemal, Hasan. **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, İstanbul: Everest Yayınları, 2012.
- Cüceloğlu, Doğan. **Derviş'in Aklı, Prof. Ahmet Dervişoğlu ile Sohbetler**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016.
- Cündioğlu, Dücan. **Ara Sokakların Tarihi, Hatıralar ve Hatıratlar**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.
- Çalışlar, Oral. **68 Anılarım**, İstanbul: Güncel Yayınları, 2008.
- Çetinkaya, Hikmet. **Sancılı Yıllar 1965-1971**, Ankara: Tekin Yayınları, 1986.
- Çığ, Muazzez İlmiye. **Sümerli Ludingirra Geçmişe Dönük Bilim Kurgu**, İstanbul: Kaynak Yayınları 1996.
- Deniz, Önder. “Cumhuriyet Döneminde Tatil Kavramı ve 1935 Tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu”, **ÇTTAD**, XI/23, 2011/Güz.
- Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitabevi, 2011.
- Dormen, Haldun. **Anılar**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- _____. **Sürç-i Lisan Ettikse**, Ankara: Gelişim Yayınları, 1977.
- Duru, Kâzım Nami. **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957.
- Duverger, Maurice. **Sosyal Bilimlere Giriş**, İstanbul: Kırmızı Yayınları 2006.
- Eşref, Ruşen. **Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemâl ile Mülâkat**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1930.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998.
- Fuat, Mehmet. **Gölgede Kalan Yıllar**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Fürüzan, **Parasız Yatılı**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Giorgetti, Filiz Meşeci. **Eğitim Ritüelleri**, İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, 2015.

- Gündoğdu, Ahmet. “Suffa’dan Yurt’a Öğrenci Yatılı Hizmetleri”, **Eğitime Bakış**, Ankara, 2014, S. 30.
- Gündüz, Mustafa. “Modern Eğitimin Doğuşu ve Alternatif Eğitim Paradigmaları”, **Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2013, Eğitim Felsefesi Özel Sayı I.
- _____. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonunda Eğitim ve Otobiyografi, Benjamin C. Fortna” **Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- _____. “Son Dönem Osmanlı Eğitiminde Disiplin ve Cezalandırma (1847-1920), **Osmanlı Eğitim Mirası**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2010, S. 53.
- _____. “Sosyoloji Çalışmalarında Anı ve Hatırat Türü Eserlerden Yararlanma”, **Milli Eğitim, Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar 2004, S.162.
- _____. **Eğitimci Yönüyle Ahmed Cevdet Paşa**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012.
- _____. **Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi, Fenn-i Terbiye, Türkiye’de İlk Modern Eğitim Bilimi Kitabı**, Ankara: Otorite Yayınlar, 2012.
- Güngör, Ahmet. **Alı Turnam, Bir Öğrencilerin Anıları**, İstanbul: Cinius Yayınları, 2014.
- Hançerlioğlu, Orhan. “Anı”, **Türk Dili Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 4.basım, 2007.
- Hatemi, Hüsrev. **Anılar Bir Ömür Süvarisi**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- Hesapçioğlu, Muhsin. Giorgetti, Filiz Meşeci, “Siyah Önlük Beyaz Yakanın Kökeni”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**, 2009/güz.
- İhsan, Ahmed. **Matbuat Hatıralarım I-II**, İzmir: A. İhsan Matbaası, 1931.
- İnan, Afet. **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler** (1959).
- İnan, M. Rauf. **Bir Ömrün Öyküsü I-II**, Ankara: Öğretmen Yayınları, 1986;
- Kara, İsmail. **Kutuz Hoca’nın Hatıraları Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000.
- Karabekir, Kâzım. **Hayatım**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- _____. **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- _____. **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- _____. **Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarım**, Yapı Kredi Yayınları, 1991.
- _____. **Enver Paşa’nın Anıları** (Haz. Halil Erdoğan Cengiz, 1991), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Karaca, Alâattin. “Bir Parasız Yatılı: Sezai Karakoç”, **Türk Edebiyatı**, İstanbul, 2013, S. 480.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. **Vatan Yolunda**, İstanbul: 1957.

- Karasar, Niyazi. **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Nobel Yayınları, 2000.
- Kayra, Cahit. **38 Kuşak Cumhuriyet’le Yetişenler**, İstanbul: YKY, 2. bs., 2012.
- Kenan Gürsoy’la Röportaj, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, İstanbul, 2007, S. 19.
- Kıraç, Suna. **Ömrümden Uzun İdeallerim Var**, İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı, 2006.
- Koçak, Cemil. **Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Kramer, Samuel Noah. **Tarih Sümer’de Başlar**, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2014.
- Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nafî, **Maârif-i Umûmiye Nezâreti, Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı**, (Yayına Hazırlayan: Tacettin Kayaoğlu), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001.
- Makal, Mahmut. **Bizim Köy**, İstanbul: Literatür Yayınları, 2014.
- Mungan, Murathan. **Harita Metod Defteri**, İstanbul: Metis Yay., 2015.
- Kemal, Mustafa. **Nutuk**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Nurdoğan, Arzu Meryem. **Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)**, Marmara Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.
- Okay, Orhan. **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- Okay, M. Orhan. “Hâtırat”, **DİA**, C.16, 1997.
- Olgun, İbrahim. “Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı”, **Türk Dili Anı Özel Sayısı**, 1972, S.246.
- Orbay, Rauf. **Cehennem Değirmeni**, İstanbul: Truva Yayınları, 1993.
- Ortaç, Yusuf Ziya. **Bizim Yokuş**, İstanbul: Akbaba Yayınları, 1966.
- Ortaylı, İlber. **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul: Pan Yayınları 6. Basım, 2006.
- Ozansoy, Halit Fahri. **Dârülbcdâyi’nin Eski Günlerinde**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1964.
- Öngör, Sami. **Geçen Yılları Düşündükçe**, Ankara: Tekin Yayınları, 1987.
- Öymen, Altan. **Bir Dönem Bir Çocuk**, İstanbul: Doğan Kitap, 2002.
- Öz, Süleyman Nuri. **Bu Nasıl Adam**, Ankara: Minnetoğlu Kitabevi, 1970.
- Özçaylak, Aysu. **Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Yerli Malı Politikaları ve Uygulamaları**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2018.
- Özdem, Filiz. **Altın Ülke Çocukluk 15 Yazar Çocukluğunu Anlatıyor**, İstanbul: YKY, 2014.
- Özdemir, Emin. “Anı ve Anı Dilimiz Üzerine”, **Türk Dili Anı Özel Sayısı**, 1972, S.246.
- Özdemir, Şevket Süreyya. **Suyu Arayan Adam**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

- Özemre, Ahmed Yüksel. **Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde Sekiz Yılım**, 4. bs. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2017.
- Özer, Mustafa Naci. **Refakatçi Bir Öğretmenin Anıları**, 2016.
- Özlü, Tezer. **Çocukluğun Soğuk Geceleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Sağlam, Tevfik. **Nasıl Okudum**, İstanbul: Nehir Yayınları, 1991.
- Somel, Selçuk Akşin. **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Tanyer, Turan. **Taş Mektep**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Toktamış, D. Faruk. **Bir Öğretmenin Anıları Eğitimin İçinde 42 Yıl**, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2008.
- Tör, Vedat Nedim. **Yıllar Böyle Geçti**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976.
- Tunç, Abdülkadir. "Türkiye'de Yükseköğrenim Yurtlarının Gelişimi", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi**, Ankara, 1995, S. 3.
- Turan, Hesabali. **Bir Eğitimcinin Öyküsü**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993, 23.
- Tutsak, Sadiye. Batur, Zekerya. "Cumhuriyetten Günümüze Türk Eğitim Sisteminde Ders Kitabı: İki Örneğin Karşılaştırılması", **Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Tukic**, Volume 6/3 Summer 2011.
- Türkoğlu, Pakize. **Kısa Süren Hasat, Köy Enstitüsünde Öğrenci Olmak**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- _____. **Kızlarda Yanmaz-Genç Cumhuriyet'te Köy Çocuğu Olmak**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Türsan, Nurettin. **Anılar**, İstanbul: Arma Yayınları, 2009.
- Ural, Engin. **Çevremizde 40 Yıl Anılar, Düşünceler**, Ankara: Efil Yayınları, 2014.
- Urgan, Mîna. **Bir Dinozorun Anıları**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- _____. **Bir Dinozorun Gezileri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Havâtır", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.16.
- Yavuzer, Haluk. **Taş Sektirirken Anıların Suyunda**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013.
- Yeğin, Şemsa. **Hayal Molaları, İstanbul'un Bir Köyünden Edebiyat Dünyasına**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Yiğitler, Şener Şükrü. "Bir Yatılı Okul Klasığı: Hababam Sınıfı", **Türk Edebiyatı**, İstanbul, 2013, S. 480.
- Yücel, Erdem. **Anılarıyla Tahsin Öz**, İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları 2009.
- Zobu, Vasfi Rıza. **Uzun Hikâyenin Sonu**, İstanbul: Omas Yayınları 1990.

Zorlutuna, Halide Nusret. **Benim Küçük Dostlarım**, 12.bs., İstanbul: Timaş Yayınları
2008.